

KRITISK DEBAT

15. okt. 2020

Branko Milanovic   Bent Gravesen   Søren Kolstrup   Jan Helbak
Rachel Knaebel   Rune Jørgensen   Carsten Jensen   Niels Boel

Indhold

Leder:	2
Begrebet: Sexisme	7
Socialdemokratisme i et hjørne af verden	11
Fra socialisme til velfærd med ret og pligt	14
En betrygget livsaften. Socialdemokratiske pensionsfortællinger i med- og modvind	22
Kongsgården – et lærestykke i systemnedbrud	37
For lønnsomme sykehus	52
Om protest, kritik og aktuelle problemer. En politisk bogomtale	57
14 år med Evo Morales' sociale revolution: Sociale fremskridt og voksende magtkoncentration – en status før Bolivias præsidentvalg d. 18. oktober	65
Kunstig intelligens - et lille spadestik for forståelsen.	80

Leder:

Hvis tidlig pension er svaret – hvad er så problemet?

Af Jan Helbak, medl. af Kritisk Debats redaktion

Der er to hovedgrunde til regeringens udspil om tidlig tilbagetrækning for bestemte grupper på arbejdsmarkedet:

- *At sikre den fortsatte opbakning til velfærdsforliget fra 2006, som socialdemokratiet har ladet sig binde af,*
- *At søge rehabilitering af partiet overfor de kernevælgere, der bl.a. som konsekvens af velfærdsforliget vendte partiet ryggen,*

Om regeringsudspillet, så er fornuftigt og det rigtige svar, er noget ganske andet?

Da socialdemokratiet første gang lancerede udkastet til tidlig pension for nogle af de mest nedslidte faggrupper, gik der panik i den borgerlige lejr. Alt blev sat ind på at modernisere seniorpensionsordningen som modspil og nedgøre socialdemokratiets udspil med økonomiske trivialiteter. Det største problem for de borgerlige var egentlig ikke økonomien men derimod socialdemokratiets insistensen på, at pensionen skulle være en ret og ikke en visiteret mulighed.

Siden lanceringen har det været obligatorisk disciplin på alle redaktionerne at påpege alle de mulige svagheder og nye problemstillinger en sådan pension vil indebære. Grænse- og definitionsproblemer. Problematiske kriterier og ikke mindst en tvivl om, hvorvidt forslaget vil gavne ret mange. Fra lanceringen og indtil nu, hvor realitetsforhandlingerne løber, har den ene faggruppe efter den anden været ude og dokumentere lige netop deres ”nedslidningsgrad” og beskyldt regeringens udspil for at være behæftet med ”for snævre og særdeles kritisable kriterier for nedslidning”.

Vismænd, DR’s økonomer i faktaafdelingen, arbejdsgiverorganisationernes direktører, borgerlige politikere helt frem til Det Radikale Venstre og CEPOS m.fl. har stået på skuldrene af hinanden for at dokumentere, at udspillet økonomisk måske slet ikke hænger sammen, hvis ordningen bliver en succes og i samme ombæring beklage sig højlydt over finansieringens to elementer: en tilbagerulning af skattesænkninger fra Forårspakke 2.0 og for det andet ”et samfundsbidrag fra den finansielle sektor” – en slags særskat. Trumfen har været udspillet negative indvirkning på udbuddet af arbejdskraft. ”Det influerer negativt på incitamentet til at blive på arbejdsmarkedet”. Ja, der har sandelig været argumenteret uden den ringeste skelen til, at den tidlige pension vil udløse 13.500 kr. om måneden før skat, hvilket vil være et mærkbart indtægtstab for langt de fleste. Ikke ligefrem en udbudsdrænende magnet.

Kernen i regeringens udspil er ganske simpel. Hvis man som 61 årig har været 44 år på arbejdsmarkedet får man ret til at gå på pension 3 år før pensionsalderen. Det nedtrappes med 1 år ved henholdsvis 43 og 42 år. Ordningen skønnes at koste i omegnen af 3 mia. kr., hvilket for det første ikke er en stor udgift og for den anden er af mindre betydning set i forhold til at rette op på velfærdsforligets øvrige konsekvenser for de store lønmodtagergrupper. Ca. 10.000 beskæftigede forventes at gøre brug af ordningen. Ikke et stort tal, men det er heller ikke det, der får arbejdsgiverne til at ligge søvnløse. Det er ordningen som den blotte mulighed.

Men hvad er det egentligt for et problem, den tidlige pensionsmulighed skal løse? Pensionsudspillet er et kompenserende svar på det kompleks af problemer, der ligger indbygget i velfærdsforliget fra 2006 – eller som det også benævnes ”den anden tilbagetrækningsreform”.

Forliget indebar, at pensionsalderen igen skulle forhøjes til 67 år. Fra 2015 skulle pensionsalderen reguleres hvert femte år, hvis levealderen var øget. Filosofien var og er, at når levealderen øges, skal det omsættes til længere tid på arbejdsmarkedet for at opretholde generationsbalancen og sikre den nødvendige arbejdskraft som forudsætning for fortsat økonomisk vækst. Altså udbudspolitikken som grundpræmis. SF og EL holdt sig fri af forliget, men socialdemokratiet accepterede det med partiets udfører, Lise von Seelens ord om, at en tilstrækkelig arbejdsstyrke udgjorde grundlaget for fremtidens velfærd. Det har været partiets politik siden.

Den 13. maj 2011 vedtog Lars Løkke regeringen sammen med DF og Det Radiale Venstre den tredje tilbagetrækningsreform. Aftalen betød, at reguleringen af folkepensionsalderen blev fremrykket med fem år, så folkepensionsalderen blev fremrykket med ½ år ad gangen i perioden 2019-2022. Der skulle indføres en seniorepensionsordning, og efterlønnen blev yderligere forringet. Kort og godt gennemførte regeringen et klokkeklart forligsbrud, som socialdemokratiet dog ikke gjorde til noget kardinalpunkt i den efterfølgende valgkamp, og som man i regeringsforhandlingerne med SF, R og EL besluttede at acceptere som element i det endelige regeringsgrundlag.

Siden er problemerne i hele velfærdsforliget blevet så synlige for alle. For det første er det siden 2006 igen og igen blevet dokumenteret, at påstanden om ”en sund aldring” ikke holder. Tværtimod er de ældres brug af sundhedsvæsenet vokset i takt med udvidelsen af levealderen. For det andet er det ad flere omgange blevet dokumenteret, at ”livstilssygdomme” hænger sammen med beskæftigelsesforhold. For det tredje viser Sundhedsstyrelsens store undersøgelse om Social ulighed i sundhed og sygdom, at mennesker med korte uddannelser, faglært eller ufaglærte jobs på stort set alle parametre lige fra social ulighed til ulighed i sundhed scorer dårligst. Kun hvad angår alkoholvaner overgår de af den øvre middelklasse med de lange uddannelser og de gode jobs. For det fjerde viser denne og flere andre undersøgelser en voldsom nedslidning indenfor flere og flere brancher på grund af stress, en voldsom forøgelse af tempoet og ikke mindst uforudsigelighed i jobbet. For det femte viser en anden stor undersøgelse, at de samme samfundsgrupper, der scorer ringest hvad angår sundhed,

social mobilitet og social tryghed, også lever kortere og med lavere livskvalitet end de højtuddannede fra den øvre middelklasse.

Der er således ikke på et eneste område belæg for de forudsætninger, der blev lagt til grund for velfærdsforliget i 2006. Hvorfor benyttede socialdemokratiet sig så ikke af forligsbruddet i 2011, da det allerede her stod klart, at forudsætningerne om ”sund aldring” var tvivlsom? Fordi partiet havde købt præmissen og helt op til nu styres af den.

Beskæftigelsesministeren udtrykker den udbudspolitiske præmis og ideologi ganske klart, når han i ”Socialdemokraten” siger: ”Vi synes det er rimeligt, at når vi lever længere, så skal vi også arbejde mere. Det er jo også hele forudsætningen for, at vi har råd til alt det andet, vi gerne vil.....”. Det falder slet ikke de socialdemokratiske toppolitikere ind, at udbudspolitikken i dag er reduceret til retorisk ortodoksi uden reel virkning i den moderne politiske økonomi. Selv i IMF, OECD og EU’s kommission har man måtte erkende, at udbudspolitikken har haft problematiske økonomiske og sociokulturelle konsekvenser. Udbudspolitikken har godt nok skaffet et overudbud af billig og villig arbejdskraft, der har kunnet bruges efter forgodtbefindende i profitmaksimeringen. Men nu viser det sig, at samme doktrin har bremset for produktive investeringer og dermed øget vækst på den lange bane. Udbudspolitikken har for det andet betydet, at samfundets syn på alle ikke arbejdsføre borgere er blevet så intolerant, at det har skabt store sociale og kulturelle modsætninger, der konstant ulmer som mulig social uro lige under overfladen. Samfundenes kapacitet til at integrere borgerne er blevet forringet. Det har gjort samfundsordenen mere skrøbelig.

Det har socialdemokratiets formand indset. Men partiet har ikke gjort op med præmissen. Derfor kan det heller ikke radikalt gøre op med de problemer, som pensionsudspillet skal være svar på. Af samme grund har de måtte binde sig til meget stramme kriterier og til den klassiske socialdemokratiske kvalmende og nedgørende medlidenhedsretorik, hvor målgruppen beskrives som den, ”der har slidt og slæbt” og som har ret til en ”værdig tilbagetrækning”, hvad det så end er for en størrelse. Arnetyperne hives frem på scenen, hvor de får lov til at udstille deres skavanker som det levende bevis for reformudspillet retfærdige nødvendighed. Men af samme grund bliver pensionsudspillet aldrig andet end en vag og begrænset kompensation på et problem, som socialdemokratiet også er ansvarlig for: den frapperende nedslidning på arbejdsmarkedet på grund af stadigt ringere arbejdsmiljø, den voksende økonomiske- og sociale ulighed og udbudspolitikens meritdisciplinering af befolkningen. Når beskæftigelsesministeren end ikke finder det betimeligt at begrunde sin bemærkning om, at det er rimeligt, at vi arbejder længere, når vi lever længere, så har partiet et problem. De socialdemokratiske toppolitikere har bundet sig til borgerskabets Calvinske pligtetos og afskrevet de socialdemokratiske forestillinger om, at samfundets øgede produktivitet skal føre til øget frihed og mulighed for alsidig livsudfoldelse.

Det perspektiv er nu blevet indsnævret til en kompensatorisk reform for en begrænset gruppe, begrundet i en fad aftapning om ”værdig tilbagetrækning”. Men et svar på den tiltagende forråelse af

arbejdsmarkedet og ødelæggelse af mange tusinde lønmodtagere fra mange brancher er socialdemokratiets udspil ikke. Det er og bliver en begrænset kompensation på et påtrængende problem.

Der kan måske være brug for regeringens udspil her og nu, og der kan også, som regeringens støttepartier, SF og EL, kræver, være brug for at sætte aldersindekseringen ud af kraft og låse pensionsalderen fast på eksempelvis 68 år. Men heller ikke den fastlåsning af pensionsalderen er et svar på problemet, selv om det vil have en stor tryghedsskabende virkningskraft.

Problemet er jo nedslidning på arbejdsmarkedet og voksende social- og sundhedsmæssig ulighed. Derfor er det også her, der skal sættes ind. Lønmodtagerne i Danmark skal ikke slides ned. Borgerne i Danmark skal ikke opleve voksende social- og sundhedsmæssig ulighed. Det stemmer ikke overens med socialdemokratiets øvrige velfærds politik, hvor kampen mod alle former for ulighed er nøgleordet og partiets historiske berettigelse.

Pensionsreformen kan således kun takseres som en overgangsordning. Som en trædesten for et systematisk og radikalt opgør med det dårlige arbejdsmiljø på arbejdsmarkedet. En opstramning af alle arbejdstidsregler. Øget indsats overfor arbejdsskader og arbejdsbetingede arbejdsskader. Hertil nye radikale tiltag som indekseret ugentlig arbejdstid på grundlag af vedtagne nedslidningskriterier. Man behøver ikke at blive slidt ned, fordi man har hårdt fysisk arbejde, hvis arbejdstiden og tempoet indrettes herefter.

Og i stedet for at koncentrere alt krudtet på fastlæggelse af en relativ arbitrær pensionsalder, er der brug for, at socialdemokratiet og dens støttepartier udarbejder modeller for fleksibel tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet, som kan forløbe flere år forbi den fastsatte pensionsalder. Det er jo ikke et mål i sig selv, at borgerne kan tilbringe 20-30 år udenfor arbejdsmarkedet. Det handler først og fremmest om, at alle kan være trygge i alderdommen, at alderdommen ikke skal blive ungdommens tyranniserende trusselsbillede, og de ældre borgere har de sociale, økonomiske, sundhedsmæssige og kulturelle muligheder for at leve et alsidigt liv, hvor bl.a. arbejde og pensionstilværelse kan forenes.

Det afgørende her er, at det mål når socialdemokratiet og venstrefløjen ikke uden at gennemføre et åbent politisk ideologisk opgør med udbudspolitikken, den liberale økonomiske ortodoksi og dens førstefødte – budgetloven.

Vi kan allerede høre erhvervslivets hyleri og de borgerliges beskrivelse af tankegangen som det moderne syndefald og ikke mindst besværgelserne om, at skærpelse af arbejdsmiljølovgivningen vil medføre forringet konkurrenceevne, tab af markeder, tab af arbejdspladser, øget fattigdom, faldende boligpriser – og listen er meget lang.

Hertil har de socialdemokratiet, SF og EL kun at sige: ”det er ganske rigtigt, derfor søger vi også at sammenkæde vores arbejdsmarkeds- og pensionspolitik med lignende bestræbelser indenfor hele EU og den europæiske fagbevægelse. Alt andet vil selvfølgelig være urealistisk”.

Begrebet: Sexisme

Af Jan Helbak, medl. af Kritisk Debats redaktion

”KL sætter fokus på sexisme i kommunalbestyrelser” stod der at læse i Kommunernes Landsforenings blad den 25. september. Nej, KL eller for den sags skyld de mange andre foreninger, ledere og organisationer sætter ikke fokus på sexisme. Tværtimod bidrager de endnu engang til at tilsløre forholdet.

Det, KL og det meste af den aktuelle debat sætter fokus på, er sexchikane, forulempelse, plump ringagt osv., som strengt taget skal forstås som symptomer på et helt anderledes rodfæstet problem. Nemlig sexisme. Hermed ikke sagt, at den nuværende meget ophedede debat om seksuel forulempelse og overgreb ikke er vigtig. Den må bare ikke forveksles med kampen mod sexisme, som hvis det forekommer, hvad det gør konstant, tilslører sexismens grundlagsnatur.

Sexisme defineres af det danske sprognævn og i den Store Danske Ordbog som: en ”fordom eller diskrimination på baggrund af køn. Begrebet introduceredes i 1960’erne af feministiske forskere som en parallel til begrebet racisme og er især blevet brugt som et udtryk for en nedvurdering af kvinder”. Definitionen udvides til: ”Med sexisme menes undertrykkelse på grundlag af køn, hvor det ene – kvinde-kønnet – af fødsel er anderledes og laverestående end det andet”. I andre autoriserede definitioner føjes yderligere til, at fordommen også refererer til det biologiske aspekt. Definitionen dækker såvel ”gentlemanudgaven” som andre mere moderne fremtrædelsesformer.

Nu var der i 60’erne en god grund til, at forskere i feminisme udviklede en definatorisk analogi til begrebet racisme. På det tidspunkt var forskningen i racisme i gang med et kvantespring. Fokus var på racismens helt grundlæggende strukturelle og institutionelle aspekter, som indlejret i hele vores civilisationsforståelse, kulturelle og sproglige udvikling. Racisme begrænsede sig ikke kun til den grove, vulgære og bestialske behandling af de sorte. De synlige overgreb var symptomer på en bestemt vestlig civilisationsforståelse, hvor bl.a. de sorte efter mange liberale notabiliteters opfattelse kun var at regne for 2/3 mennesker. Godt nok primitivt udtryk i den amerikanske slavedebat op til borgerkrigen men ikke desto mindre et afgørende om end modificeret element i vestlig selvforståelse og opbygningen af vores værdihierarki.

Det store fremskridt var, at forskerne indså, at dette syn på ikke-hvide mennesker var blevet naturaliseret i de vestlige samfund som vores anden natur. Man hverken så, hørte eller fornemmede i det daglige samfundsliv den grundlæggende problematik. I alt hvad man talte om – selv blandt de mest dedikerede humanister – var der enighed om, at de sorte eller ikke-hvide skulle *hjælpes* til lige-stilling. Kun de mest forhærdede fastholdt, at ikke-hvide om end i forskellige grad og på forskellige måde biologisk var de hvide underlegne.

I den forstand var det et vovet skridt at tage, som kvindeforskerne gjorde det i 60’erne. Det betød, at de dannede et begreb, sexisme, der skulle forklare forskelsbehandlingen, den skjulte nedvurdering,

forulempelserne osv. som et historisk strukturelt fænomen og på samme måde naturaliseret som samfundets anden orden i lighed med racismen. Videnskabeligt, sprogligt, kulturelt, socialt og politisk optrådte kvinde i myriader af former som et ahistorisk og biologisk modstykke til manden. Og hvor meget man end har tordnet mod uligheden, den synlige undertrykkelse, normmæssige dobbeltstandarder etc., så virker den kønsmæssige essentialisme stadig.

Man behøver blot at gå nutidssproget efter i sømmene for at få øje på dets magtkonservatisme, hvor de ”kvindelige dyder” i mange forklædninger stadig fungerer i passivformer og i udfyldning af det statiske rum, hvor forandringer ikke er dynamiske men positionsændrende. F.eks. hævder en professor i psykologi med den største selvfølgelighed i JP lørdag den 3/10, at ”mennesker ikke alene (er) sociale dyr, vi er også hierarkiske dyr, som konstant er i konkurrence med hinanden om at komme op i hierarkiet”. Underforstået bliver forhånelserne og overgrebene mod kvinder læst ind i en eviggyldig hierarkisk konkurrencekamp, hvorved den strukturelle undertrykkelse omdannes til et teknisk problem, som KL f.eks. vil udvikle ”værktøjer” og ”vejledninger” til at klare.

Men netop fordi begrebet indfanger en anden ordens naturalisering af et historisk forhold, indebærer det også, at det forhold i alle dets forskellige aspekter er grundlaget for vores umiddelbare forståelse af og orientering i verden. For det meste stiller vi slet ikke spørgsmål ved påstanden om, at mænds og kvinders forhold altid har været sådan. Eller om forholdet rent historisk klæber til det ca. 300 gamle borgerlige familieideal. Vores forståelse af seksualitet, vores omgang med sproget og vores forståelse af de mange forskellige arbejdsfunktioners hierarkisering tager vi for givet og finder dem legitimeret gennem primitiv historisk analogisering – altså som biologisk determinerede.

Nu er det ikke sådan, at kvinder ikke får uddannelse og gode jobs i dag. Det gør de, og avisernes erhvervssider svømmer over med portrætter af kvinder, der er nået til tops indenfor erhvervslivet eller indenfor politik. En pendant til den liberale meritære drøm. Desværre er drømmens reale måneside den opfattelse, at alle dem, der ikke har haft succes, selv er skyld i det. I vores tema kan det oversættes til: alle kvinder kan, hvis de vil, og når det ikke sker, havner de nederst i hierarkiet. I omsorgsfagene – i reproduktionen af dem – der producerer fremtiden. Eller i servicefagene hvor langt hovedparten til og med er på deltid. I den sammenhæng er det ikke helt uvæsentligt, at begrebet service kommer af det latinske *servitium*, som betyder slaveri, og hvor service i nyere forståelse enten kan betyde at betjene, opvarte, stå til rådighed eller noget betjeningen serveres i. Altså en tjenende og passiv funktion, som millioner af seer oplever hvert år i ren form ved sejrsceremonierne i Tour de France.

Det er det sprog, de normer, de kulturforestillinger, forestillinger om mode, tiltrækning, anerkendelsesformer osv., som ethvert barn socialiseres ind i, og som væver sig ind i alle samfundsforhold også på tværs af klasserne om end i forskellige mere eller mindre klædelige og sofistikerede udtryk.

Sexismen er i den forstand en integreret del af de samfundsmæssige magtforhold og bidrager til at opretholde magtstrukturene, og hvad der er lige så vigtigt, til en accept af magtforholdet som noget i sin essens uafvendeligt. Når nu vi altid konkurrerer om placering i hierarkiet, når nu de vestlige samfund er de andre overlegne, når nu kvinder altid har været i en passivrolle, når nu vi altid har kæmpet

om magten, og ”når nu vi fra naturens hånd er gearet til at rette ind efter autoriteter”, ja, så siger det sig selv, at der er en hel række af mellem menneskelige relationer, som vi kan gøre meget lidt ved. Vi kan civilisere dem, for så vidt de strider mod vores historiske producerede moralkodeks, men ændre dem radikalt kan vi ikke.

Indtil nu har det heller ikke været ambitionen. Den har ikke rakt længere end til *ligestilling* og så selvfølgelig begrænsning af eller juridisk delegitimering af de strukturelt betingede forhånelser, fornærmelser, forulempelser og direkte seksuelle overgreb.

Men i virkeligheden har vi desværre kun en vag forestilling om, hvor udbredt de specifikke undertrykkelsesformer er. Det giver næsten sig selv i og med naturaliseringens forblindelse. Forskningen kan konstatere, at bl.a. sexchikane og deciderede overgreb er i vækst, men der er langt fra konsensus om udbredelsen. Det er måske også forståeligt i den forstand, at den autoritative (Arbejdstilsynet 2016) definition af sexchikane og andre forulempelser er problematisk og åbner dels for meget arbitrære subjektive oplevelser og dels i sin konsekvens indeholder det omvendte retsprincip – at man er skyldig indtil det modsatte er bevist. Men måske er den statistiske signifikans og undersøgelsesens pålidelighed heller ikke det mest interessante. Mere interessant er det, at de gængse forestillinger om fænomenets omfang indgår som styrende element i vores opdragelse af især piger og unge kvinder. Vi lærer dem som noget næsten naturgivent at gardere sig. Et centralt defensivt passivelement i socialiseringen.

Men trods alt er det i en vis grad lykkedes forskningen at identificere de fagområder, hvor eksempelvis sexchikane er mest udtalt på arbejdspladserne (omsorgsområdet og det specifikke serviceområde). Til gengæld ved vi mindre om, hvordan sexchikanen og forulempelserne på arbejdspladserne spiller sammen med det øvrige levede liv i civilsamfundet. Forståeligt nok, al den stund forskningens genstand – sexchikanen – er indlejret i den nævnte samfundsstruktur som anden orden, hvorfor der er en tendens til at instrumentalisere fænomenet til at være udenfor livsformerne. Men spørgsmålet er, om vi kommer en forståelse nærmere, hvis forskningens genstand ikke udvides til at dreje sig om karakteren af de magtstrukturer, statuskulturer, subkulturer og selvforståelsesbetingelser, der hersker indenfor de områder, hvor chikanen forekommer hyppigst. Eksempelvis er grænsen mellem forulempelse og magtbestemt anerkendelse hårfin i de utallige lægeromaner, der har været kolporteret i de sidste 100 år, eller indenfor den ekstremt feminiserede medieverden. Man tænker blot på de kvindelige studieværterens uniformering i de forskellige TV-programmer, herunder ikke mindst nyhedsprogrammer.

Så kommer det klassiske spørgsmål. Er sexchikane mv. hyppigere i dag end for halvtreds år siden, eller træder det blot tydeligere frem, fordi vi i metoo bevægelsens kølvand har skærpet fokus? Spørgsmålet kan vanskeligt besvares som sådant. Men vi kan spørge til, hvordan oplevelsesværdien for kvinder og mænd var tidligere og nu, dvs. hvor stærkt og indgribende naturaliseringen har virket i forskellige perioder, og hvilke konkrete og almene magt- og undertrykkelsesforhold sexismen har været indfældet i.

Hvad er det f.eks., der muligvis gør oplevelsen af magtstrukturerede seksuelle forulempelser og deciderede overgreb mere utålelige i dag end for tyve år siden oven i købet set i den paradoksale optik, at den markedsgjorte seksualitet aldrig har været så fremtrædende og så udbredt indenfor næsten alle markedsfænomener og via livstilsmarkedet langt ind i civillivet som netop nu?

Måske skal forklaringen på både den ændrede karakter af sexchikanen (hvis den er ændret og antallet forøget?) og på den anden side protesten mod fænomenet fanges ind i et og samme begreb. Begrebet *strukturel prekaritet* forstået som et almengjort samfundsstruktureret mellemmenneskeligt eksistensforhold indenfor den moderne kapitalisme.

Dvs. at varegørelsen af borgeren i alle samfundsforhold langt ind i civillivet også er blevet ensbetydende med kontraktliggørelse, hvor den socialt indifferente nytteværdi har udvendiggjort den solidarisk interessebaserede dimension. Altså den dimension, der sætter det fælles over den enkeltes position og interesser. Det udviklingsforløb er kulminationen på den virkeliggjorte liberalisme, som i ekstrem grad er blevet til samfundets anden natur de sidste tyve år. I den forstand kan liberalismens almengjorte eksistentielle prekaritet på tværs af klasserne bidrage til at forklare udbredelsen af identitetspolitikken og således også den voksende tendens til at føle sig krænket i egen ret uden blik for den kollektive dimension.

Det er i den sammenhæng interessant, at Sofie Linde fortæller om sine oplevelser med seksuelt overgreb, og at en forholdsvis banal fortælling måske bliver starten på en større og mere indgribende debat først om sexchikane og overgreb, hvor diffus den end er, som trædesten for et senere og mere politisk potent opgør med sexismen som grundfænomenet i samfundet. Desværre er det ikke sådan, det er forløbet i USA eller andre steder efter metoo opstandelsen.

Afgørende for et andet forløb end en kort opblussen af forståelig forargelse over diverse forulempelser og overgreb på danske arbejdspladser og i bestemte udsnit af samfundslivet samt den individualiserede sociopatjagt er dog, at man starter med at skelne mellem sexismen som et strukturelt fænomen, der indgår som konserverende element i en overgribende magtstruktur i vores samfund og sexchikanen og seksuelle overgreb som konkrete udtryk, der måske i dag opleves mere krænkende og indgribende på grund af den enkeltes aktuelle eksistentielle prekaritet. Sondringen er afgørende vigtig, fordi den er forudsætningen for, at det/de bevidste og konkrete opgør med krænkelserne og krænkerne på den ene side kan løftes til et mere langsigtet og grænseoverskridende opgør med sexismens samfundsbevarende dehumanisering på den anden side.

Socialdemokratisme i et hjørne af verden

Branko Milanovic. *Social Europe* 21. september 2020. <https://www.socialeurope.eu/social-democracy-in-one-corner-of-the-world>. Oversat af Poul Petersen.

Branko Milanovic er serbisk-amerikansk økonom. Han er specialist i udvikling og ulighed, og i øjeblikket gæsteprofessor ved Graduate Center of City University of New York (CUNY). Branko Milanovic er desuden tilknyttet Senior Scholar ved Luxembourg Income Study (LIS).

Branko Milanovic argumenterer for, at "Stop verden, vi vil af" ikke kan danne grundlag for en fornyelse af progressiv politik. Det anbefales at benytte sig af de indsatte links for at få et grundigere perspektiv.

Fanget mellem kompromisløs [Trump](#) protektionisme og xenofobi på den ene side og den [neoliberale koalition](#) af seksuelle befriere og finansielle mellemænd på den anden forekommer venstrefløjen at være berøvet nye ideer. Og værre end at mangle nye ideer er forsøgene på at genskabe en verden af i går. Et forsøg, der går stik imod kernen i den moderne tilværelse og den moderne økonomi.

Alligevel er det en øvelse, som i hvert fald en del af venstrefløjen er engageret i. Jeg har indtil flere essays i tankerne fra *The Great Resession*, som jeg har anmeldt [her](#), en nylig artikel af [Chantal Mouffe](#) og måske mest klart i Paul Collier's *The Future of Capitalism* (anmeldt [her](#) og [her](#)). Daniel Rodrik bragte tidligt ammunition for dette synspunkt med hans anerkendte "[trilemma](#)". Det er også i den [sammenhæng](#) min *Capitalism, Alone* for nyligt blev [anmeldt](#) af Robert Kuttner i *New York Review of Books*.

Projektet går efter at genskabe vilkårene fra omkring 1950 til 1980, som i den grad var en periode med socialdemokratisk blomstring. Skønt mange er tilbøjelige til at fremstille perioden i overdrevent lyse nuancer, er der ingen tvivl om, at det på mange måder var en ualmindelig succesrig periode for Vesten: Den økonomiske vækst var høj, de vestlige landes indkomst konvergerede, uligheden var relativt lav, mobiliteten blandt klasserne var højere end i dag, sociale normer blev mere afslappede og ligestillede, og vestens arbejderklasse var rigere end trefjerdedele af menneskeheden (og kunne, som Collier skriver, føle sig stolt og resten af verden overlegen). Der er meget at være nostalgisk i forhold til.

Specielle omstændigheder

Men den succes opstod under meget specielle omstændigheder, hvor ingen af dem kan genskabes. Hvilke forhold var det?

For det første lå en stor del af den globale arbejdskraft ikke i konkurrence med arbejdere fra den første verden. Socialistiske økonomier, Kina og Indien forfulgte en selvforsyningspolitik, bevidst eller som en historisk tilfældighed. For det andet bevægede kapitalen sig ikke meget. Der var ikke alene

kapitalrestriktioner, men udenlandske investeringer var ofte mål for nationalisering og alene de tekniske muligheder for at flytte store mængder af penge eksisterede stort set ikke.

For det tredje var der kun begrænset migration, og i det omfang der var, skete det mellem kulturelt lignende befolkninger (så som sydeuropæisk migration til Tyskland) og på baggrund af arbejdere hentet til den voksende nationale industri. For det fjerde fik de nationale socialistiske og kommunistiske partier sammen med fagforeningerne og truslen fra Sovjet kapitalisterne op på mærkerne: Alene selvopholdelsesdriften gjorde, at de var forsigtige med ikke at presse arbejderne og forbundene for stærkt.

For det femte var det socialdemokratiske lighedsetos i overensstemmelse med tidens dominerende normer, der gav sig udslag i seksuel frigørelse, lighed mellem kønnene og lav diskrimination. Med gunstige interne betingelser og ingen pres udefra af underbetalte udenlandske arbejdere, kunne socialdemokraterne fortsætte med at være internationalister, hvad der gav sig udtryk i personer som Olof Palme i Sverige og Willy Brandt i Vesttyskland.

Drastiske ændringer

Under de helt anderledes sociale og økonomiske vilkår, der råder i dag, vil ethvert forsøg på at genskabe sådanne indenlandske betingelser kræve drastiske og især reaktionære ændringer. Uden at sige det åbent er det, fortalene går efter, socialdemokratisme i ét land – eller mere præcist, i et (rigt) hjørne af verden.

Collier er fortalere for, at den rige del af verden hegner sig ind for at stoppe migration, der ses som kulturelt nedbrydende og uretfærdigt underbyde den nationale arbejdskraft. En sådan politik, navnlig fulgt af socialdemokrater i Danmark, retfærdiggøres af Collier med hensynet til de mindre udviklede lande af frygt for at migration af deres dygtigste og mest ambitiøse arbejdere vil føre til dem længere ud i fattigdom. Det er imidlertid klart, at de virkelige motiver for en sådan politik skal findes andre steder.

Andre ønsker at beskytte vesten mod konkurrence fra Kina, igen med den vildledende argumentation, at vestlige arbejdere ikke kan konkurrere med lavere lønnede arbejdere, der er underlagt streng arbejdsdisciplin og fravær af faglige organisationer. På samme måde som med den politik, der skal standse migration, er retfærdiggørelsen af protektionisme kamufleret som hensyntagen til andre.

I det perspektiv skal den nationale kapital fortrinsvis blive hjemme ved at fremme en lavere globalisering end i dag. Etisk funderede vestlige virksomheder skal ikke ansætte folk fra (lad os sige) Myanmar, hvor man ikke nyder elementære arbejderrettigheder.

Den gemene hob

Under alle omstændigheder tjener en sådan politik til at lægge hindringer i vejen for den fri bevægelighed for handel, mennesker og kapital samt at afskære den rige verden fra den mere gemene hob. Succesen for en sådan politik er noget nær nul, simpelthen fordi globaliseringens teknologiske fremskridt ikke kan ruller baglæns. Kina og Indien kan ikke skubbes tilbage til økonomisk isolation, og

folk rundt omkring i verden, hvorend de er, ønsker at forbedre deres økonomiske situation ved at migrere til rigere lande.

En sådan politik vil desuden være et strukturelt brud med den internationalisme, der ellers altid har været et fremtrædende mål for venstrefløjen (ofte dog mest fremført ved brud). Det vil svække væksten for fattige lande og det globale samarbejde, stoppe reduktionen af den globale ulighed og fattigdom og vil i sidste instans vise sig kontraproduktiv for de rige lande selv.

Drømmen om tilbagevenden til den gamle verden er meget almindelig, og vi er ofte (især senere i livet) henfalden til disse vaner. Men vi er nødt til at skelne mellem drømme og realiteter. Reel succes i vores tid kræver under de rigtige omstændigheder, at venstrefløjen fremkommer med et program, der [kombinerer](#) den daværende internationalisme og kosmopolitiske udsyn med stærk national omfordeling. Det må understøtte globalisering, forsøge at begrænse dens uretfærdige konsekvenser og styrke dens utvivlsomme muligheder for at udligne indkomster i verden.

Som Adam Smith skrev for mere end to århundreder siden, er udligning af økonomisk og militær magt også en forudsætning for opnåelsen af universel fred.

Denne artikel er en fælles udgivelse af Social Europa og [IPS-Journal](#).

Fra socialisme til velfærd med ret og pligt

Søren Kolstrup, historiker ph.d.

Socialdemokratiet ville i 1977 en socialisme præget af lighed, fælleseje og deltagerstyre. I 1990'erne indledtes et opgør med socialismebegrebet til fordel for velfærd med ret og pligt og styrket tro på selvregulerende markeds kræfter.

Socialdemokratiet er et socialistisk parti

Socialisme er ensbetydende med et politisk og økonomisk demokrati, et samfund hvor der ydes efter evne og nydes efter behov. Derfor er Socialdemokratiet et socialistisk parti. Sådan lyder det i Socialdemokratiets principprogram - Solidaritet, lighed, trivsel – fra 1977.

Programmet indtager en særlig position i Socialdemokratiets historie. Det var ikke begrebet socialisme, der var nyt. Partiet opfattede sig i sin barndom (frem til mellemkrigstiden) som en del af den internationale socialistiske bevægelse. Fra 1953 gør partiet brug af forestillingen om en demokratisk socialisme for at afgrænse sig fra den kommunistiske socialismeforståelse. Mennesket skal frigøres under ansvar over for fællesskabet – et mål der skal indfries gennem en fremadskridende reformering på folkestyrets grund. Denne tradition fører 1977 programmet videre.

Alligevel var intet som før. 1977-programmet indtager en unik placering i Socialdemokratiets historie. Det forbinder kravet om lighed, solidaritet, demokrati og frigørelse med en forpligtende anvisning på de midler og sociale kræfter, der skal mobiliseres for at nå det lysende mål. Socialisme er blevet andet og mere end et stykke indpakningspapir. Begrebet socialisme er her blevet et pejlemærke for en opadgående reformkurve med flere og flere reformer, hvor hvert eneste kompromis skal bades i nuets og endemålets kritiske lys. I programmets selvkritiske afsnit hedder det således, at de hidtidige reformer og udbygning af den offentlige sektor ikke i sig selv har skabt en tilstrækkelig bevidsthed og tilslutning i befolkningen til at arbejde frem mod et socialistisk samfund.

Programmet giver sig herefter i kast med at anvise små og store reformkrav, der anfægter eller peger direkte ud over kapitalismens magtorden. Den private kapitalmagts begrænsning af menneskers indflydelse skal nedbrydes gennem lønmodtagernes andel i virksomhedernes kapitaltilvækst (ØD), bankvæsenet skal nationaliseres og omdannes til selvejende institutioner, hvor samfundets repræsentanter udgør et flertal i ledelsen, samfundet skal ligeledes overtage al produktion og distribution af medicin, jorden overgå til fælleseje og udlejningsejendomme overtages af lejerne. Hvis samfundets krav til virksomhedernes indretning og produkter siddes overhørig, kan direkte statsovertagelse blive aktuel.

Demokratiet skal manifestere sig overalt i samfundet -også på virksomhederne. Arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejde skal ophæves gennem en koordineret faglig og politisk indsats til fordel for alle lønmodtageres inddragelse i arbejdsprocessen - også de planlæggende og kontrollerende.

Programmet taler om markedsøkonomiens udfoldelse. Men det er en markedsøkonomi, hvor kapitallejernes magtkoncentration er nedbrudt, hvor der åbnes for borgerne inddrages i samfundslivets til-

rettelæggelse i lokalmiljøet, på virksomheder og i institutioner, og hvor samfundets vedtagne mål slår igennem i en socialisering af investeringsfunktionen. Investeringspolitikken tilrettelæggelse er ikke nærmere behandlet i programmet, men det fastslås med al ønskelig tydelighed, at samfundsmål skal gå forud for profitmål.

Der tegnes omridset af et samfund, der bygger på lighed og solidaritet og hvor classeskel, kønsskel, belastende social arv og geografisk ulighed nedbrydes. Ethvert menneske skal kunne udnytte sine muligheder, ikke på bekostning af andre, men i samarbejde med andre. Den omfattende demokratiseringsproces er blot et blandt mange skridt. Den solidariske lønpolitik, en aktiv ligestillingspolitik og en massiv social, uddannelsesmæssig og kulturel indsats med markant nedsættelse af arbejdstiden skal muliggøre det enkelte menneskes frie udfoldelse. Det handler om at sikre ikke blot lige sociale og økonomiske rettigheder, men også om den fornødne tryghed, som danner grundlag for at kunne deltage i familieliv og samfundsliv og udfolde sig som individ.

Socialdemokratiet har hverken før eller siden formuleret et program, hvor partiet har forpligtet sig på et socialistisk perspektiv, hvor den daglige politiske indsats og de store mål indgår i en forpligtende og dynamisk vekselvirkning, hvor der etableres en sammenhæng mellem principper og reformer.¹

1977-programmet - kulminationen på en fortættet medlemsdebat 1966 til 1977

Programmet kan tolkes som et enkeltstående slag i luften, der skulle tage brodden af samtidens venstrefløjskritik og konkurrerende venstrefløjspartier. Det kan sagtens være, at det nye venstre havde sat sine spor på programmet. Den udstrakte forestilling om et deltagelsesdemokrati i samfundets grundorganisationer tyder herpå. Her skal imidlertid argumenteres for, at programmet primært skal ses som kulminationen på en politisk nyorientering i Socialdemokratiet, der tog sit udspring i en stadig mere omfattende og intensiv medlemsdebat i årene 1966 til 1977. Lad os rekapitulere dette forløb.

I 1966 stiftedes debatselskabet Socialdemokratisk Samfund, som i sin åbne, debatterende form satte nye temaer til debat. De gjaldt en lighedspræget skattelovgivning med gennemgribende fradragssaning, den hidtil mest progressive skatteskala, skærpet beskatning af al kapitalindkomst (som lå til grund for arbejderflertallets skattereform i 1967, hvor momsens som det onde dyr i åbenbaring ofte har stjålet billedet). Siden fulgte temaer som industrielt demokrati og ØD.

I 1969-arbejdsprogrammet blev demokrati på arbejdspladsen og ØD nye omdrejningspunkter. Det samme gælder en dybtgående demokratisering af uddannelsessystemet gennem en demokratisk 9-årig enhedsskole uden deling og en erhvervsuddannelse, der sikrede faglærte adgang til videregående uddannelse. Øget lighed, et udvidet demokrati og samfundsstyring af økonomien var blevet de nye sigtepunkter. Begrebet socialisme var ved at få langt mere kød og blod end tidligere set i efterkrigstiden.

Valgprogrammet i 1971 og det efterfølgende Andet Arbejderflertal udkrystalliserede sig i nye perspektiver. Den store dagpengereform gennemførtes med den hidtil bedste dækning ved tabt arbejdsfortjeneste for ledige, syge, m.v., og som det mest kontroversielle fjernedes alle former for karenso- og karantænebestemmelser med et pennestrøg. Arbejdsmiljøet fik et gevaldigt løft med lovfæstede sikkerhedsrepræsentanter som omdrejningspunkt, alt mens ØD udspil og forslag om en samfundsbank (giroens overgang til udvidet bankdrift) imploderede ved udvalgsbehandlingen i Folketinget.

Alle disse udspil havde én ting til fælles. Socialdemokratiet begyndte at pille ved magtstrukturen. Forslagene påkaldte sig politisk storm. Ikke mindst forslaget om en samfundsbank i 1973 fremprovokerede heftige modangreb fra borgerlig side med beskyldning om socialisering (forstået som ensretning) af samfundslivet.

Forestillingen om et lighedspræget samfund nåede et foreløbigt højdepunkt, da Socialdemokratiets Lighedskommission barslede med sit udspil i 1973. En aktiv Robin Hood politik, der ville omfordeling fra rig til fattig, blev her forbundet med ekstraordinær indsats over for de grupper i samfundet, som havde særlige behov – hvad enten det var i familien, i boligmiljøet eller i skolen. Nogle skulle tildeles flere ressourcer for at sikre alle en aktiv livsudfoldelse i hjemmet og i samfundet. Det var denne økonomiske lighedsbestræbelse, der blev forbundet med et udvidet demokrati. Arbejdspladsdemokratiet skulle sikre lighed i arbejdslivet, beboerråd overtage ejendomsadministrationen og fremme et godt boligmiljø, social – og sundhedscentre åbne sig ud mod lokalsamfundet. Alle skulle have mulighed for at påvirke samfundsudviklingen som ligeværdige borgere.

Det var disse kvalitative spring frem mod forestillingen om et udvidet demokrati, der kulminerede med det nye principprogram i 1977. Det blev ikke en enlig svale. Principprogrammet fik yderligere fodfæste i det efterfølgende arbejdsprogram i 1978, Et solidarisk samfund. Alt fra ØD til uddannelses- og kulturpolitik blev set som redskaber til at revolutionere samfundet gennem en dynamisk reformering – nu som før på folkestyrets grund, men med en aktivt handlende arbejderbevægelse som dynamo.²

Det ny århundrede 1992 – et første opgør med 1977-programmet

Det danske socialdemokrati indledte i årene 1992 til 2000 et stille opgør med arvegodset. Stille fordi store dele af forandringsprocessen hverken kom til udtryk i principprogrammer eller arbejdsprogrammer. Kravet om privatisering blev således mørkelagt, vi kan ikke opspore vedtagelser herom. Privatisering blev blot nævnt som et muligt redskab i værktøjskassen, der kunne skabe fornyelse.

Demokratisk socialisme blev afløst af forestillingen om et slidstærkt velfærdssamfund i en globaliseret verden. Kravet om et socialt demokrati med tryghed for alle blev tilsvarende udskiftet med en ny pligtmoral, der indskærpede den enkelte et større ansvar. Det var en periode med store brydninger. Traditionalister tog livtag med modernister, der var inspireret af ny-liberalismens idéset. Herfra lød krav om målrettede sociale ydelser og udlicitering af offentlig service, mens traditionalisterne efterlyste velfærdsstatens rettighedstænkning og den demokratiske socialismes ambitionsniveau. Det var

den fremstormende neoliberale bølge, ofte artikulert gennem OECD, EU og gennem forbilleder fra Reagans USA og Thatchers Storbritannien, der udgjorde en ny og sejlivet inspirationskraft.

Socialdemokratiet vil en demokratisk socialisme, lød det i principprogrammet fra 1992. Begrebet blev defineret som viljen til at skabe respekt for mennesket og sikre lige muligheder for alle. Demokratisk socialisme skulle udmønte sig i arbejde til alle, økonomisk retfærdighed og lige adgang til samfundets goder. Modstykket til demokratisk socialisme var diktatur og kapitalismens ulighed. Det var toner, der var hørt for.

Nyt var derimod afkoblingen mellem mål og midler. 1977-programmets dynamiske vekselvirkning socialisme og en forpligtende reformering af ejendomsforholdene og udvidelse af demokrati var fraværende. Lønmodtagernes medejendomsret og medbestemmelse indtog en marginal placering i programmet, og kravet om ophævelse af arbejdsgiverens ret til at lede og fordel arbejdet var skrevet ud af programmet. Partiets kræfter skulle koncentreres om at sikre et finansielt grundlag for en fælles velfærd af høj kvalitet. Principprogrammets slutreplik fjernede enhver tvivl om partiets pejlemærke. Socialdemokratiets mål er et velfærdssamfund uden fortidens classeskel.

Mogens Lykketoft havde foreslået demokratisk socialisme slettet, men begrebet overlevede - på tålt ophold. Nye tider var under opsejling. Det ændrede sigtepunkt bed sig fast. I Socialdemokratiets principprogram fra 2004, Hånden på hjertet, blev demokratisk socialisme anskuet som en ide på linje med andet tankegods, ikke som en ny og epokegørende samfundsorden. Velfærdens konsolidering var det politiske mål. Det samfundsforandrende perspektiv var borte.

Partiets nyorientering forløb i to faser. Arbejdsprogrammet fra 1992 havde stadig et ben i fortidens mål, mens 1996 arbejdsprogrammet åbnede for en modernisering af velfærd og offentlig drift med nyliberale instrumenter og en ny pligtmoral.

Ifølge 1992-arbejdsprogrammet skulle samfundet nu som før forpligte sig til at sikre fuld beskæftigelse, garantere lære- og praktikpladser og uddannelse, men også som noget helt nyt give den enkelte lønmodtager adgang til uddannelsesorlov, til sabbatorlov, til nye omsorgsdage og ret til frihed ved børns sygdom. Det blev tegnet et billede af et nyt arbejdsliv, hvor den enkelte hånd i hånd med nye sociale og faglige rettigheder og ledelsesformer tog vare på sin egen udvikling på arbejdspladsen, i familien og i nærsamfundet. Arbejdsprogrammet åbnede også for en tredje sektor med samfundsnyttige jobs, om fornødent holdt oppe af passive dagpenge, der blev konverteret til hele jobs. Jobbene i den tredje sektor skulle godkendes af fagbevægelsen og måtte ikke undergrave gældende overenskomster. 1990ernes nye og skelsættende begreb, aktivering, eksisterede ikke i arbejdsprogrammet. Tankegangen byggede på de nedarvede forestillinger om et trygt arbejds- og familieliv som forudsætning for den enkeltes udfoldelse.

Også den keynsianske efterspørgselsstyring var tilbage, partiet ville en kick-start af økonomien. Alt dette vidnede om en realisering af fordums værdier om tryghed og lighed. Bag arbejdsprogrammets gemte sig imidlertid detaljerede planer, Gang i 1990erne og Den Gode Cirkel, der ville en radikal modernisering af hele skattesystemet. Selskabsskatten og den personlige beskatning af den sidst tjen-

te krone skulle nedsættes af hensyn til økonomiens internationalisering, mens nye afgifter på miljø og energi og en bruttoafgift på løn skulle finansiere provenutabet. For at sikre en social afbalancering skulle skattesystemets modernisering ledsages af et forhøjet bundfradrag. Hele øvelsen blev motiveret med hensynet til en påtrængende skattekonkurrence, og EU's krav om arbejdskraftens og kapitalens frie bevægelighed. Partiets førende kræfter håbede hermed at have fundet et columbusæg. Fuld beskæftigelse og social retfærdighed skulle forenes med en ny tids kapitalisme, hvor kapitalen havde fået grænseoverskridende frihedsgrader. Det springende punkt var imidlertid, om det nye skattesystem kunne sikre overbevisende omfordeling fra brede til smalle skuldre.³

Individets ansvar introduceres 1996

Det mest håndfaste opgør med 1977-principprogrammet var dog arbejdsprogrammet fra 1996. Her betonedes tydeligere end før set i et program af socialdemokratisk observans individets rolle, ligesom markedsgørelse og privatisering blev set som nødvendige redskaber til fornyelse af den offentlige sektor.

Trængende skulle have hjælp. Men hjælpen skulle bygge på folks egne ressourcer og ansvarsfølelse, der skulle ledsages af selvorganiserende netværk. En individuelt betonet pligtmoral tog form. Retten til et ordinært arbejde blev erstattet af retten til aktivering med adgang til kompetenceløft og jobtræning. Den enkelte skulle have tildelt et springbræt, mens den økonomiske politik skulle sikre, at alle fik en mulighed på arbejdsmarkedet. Her var tale om legitimering af en lovgivning, som partiets folketingsgruppe og regeringsmedlemmer var i fuld gang med at realisere. For at modtage socialhjælp skulle man aktiveres. Noget for noget filosofien afløste bistandslovens tanke om alle borgeres adgang til ubetinget hjælp i tilfælde af en social begivenhed.

Programmet fastholdt skattefinansieringen af den universelle velfærdsstat. Sundhedssektoren skulle have tilført nye midler til forebyggelse, højt specialiserede sygehuse, lokale sygehuse og sundhedscenter med mulighed for akutte døgnfunktioner. Men samtidig skulle den offentlige sektor effektiviseres. Der blev åbnet for privatisering og udlicitering omend med forbehold. Socialdemokratiet var principielt modstander af privatisering, lød den indledende udmelding. Arbejdsmarkedet, den kollektive trafik samt sundheds- og socialområdet burde varetages af det offentlige, men altså ikke nødvendigvis.

Også i udliciteringsdebatten blev der talt med to tunger. Programmet gjorde opmærksom på risikoen ved udlicitering, pleje og omsorg måtte således ikke udliciteres, men på alle øvrige områder åbnedes for udlicitering under hensyn til de ansattes løn og arbejdsmiljø.

De mange stemmer, der manifesterede sig i 1996 arbejdsprogrammet afspejlede et parti, hvor flere og modsatrettede strømninger kom til orde. Temaer som fælles eje versus privat eje og den enkeltes ansvar over for samfundets ansvar skilte vandene, mens miljø, økologi, vedvarende energi og sunde fødevarer skabte fælles fodslag.

1998 kongressen trak endnu en streg i sandet, når det gjaldt den borgernære udlicitering. Et flertal fastholdt på linje med arbejdsprogrammet fra 1996, at der ikke skulle udliciteres, når det gjaldt pleje og omsorg af ældre, syge og børn. Udtalelsen var et resultat af en intens styrkeprøve mellem to fløje i partiet. Nogle ville at velfærdsservice skulle underkastes konkurrence, andre med udspring i Nordjylland og Århus sagde fra over for den uhæmmede tro på markedet. Uviljen mod udlicitering af de bløde områder blev fastholdt de følgende år. Det gælder således en hovedbestyrelsesudtalelse fra 8. april 2000, hvor de oprindelige krav ved udlicitering blev suppleret med krav om miljømæssig bæredygtighed, ligesom der ikke måtte udliciteres så store dele af en sektor, at indsigten på området gik tabt.⁴

Opgøret med 1977-programmet fuldendes i 2000

Socialdemokratiets arbejdsprogram Fri og Fælles fra 2000 udtrykte en konsolidering af den førte politik gennem 1990'erne. Tidligere tiders forestilling om udvidelse af det økonomiske, sociale og politiske demokrati, som stadig blev omtalt i 1992 og 1996, tilhørte nu endegyldigt fortiden. Den ansvarlige økonomi og det gode velfærdssamfund trådte frem som historiens endemål. Velfærdssamfundet skulle skabe social retfærdighed under iagttagelse af en individuel pligtetik, der manifesterede sig i kravet om aktivering. Borgerne skulle tildeles flere og reelle valgmuligheder, når talen faldt på offentlig service. Det skulle være muligt at vælge skole uden for eget skoledistrikt, søge dagtilbud udenfor bopælskommunen og det frie sygehusvalg gøres langt mere reelt. Krav om flere valg inden for den offentlige sektor kan tolkes som et forsøg på at moderere det fremstormende Venstres krav om frit valg gennem brug af private virksomheder.

De store forskydninger i den internationale kapitalisme med en fremstormende finanskapital i førersædet lå uden for den socialdemokratiske samtale. Alle kræfter blev koncentreret om at konsolidere den skattefinansierede velfærd under hensyn til den enkeltes frie valg og en ansvarlig økonomisk politik – dvs. med højst 1 procents vækst i de offentlige udgifter. Opgøret med 1977-programmet var fuldendt.⁵

En stille revolution i nyliberalismens tegn

Socialdemokratiets programudvikling i 1990'erne var led i en europæisk udvikling - det socialistiske perspektiv blev afskrevet til fordel for mere marked. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at det danske socialdemokrati tog afstand fra privatisering af almene boliger og sygehuse. Partiet modsatte sig også liberalisering af løndannelsen (hvis vi ser bort fra en særlig lav ungeydelse) i modsætning til det tyske socialdemokratis skelsættende Hartz reformer, og det tog afstand fra udlicitering af pleje og omsorg i modsætning til det svenske socialdemokrati.

Udlicitering af kommunale velfærdsydelser blev gjort til genstand for en intens programdebat, det samme gjaldt de borgernære områder som bolig og sygehus. Også når faglige og sociale rettigheder blev amputeret, opstod der heftig debat grænsende til indre krig. I det sidste tilfælde var der udeluk-

kende tale om en reaktion på indgreb, der allerede var besluttet af den daglige ledelse i folketing og regering. De stille omprogrammeringer i nyliberalismens tegn, der blev set som led i en nødvendig effektivisering af velfærdsstaten og sikring af en ansvarlig økonomi, blev ligeledes vedtaget af partiets daglige ledelse. Store dele af den førte politik blev afpolitiseret.

Det var under 1990ernes socialdemokratisk styre man:

- Udskiftede den planlagte og gennemdrøftede kick-start med en ny tids økonomisk overdommer, der fordrede en langsigtet udbudsøkonomi med krav om et generøst og kompetent udbud af arbejdskraft, en én-dimensional prisstabilitet og et bundsolidt statsbudget.
- Indledte historiens mest omfattende og dybtgående privatiseringsbølge, der nåede et foreløbigt højdepunkt med salget af Tele Danmark for 31. mia. kr. uden at staten fastholdt en golden share.
- Gjorde den fællesejede jord i Hovedstaden til en handelsvare. Offentlig jord blev solgt for at finansiere udvikling af fremtidens metropol. Byplanlægningens demokratiske ben blev amputeret.
- Indledte en ny kultur i uddannelsessystemet med begyndende centralisering, uddannelsestest og afvikling af DTUs deltagerdemokrati til fordel for en professionel, autonom ledelse. Den sidste reform dannede skole for et senere opgør med det ”uproduktive” universitetsdemokrati.
- Indførte nye retningslinjer for offentlig styring, kaldet New Public Management. Alt skulle kunne måles og vejes, den offentlige ledelse blev selvstændiggjort for at sikre optimering af knappe ressourcer.
- Gjorde en dyd af omkostningsbesparende udgiftsstyring. Den såkaldte satsregulering indebar, at borgere på overførselsindkomst fulgte lønudviklingen fraregnet 0,3 pct. Værdien af dagpenge begyndte at dale år for år, kontanthjælpen ligeså. Den tyste nedslidning af dagpenge betød måske såre lidt i nuet, men inviterede på længere sigt til private løsninger på grund af statens vigende hjælp. Det var også i 1990erne, at refusionsprocenten ved førtidspension blev reduceret for at anspore til fokus på den enkeltes arbejdsevne og bremse op for tyngende udgifter.⁶

Sådanne emner blev unddraget programdebatten. Troen på de selvregulerende markeds kræfter vandt frem. Kapitalismen og markedet blev anskuet som en naturlig magtorden, mens velfærdssamfundet skulle fjerne vildskud og uacceptabel ulighed.

Partiet anså det for sin fremmeste opgave at skabe en bundsolid økonomi inden for nye udfordrende rammer. Det lykkedes til fulde. Den danske Nyrup Rasmussen regering kunne i 2001 fremvise en mønsterøkonomi bedømt ud fra EU's og OECD's kriterier. Der var overskud på statsbudgettet og på betalingsbalancens løbende poster, statsgælden blev afhøvet, inflationen bragt under kontrol og ledigheden markant reduceret, også blandt unge. Humlebien kunne flyve, lød det gode skudsmål fra mange økonomer og politologer. Der blev leveret roser fra fagfolk, ikke fra vælgerne. 2001 var året, hvor Socialdemokratiet led et smerteligt valgnederlag. Ledelsens justeringer, undertiden amputerin-

ger af sociale og faglige rettigheder, sled på vælgertilliden. Programdebatten havde i takt hermed antaget et reaktivt skær på bekostning af et proaktivt perspektiv: Et nyt samlende projekt.⁷

Noter

¹ Socialdemokratiet 1977, *Solidaritet, lighed og trivsel*. Socialdemokratiet 1978, *Et solidarisk samfund*.

² Socialdemokratiet 1953, *Vejen til fremskridt*. Socialdemokratiet 1969, *Det nye samfund*. Socialdemokratiet 1971, *Socialdemokratiets 4-års program*. Klaus Petersen 2001, *Programmeret til velfærd? Om ideologi og velfærdspolitik I de socialdemokratiske programmer efter 1945*, *Arbejderhistorie* nr. 2 2001. Klaus Petersen 2001, *Socialdemokratisk Samfund*, Kbh.: 24-28. Søren Kolstrup 2017, *De røde flertal*, Kbh.: 43-46, 63-66, 75-78, 98-101.

³ Socialdemokratiet 1992, *Det ny århundrede*. Socialdemokratiet 1992, *På menneskets vilkår (1992-1996)*. Jan Helbak 1996, *Fra demokratisk socialisme til socialt demokrati*, Gerd Callesen, Steen Christensen, Henning Grelle (red.), *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*, Kbh.: 285-316. JH ser de første sporer til betoning af individet på bekostning af det sociale fællesskab allerede i 1988.

⁴ Socialdemokratiet 1996, *Fælles fremtid- fælles mål*. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen 2014, *Det socialpolitiske idelandskab*, Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.). *Dansk Velfærdshistorie bind 6. 1993-2014*, Odense: 113-118.

⁵ Socialdemokratiet 2000, *Fri og Fælles*.

⁶ Søren Kolstrup 2002, *Velfærdsstatens og Socialdemokratiets markedstilpasning*, *Arbejderhistorie* nr. 2 20002. Søren Kolstrup, *Den store forandring. Programmeret til nyliberalisme?* (upub.).

⁷ Det Økonomiske Råd 2000, *Dansk Økonomi foråret 2000*: 4-5. Det Økonomiske Råd 2000, *Dansk Økonomi efteråret 2000*: 72-74. Finansministeriet 2001, *Finansredegørelse 2001*: 16-19. Finansministeriet 2002, *Finansredegørelse 2002*: 9-11. Christoffer Green-Pedersen 2002, *Small States with Big Success: Party Politics and Governing the Economy in Denmark and the Netherlands from 1973 to 2000*, Aarhus: 24-25. Jørgen Goul Andersen 2002, *Velfærd uden skatter: Det danske velfærdsmirakel I 1990'erne*, *politica* nr. 1 2002.

En betrygget livsaften. Socialdemokratiske pensionsfortællinger i med- og modvind

Bent Gravesen, medlem af Kritisk Debats redaktion

Artiklen tegner et rids af udviklingen i Socialdemokratiets pensionspolitik gennem de sidste 75 år. Udviklingen i partiets pensionspolitik ses som et samspil mellem skiftende pensionsfortællinger og gennemførelsen af en skiftende pensionspolitik. Socialdemokratiet er op gennem andel halvdel af det 20. århundrede nået langt med at realisere partiets oprindelige universalistiske mål om at skabe en 'betrygget Livsaften' for alle, og det har givet næring til nye ændrede folkelige forventninger om en lang aktiv tredje alder, som Socialdemokratiet har haft svært ved at opfange og imødekomme.

”Det vilde unægtelig være særdeles tiltalende, om Samfundet kunde og vilde sige til enhver Samfundsborger, der fyldestgjorde visse almindelige Betingelser: Når du bliver 60 Aar, pensionerer vi dig som Tak for dit Livs Arbejde, og for at du kan være rolig og tryk, giver vi dig Pension uden at tage noget som helst Hensyn til dine Formue- og Indtægtsforhold. Det er en almindelig Borgerret, du nyder, og du vil under alle Omstændigheder faa saa meget, saa du kan eksistere uden at lide Nød og uden at behøve at bede Per eller Poul om noget.”⁸

”Socialdemokratiet har altid betragtet Aldersrenten som et særlig vigtigt Omraade af den sociale Lovgivning. Her er ikke blot Tale om at afhjælpe Trang paa en rimelig Maade, men om en naturlig Retfærdighedshandling over for de Medborgere, der har givet Samfundet et Livs nyttigt Arbejde. Maalet for Socialdemokratiet vil derfor fortsat være at skabe saadanne Livsvilkaar for Samfundets gamle Medborgere, at de kan tilbringe en betrygget Livsaften, hvad enten de har været i det offentliges Tjeneste eller arbejdet i det private Erhvervsliv. Alders- og Invalidereenten bør omfatte alle, som har Behov derfor. Socialdemokratiet mener derimod ikke, at det bør gennemføres en Folkepensionering omfattende alle, saavel rige som fattige, uden Hensyn til Behov og tager Afstand fra Tanken om en Finansiering af Aldersrenten gennem Præmiebetaling, der vil virke som Kopskat.”⁹

Denne artikel handler om den politiske dynamik, der har drevet udviklingen i Socialdemokratiets folkepensionspolitik, herunder de skiftende socialdemokratiske holdninger til universel folkepen-

sion. Artikler forsøger herudfra at forklare, hvorfor den socialdemokratiske pensionspolitik de sidste 15 år er kørt ud ad en særlig neoliberal tangent, hvorfra partiet nu prøver at rette kursen op med sit forslag om ret til tidlig pension.

Formålet med artiklen er imidlertid ikke at beskrive en forfaldshistorie om socialdemokratisk svigt af fortidens pensionsidealer. Formålet er derimod at vise, at socialdemokratisk politik og evne til at føre politik har gjort en forskel, som man efter politisk smag kan bifalde eller det modsatte. Artiklens bærende tese er, at i pensionsspørgsmålet har Socialdemokratiet evnet at udvikle politiske normer, synspunkter og ideer, som partiet har påvirket befolkningens forståelse af virkeligheden og derigennem været i stand til at skabe den fornødne folkelige opbakning til konkrete politiske beslutninger og samfundsforandringer på pensionsområdet.

Det er samtidig artiklens tese, at disse politiske forandringer af pensionssystemet har virket tilbage på menneskers oplevelser af ældrelivet og herigennem bidraget til at ændre og udvikle normer for og holdninger til samfundets kollektive ansvar for ældretilværelsens muligheder. Dermed har den førte politik virket tilbage på Socialdemokratiet (og de øvrige politiske aktører) i form af nye forventninger og krav til politisk handling, som partiet har skulle reformulere fortællinger og politik ud fra.

I artiklen argumenteres der for, at Socialdemokratiet op gennem det 20. århundrede har formuleret en række forskellige fortællinger om og begrundelser for partiets pensionspolitik. Disse forskellige fortællingers folkelige appel har op gennem historien haft varierende politisk indhold, ligesom den folkelige appel har varieret. I artiklen ses disse fortællinger som Socialdemokratiets grundlæggende normative argumenter for partiets skiftende politiske svar på ældretilværelsens oplevede ulighed og utryghed.

Det er artiklens tese, at disse narrativer ikke blot har fungeret som et skiftende bagtæppe for formuleringen af partiets ældrepolitik. De har samtidig været brugt til at indramme ('frame') store dele af vælgerens levede erfaringer med ældretilværelsens ulighed og økonomiske utryghed på en så tilpas aktuel og troværdig måde, at fortællingerne har bidraget til at skaffe Socialdemokratiet et tilstrækkeligt stærkt politisk mandat i befolkningen til sin pensionspolitik.

I artiklen argumenteres der imidlertid for, at dette ikke altid er lykkedes lige godt for Socialdemokratiet, og det ses som en vigtig del af forklaringen på, hvorfor Socialdemokratiet de sidste 10-15 år har oplevet stigende problemer med at vinde tilstrækkelig vælgeropbakning til sin pensionspolitik. Sidst i artiklen diskuteres Socialdemokratiets forslag om ret til tidlig pension som et første forsøg på at reformulere og genindramme en socialdemokratisk pensionsfortælling.

Tre forskellige fortællinger

De to citater i starten af artiklen er fra henholdsvis 1920 og 1945. De er valgt, fordi de egner sig godt til at beskrive det spændingsfelt, hvor inden for udviklingen i Socialdemokratiets fortællinger om og holdninger til alderspension har udspillet sig op gennem det 20. århundrede.

Det første citat stammer fra K. K. Steincke (1880-1963). Han var fremtrædende socialdemokratisk politiker, og som socialminister var han hovedarkitekten bag socialreformen fra 1933. K.K. Steincke

gør sig i citatet til fortalere for en aldersrente (pension), der er universel, både hvad angår personkredsen og ydelsen. Aldersrenten skal gives som en ens ydelse til alle, der fylder 60 år uafhængigt af indtægts- og formueforhold.

Her er det værd at lægge mærke til K.K. Steinckes begrundelse for en ens universel aldersrente til alle. Ligesom for andre af datidens ledende socialdemokrater var der for K.K. Steincke ingen tvivl om, at Socialdemokratiet var ”et samfundsparti, og at vi ikke vil have nogen klasselovgivning, men en samfundslovgivning; vi er interesserede i, at kredsen af dem, der får aldersrente, bliver så vid som mulig” og derfor havde man som mål ”en fuldt ud gennemført folkepensionering”.¹⁰ Altså ikke noget med, at Socialdemokratiet kun eller først og fremmest skal sikre en tryk alderdom for arbejderklassen.

Da middelealderen i årene efter 1. verdenskrig var i underkanten af 60 år¹¹, ville en sådan universel aldersrente fra 60 år langt fra komme alle til gavn. Hertil kom, at for mange af dem, der nåede pensionsalderen, ville aldersrenten kun være i en begrænset årrække. Men alligevel finder K. K. Steincke det nødvendigt at tilføje, at det nok ville være nødvendigt undervejs at gå på kompromis med en sådan universalisme af økonomiske grunde. Ens aldersrente til alle samfundets borgere ved en vis alder burde være målet. Men på vejen dertil kunne det komme på tale at prioritere efter behov, hvem der havde det største behov. K.K. Steincke åbnede med andre ord muligheden for, at vejen til den universelle ens aldersrente for alle kunne gå via en mere behovsafprøvet aldersrente.

Hermed har K.K. Steincke for så vidt angivet det spændingsfelt, hvor indenfor den socialdemokratiske pensionspolitik skulle komme til at bevæge sig op gennem hele det 20. århundrede. Mellem ens universel aldersrente til alle og målretning mod dem med de største behov. Med den målrettede aldersrente med universelle elementer som en mulig (økonomisk farbar) vej til den universelle aldersrente.

Siden K.K. Steinckes udsagn i 1920 har Socialdemokratiet taget en række politiske skridt i retning af en universel aldersrente. Men her i 2020 ret præcist 100 år efter K. K. Steinckes udsagn har Socialdemokratiet endnu aldrig for alvor sat sig i spidsen for at få gennemført en folkepension, der var universel i både modtagekreds og ydelse.

Den socialdemokratiske besindelse på en universel folkepension fremgår endnu tydeligere af det andet citat. Citatet stammer fra Socialdemokratiets valgprogram i 1945 *Fremtidens Danmark*. Her gør Socialdemokratiet sig til fortalere for en noget anden tilgang end alderspension som en ens almindelig borgerrettighed for alle. I 1945-valgprogrammet argumenteres der reelt slet ikke nødvendigvis for alderspension som en borgerrettighed. Her er hovedargumentet derimod, at alderspension bør være en målrettet behovsbestemt rettighed. Her er det hverken modtagekredsen eller ydelsen, der bør være universel. I 1945 var det det ønskede *resultat* af pensionspolitikken, at alle ’kan tilbringe en betryg-

get Livsaften', som Socialdemokratiet havde som universelt mål. Et universelt mål for alle i det danske samfund, men ikke nødvendigvis ved hjælp af et universelt middel.

Den underliggende præmis for dette skift i pensionsfortælling var tydelig. Mens samfundets mere velstillede ofte vil have udsigt til 'en betrygget Livsaften' helt uden en skattefinansieret aldersrente, ville mange andre økonomisk dårligere stillede være helt afhængig af en aldersrente af en vis størrelse. Derfor mente Socialdemokratiet, at skatteborgernes penge meget vel kunne være givet bedst og mest effektivt ud ved en behovsudmålt aldersrente.

Udgangspunktet for Socialdemokratiets tilgang i 1945 var den klassiske socialdemokratiske forestilling om, at Socialdemokratiet først og fremmest skulle være 'de svages værner'. Det kunne bedst ske ved at få gennemført skattefinansieret aldersrente, der var målrettet til de økonomisk svagest stillede med de største behov. Når man ønskede en alderspension målrettet dem med de største behov, var det derfor logisk, at Socialdemokratiet ikke mindst i lyset af den store usikkerhed om efterkrigsårenes danske og internationale økonomi brugte valgprogrammet fra 1945 til at tage klart afstand fra en aldersrente, der omfattede alle uden hensyn til behov. Med en universel aldersrente var der ifølge den socialdemokratiske argumentation en risiko for, at det i praktisk politik ville betyde for lidt til for mange. Derfor var målretning vejen frem ikke mindst i usikre økonomiske tider.

1945-programmet indeholdt samtidig et helt andet og mere grundlæggende argument. Spørgsmålet om alderspension beskrives indledningsvist som "en naturlig Retfærdighedshandling over for de Medborgere, der har givet Samfundet et Livs nyttigt Arbejde". Dermed greb Socialdemokratiet tilbage til et gammelt værdiargument: De, der har givet samfundet 'et Livs nyttigt arbejde', har ved arbejdslivets afslutning fortjent en 'efterløn' i form af en skattefinansieret alderspension. Det var med andre ord en fortælling om alderspension som en universel rettighed, som den enkelte havde gjort sig fortjent til ved undervejs i livet at arbejde og betale skat.¹²

Denne fortælling om aldersrente som velfortjent 'efterløn' for 'et Livs nyttigt arbejde' var en åben fortælling. Den både kunne og blev senere hen videreudviklet i flere forskellige retninger. For de ledende socialdemokrater i 1945 var det formodentlig nærliggende at knytte fortællingen om aldersrente som velfortjent 'efterløn' til partiets oprindelige socialisme-fortælling.

Det var Socialdemokratiets mål at 'ordne Arbejdet samfundsmæssigt', bl.a. ved 'enhver arbejdsdygtig borgers Deltagelse i Arbejdet for Tilvejebringelsen af den nødvendige Samfundsvelstand'. Her ved ville man sikre, at hver enkelt samfundsborger bliver økonomisk sikret, herunder ikke arbejdsdygtige og 'almindelig Alderdomsforsørgelse'.¹³ I et sådant samfund ville alle samfundets borgere bidrage og derigennem gøre sig fortjent til en ens aldersrente.

I denne fremtidskontekst står det imidlertid mere eller mindre åbent, hvem der så fortjener en aldersrente, hvis det ikke handler om et socialistisk samfund, men derimod om et samfund, hvor borgernes bidrag til samfundet op gennem livet vil være både skævt og ulige fordelt. Det rejser spørgsmålet om, hvorvidt fortællingen om retten til alderspension som en velfortjent 'efterløn' skal knyttes til et mere snævert til et mere eller mindre veldefineret forudgående pligt til at yde et vist arbejdsbidrag til samfundet. Gør man det, bliver den oprindelige åbne fremtidsfortælling genskrevet som en mere dagsaktuel konkret pensionsfortælling, hvor det kun er dem, der har haft et tilpas langt arbejdsliv, der fortjener en sådan aldersrente.

Det var, hvad der skete med betydelig styrke, men først langt senere. Det skete for alvor første gang, da fagforbundet SID (forløber for 3F) i 1970-erne argumenterede for, at erhvervsaktive inden for særligt belastede fag eller jobfunktioner skulle have mulighed for at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet som 60-årige, hvis de var medlemmer af en A-kasse. Det er den argumentation, der førte frem til etableringen af efterlønsordningen i 1978. Med andre ord en stærk og appellerende fortælling ikke mindst, når man tager efterlønnens efterfølgende popularitet i betragtning.

På det seneste har fortællingen om pension som velfortjent efterløn for personer med en lang arbejdsmarkedsanciennitet fået ny luft under vingerne med Socialdemokratiets forslag om ret til tidlig pension. Fra først at være et forslag målrettet de nedslidte, er forslaget mere og mere blevet til en fortælling om, at dem der har haft et langt - og måske nedslidende - arbejdsliv fortjener at kunne gå tidligere på pension.

Ud fra de to citater tegner der sig et spændingsfelt mellem tre forskellige grundfortællinger: alderspension som en universel rettighed, både hvad angår personkredsen og ydelsen, alderspension som en målrettet behovsbestemt rettighed og alderspension som en universel rettighed, den enkelte har gjort sig fortjent til ved undervejs i livet at arbejde og betale skat.

Det kræver ikke de store analytiske evner at se, at disse tre grundfortællinger ikke nødvendigvis udgør en harmonisk helhed. Det er ikke én klar 'oprindelig' rettesnor for Socialdemokratiets konkrete pensionspolitik. Der er snarere tale om forskellige værdifortællinger med delvist indbyrdes modstridende normer og holdninger. Det udelukker på ingen måde, at de alle tre udmærket kan have rødder i samtidens forskellige oplevelser af det levede klassesamfunds ældreliv¹⁴. I den forstand rummer alle tre grundfortællinger råstof til flere sammenhængende socialdemokratiske fortællinger om alderspension som en ønskværdigt fælles gode.

Efterkrigstidens danske socialdemokrati kan således ikke siges at have været udstyret med én stærk, klar og langtidsholdbar idéarv på pensionsområdet. Partiet har snarere løbende skullet nyformulere partiets fortælling og dertil hørende konkret pensionspolitik på baggrund af både skiftende økonomi-

ske og politiske udfordringer¹⁵ og ud fra tidernes skiftende folkelige værdiforestillinger og grundfortællinger.

De forskellige værdifortællinger har dermed givet Socialdemokratiet en mulighed for til forskellige tider at bygge på forskellige dele af disse fortællinger for at udvikle, begrunde og vinde opbakning for partiets skiftende pensionspolitik. Socialdemokratiet har nok haft en idéarv at trække på. Men partiets politiske handlemuligheder har ikke været begrænset af én stadigt mere folkeligt forankret socialdemokratisk kernefortælling, der løbende har kunnet støves af og bringes i samklang med de aktuelle oplevelser, erfaringer og værdiforestillinger for så at kunne skabe et stærkt politisk mandat fra befolkningen til bestemte forandringer på pensionsområdet. Socialdemokratiet har løbende – med de forskellige værdifortællinger som bagtæppe – været i stand til at skabe de nye fortællinger og argumenter, der kunne bruges til at vinde den fornødne vælgeropbakning. Med alt hvad det indebærer. Både af muligheder for fleksibilitet og af krav om at have fingeren præcist på den folkelige puls.

Fra universel til målrettet folkepension 1956-2012

Ved folketingsvalgene i april og september 1953 havde Socialdemokratiet gjort det til et af partiets helt store valgløfter at ville indføre en ensartet folkepension til alle uanset indtægt, og dette løfte var formodentlig med til at sikre partiet et godt valg og regeringsmagten. Valgløftet blev da også indfriet med folkepensionen, der blev indført som universel velfærdsydelse ved lov i 1956 som afløser for den behovsbestemte aldersrente. Alle borgere, der var statsborgere og bosiddende i Danmark, over en vis alder (enlige kvinder over 62 og andre borgere over 67 år) fik ret til at modtage folkepensionens mindstebeløb.

Der var imidlertid ikke tale om en rent universel ordning, som K.K. Steincke i sin tid havde drømt om. Det var kun folkepensionens mindstebeløb, der var universel, dvs. for alle. Men mindstebeløbet udgjorde kun 25 pct. af den fulde folkepension. Den øvrige del af folkepensionen var (fortsat) behovsbestemt.

Efterfølgende blev folkepensionen dog gjort mere og mere universel. Under de gunstige økonomiske konjunkturer op gennem 1960'erne blev folkepensionens mindstebeløb frem mod 1970 gradvist forhøjet og det universalistiske element i folkepensionen dermed væsentligt styrket.

Denne styrkelse af folkepensionen som universel ydelse påvirkede folks oplevede ulighed i ældretilværelsen. Mens de bedrestillede funktionærer, tjenestemænd, osv. kunne toppe en i forvejen ret god pensionsøkonomi op med en højere universel folkepensionsydelse, måtte andre nøjes med den rene folkepension og ATP. At folkepensionen blev mere universel hjælp de i forvejen bedst stillede, men ikke det økonomisk svageste stillede, og dermed bidrog det til at understrege og udbygge uligheder i pensionstilværelsen.

Ulighederne i pensionstilværelsen var og forblev større end dem, der eksisterede tidligere i livet. Den faglærte havde måske ikke engang en tredjedel af den tidligere lønindkomst. En ufaglært kunne ty-

pisk få ca. halvdelen, mens pensionerne ofte dækkede en væsentlig større procentdel af den tidligere indkomst for samfundets mere velstillede.

Disse uligheder i pensionisttilværelsen blev politiseret af bl.a. Socialdemokratiet, der begyndte at overveje mulighederne for at målrette folkepensionen mod dem, der var mest afhængige af folkepensionen. Så længe det vel at mærke skete inden for rammerne af en universel folkepension til alle. Målrkning af den universelle folkepension blev sigtelinjen.

1970-ernes trængte danske økonomi kom til at farve disse overvejelser. Det kom bl.a. til udtryk ved, at partiet søgte at friholde folke-, førtids-, og invalidepensionister i forbindelse med 1970-erne forskellige økonomiske stramminger. Det skete bl.a. ved at målrette folkepensionen mod dem med de største behov. Universalismen blev begrænset ved at indtægtsgraduere folkepensionens grundbeløb og omfordele de penge, der dermed blev taget fra de bedst bemidlede pensionister til at hæve niveauet for de dårligst stillede.

Dette mødte modstand fra de borgerlige partier. Op gennem 1970-erne forsøgte de at bruge den folkelige opbakning til en universel folkepension som et argument for at afvise de socialdemokratiske omfordelingsønsker. Dette var baggrunden for, at Socialdemokratiet ved pensionsreformen i 1978 måtte nøjes med et hævet grundbeløb til alle, der blev finansieret ved besparelser på nogle af pensionstillæggene.

Senere kom ønsket om en målretning af folkepensionen til udtryk ved forslag om indtægtsregulering af folkepensionens grundbeløb. Først indførte Schlüter-regeringen en indtægtsregulering af folkepensionens grundbeløb for arbejdsindtægter for de 67-69-årige. Mere end ti år senere i 1993 foreslog den daværende socialdemokratiske socialminister Karen Jespersen, at indtægtsgradueringen af folkepensionens grundbeløb på baggrund af arbejdsindtægt skulle udvides til at gælde for alle folkepensionister uanset alder.

Da dette blev gennemført, var det et de facto skridt i retning af at sætte spørgsmålstegn ved folkepensionen som en universel ydelse til alle over en vis alder, uanset om de havde forladt arbejdsmarkedet eller ikke. Der var da også flere ledende socialdemokrater, der op gennem 1990-erne begyndte at antyde muligheden af at gøre folkepensionen til en forsørgelsesydelse alene for dem, der havde forladt arbejdsmarkedet helt eller delvist.¹⁶

Dermed gik Socialdemokratiet i en helt anden retning end de borgerlige partier. Den stadig stigende behovsbestemte udmåling af folkepensionens størrelse ramte – helt som tilsigtet - i særlig grad de bedst uddannede og højest lønnede og selvstændigt erhvervsdrivende, der samtidig primært var de grupper, hvor det blev stadig mere almindeligt at fortsætte på arbejdsmarkedet efter pensionsalderen.

Dette var en torn i øjet på de borgerlige partier. Det blev meget klart under Anders Fogh Rasmussens VK-regering. Her fik det gryende socialdemokratiske ønske om at forbeholde folkepensionen for

dem, der har forladt arbejdsmarkedet, et effektivt skud for boven. I 2004 gjorde VK-regeringen med 'opsat folkepension' det muligt for personer, der opfylder betingelserne for ret til folkepension, at udskyde udbetalingen af folkepension til et tidspunkt, der ligger senere end folkepensionsalderen.

Opsat pension gør det muligt for ældre, der udfører erhvervsarbejde i nogle år efter folkepensionsalderen, at undgå at blive ramt af en indtægtsgraduering af deres folkepension. Den folkepension, de ikke ville kunne opnå i de første år efter folkepensionsalderen på grund af en for stor arbejdsindkomst, kan de nu få udbetalt senere hen – lagt oven i den almindelige folkepension. Dermed lykkedes det VK-regeringen at undergrave og delvis ophæve den socialdemokratiske målretning af folkepensionen til dem, der helt eller delvist har forladt arbejdsmarkedet. De, der fortsætter med at arbejde, skal også have i form af en senere forhøjet folkepension, var det borgerlige mantra, der er fortsat med stigende styrke indtil i dag.

Bortset fra den opsatte pension for dem, der fortsatte på arbejdsmarkedet efter pensionsalderen, er udviklingen af en behovsprøvet folkepension fortsat op gennem 1990-erne og frem til i dag, ikke mindst med skattereformerne i 1993 og 2012. Skattereformen i 1993 gjorde folkepensionen fuldt skattepligtig på linje med al anden indkomst. Det skete på en særlig måde, der svækkede universalismen og øgede målretningen. Hvis ikke folkepensionens værdi skulle udhles ved at gøre den skattepligtig, måtte folkepensionen forhøjes på den ene eller den anden måde. Det skete så ved, at pensionstillægget, men ikke folkepensionens grundbeløb, blev forhøjet. Da pensionstillægget aftrappes for anden indkomst ud over en mindstegrænse, betød skattereformen i 1993, at folkepensionen dermed blev gjort væsentlig mere behovsprøvet og dermed mindre universel end tidligere.

Noget tilsvarende skete med skattereformen i 2012. Her blev der gennemført en nedskæring af reguleringen af overførselsindkomster, herunder folkepensionen. Nogle folkepensionister blev dog holdt mere eller mindre skadesløse. Det skete ved at forhøje det behovsprøvede pensionstillæg, men ikke det universelle grundbeløb.

Herudover har Dansk Folkepartis gentagne såkaldte ældrechecks op gennem 00-erne bidraget til en folkepension, der i dag er stærkt præget af behovstilpasning og en stærkt begrænset universalisme.

Skal man samle op på Socialdemokratiets pensionspolitik op gennem det 20. århundrede, er partiet nået langt med at realisere det mål med pensionspolitikken, som fortidens socialdemokrater satte sig for mere end hundrede år siden, nemlig det mål der dengang lyrisk beskrev som en betrygget livsaf-ten for alle. Det er langt fra sket med en universel skattefinansieret folkepension for alle med samme ydelse uanset indkomst og formue som det afgørende, endelige eneste redskab. Det er derimod sket gennem udviklingen af et sammensat og gradvist sammenstykket pensionssystem, hvor det universelle folkepensionselement kun udgør én af mange brikker. Resultat-universalisme kan man måske kalde det.

Denne relative succeshistorie er op gennem 00-erne og 10-erne blevet udfordret af en ny pensionsfortælling: fortællingen om folkepensionen som en magnet, der trækker alt for mange alt for tidligt ud af arbejdsmarkedet og dermed underminerer dansk økonomi.

Den neoliberale dystopi

Fra starten af 1990'erne og frem steg middellevetiden år for år. Samtidig kunne flere og flere se frem til en ikke uvæsentlig arbejdsmarkedspension. Dermed tegnede fremtidsudsigterne bedre og bedre for den socialdemokratiske pensionsuniversalisme. Flere og flere kunne se frem til en økonomisk tryk og stadigt længere efterløns- og pensionisttilværelse. Dette påvirkede uundgåeligt pensionsforventningerne bredt i befolkningen. Fra i bedste fald at kunne håbe på en økonomisk 'betrygget livsaften' blev ønskerne til pensionstilværelsen gradvist, men sikkert skruet op og ændret i retning af en forventning om at kunne trække sig tilbage til en økonomisk tryk aktiv tredje alder efter arbejdslivet uden alt for megen sygdom og funktionsnedsættelse.

Disse forventninger tog for alvor fart, efterhånden som de store efterkrigsgenerationer begyndte at nærme sig efterløns- og pensionsalderen. Forventningerne trivedes også blandt de ganske mange, der efter et langt og måske belastende arbejdsliv havde et særligt stort ønske om at trække sig tidligt tilbage fra arbejdsmarkedet. Med ret til efterløn og voksende arbejdsmarkedspensioner fik de også gunstige muligheder for en god og økonomisk tryk tredje alder.

Også set fra et nøgternt samfundsøkonomisk synspunkt var fremtidsudsigterne ganske lyse. Der var mulighed for en rimelig produktivitetsvækst. Samtidig steg pensionsopsparingen takket være udbygningen af arbejdsmarkedspensionerne. Dermed ville den økonomiske udvikling gøre det ganske overkommeligt at skattefinansiere folkepensionen. Man måtte ganske vist se frem til en kortere overgangsperiode, hvor store efterkrigsårgange og længere middellevetid tilsammen vil medføre en ganske betydelig stigning i antallet af borgere over folkepensionsalderen. Men det var en overkommelig begrænset udfordring.

Alt tegnede således lyst for den socialdemokratiske pensionsuniversalisme. Men sådan var det ikke alle, der så på det. I erhvervskredse, ikke mindst i DA, der har som en af sine betroede hovedopgaver at sikre virksomheder tilstrækkeligt med billig arbejdskraft, var man i tiltagende grad bekymret for, at virksomhederne takket være bla. a. de relativt gunstige tilbagetrækningsordninger (efterløn og folkepension) ville gå glip af mere arbejdskraft, end godt var for virksomhedernes produktion og bundlinje. Derfor ønskede ikke mindst DA og de borgerlige partier at gå til angreb på de to afgørende hjørneste i det danske pensionssystem: efterlønnen og folkepensionen.

Hvis et sådant angreb skulle lykkes, ville det kræve politisk forberedelse. Både efterløn og folkepension nød en ganske betydelig folkelig popularitet. Derfor ville det langt fra være nok at begrunde forringelser med et hensyn til virksomhedernes økonomiske bundlinje. Der var brug for en langt bredere bearbejdning af de folkelige holdninger. Det var da også det, der blev sat i værk. Op gennem 00-erne blev der i den offentlige debat udviklet en ny særlig dystopisk fortælling om, at efterløn og folkepension fra 65 år ville true fremtidens danske økonomi og velfærd.

Først og fremmest blev ønsket om afskaffelse af efterlønnen og forhøjelse af folkepensionsalderen begrundet bredere samfundsøkonomisk som et 'nødvendigt' redskab til at nedbringe en voksende økonomisk 'ældrebyrde'¹⁷.

Hurtigt blev denne stadig rent økonomiske begrundelse imidlertid udvidet til en ny moralsk økonomisk fortælling¹⁸. Det utilitaristiske samfundsøkonomiske formål var stadig at stimulere den samlede økonomi via et øget arbejdsudbud, når flere blev længere og længere på arbejdsmarkedet. Men nu blev der lagt særlig stor vægt på, at dette i anden runde ville kunne bidrage til at fremtidssikre finansieringen af den universelle velfærd inden for sundhed, ældreomsorg, uddannelse, undervisning, osv. Dermed kunne man undgå de beskedne skattestigninger, der ellers ville kunne have finansieret efterløn og folkepension til de store efterkrigsårgange.

Senere igen blevet historien om den nødvendige fremtidssikring af velfærden omformuleret til en særlig dystopisk fortælling om den målrettede folkepension som en direkte forhindring for fremtidens velfærd. Både efterlønnen, folkepensionsalderen på 65 år og begrænsning af folkepensionen ved arbejdsindtægter blev beskrevet som direkte skadelig for seniorernes forbliven på arbejdsmarkedet. Dermed 'trak' og 'sugede' efterløn og folkepension den raske, arbejdsduelige arbejdskraft ud af arbejdsmarkedet.

Udbuddet af arbejdskraft ville ifølge denne dystopifortælling blive reduceret i en økonomisk faretruende grad, og fremtidens universelle danske velfærdsmodel ville komme i overhængende fare. Derfor måtte der i tide blev sat ind over for den målrettede folkepension og efterlønnen. Velfærden kunne ifølge denne fortælling kun sikres ved rettidig politisk omhu: afskaf efterlønnen, fjern indtægtsbegrænsningen af folkepensionen og hæv folkepensionsalderen. Var der noget område, hvor der op gennem 00-erne og 10-erne i særlig grad blev talt om 'den nødvendige politik', var det på efterløns- og pensionsområdet.

Den dystopiske fortælling havde en særlig sidehistorie, som dens fortalere ganske vist gik mere stille med. Det var den del af historien, der udpegede bestemte dele af befolkningen til 'den nødvendige politik' vandbærere. Vandbærerne var de mennesker, der var fuldt og helt afhængige af efterløn og folkepension for at kunne trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet på nogenlunde trygge økonomiske vilkår. Det var dem, der har det største behov for tidlig tilbagetrækning:

- *Mindst uddannelse.* Personer uden erhvervsuddannelse og personer, der har arbejdet som ufaglærte det meste af livet, er blandt dem, der trækker sig tidligst tilbage;¹⁹
- *Et belastende arbejde.* En ny undersøgelse fra NFA om arbejdstidslængde, at lønmodtagere, der har høje fysiske krav i arbejdet, har væsentligt færre år på arbejdsmarkedet og væsentligt flere år som ledige og på sygedagpenge, når de sammenlignes med personer med et lavt niveau af fysiske krav i arbejdet;
- *Mest slidte.* FOA-medlemmernes fysiske arbejdsmiljø er hårdere sammenlignet med andre danske lønmodtagere. Deres hverdag præges af tunge løft og forflytninger, bøjede og forvredne arbejdsstillinger, gentagne og ensidige bevægelser og meget tid gående eller stående. Fire ud af 10 plages samtidig af arbejdsrelaterede smerter, ligesom hvert fjerde FOA-medlem

har behov for smertestillende medicin for at kunne passe arbejdet. Det viser FOAs arbejdsmiljøundersøgelse fra 2019;

- *Svært ved at klare arbejdet til pensionsalderen.* Godt halvdelen af FOAs medlemmer forventer ikke at kunne arbejde indtil folkepensionsalderen.²⁰

Tager man muligheden for efterløn og folkepension fra disse mennesker, er der ifølge økonomisk teori et stort potentiale for at holde disse mennesker længere på arbejdsmarkedet. Ifølge den udbudsøkonomiske logik vil fjernelse eller forringelse af efterlønnen og folkepensionen således have langt den største ønskede adfærdseffekt hos netop dem, der har det allerstørste behov for efterløn og folkepension for at kunne realisere et ønske om at overgå til en økonomisk tryk seniortilværelse. Derfor kan man tale om, at når man smækker døren effektivt i for tidlig tilbagetrækning ved at sætte efterløns- og folkepensionsalderen op, kan man forvente adfærdsændringer²¹.

Socialdemokratiets reaktion

Når Socialdemokratiet som beskrevet ovenfor havde de økonomiske og politiske vinde ganske godt i ryggen, kunne man måske have forventet en kraftig modreaktion fra Socialdemokratiet. Hele denne økonomisk-moralsk begrundede dystopifortælling var jo skabt til at bane politisk vej for et direkte angreb på de fyrtårne i den socialdemokratiske pensions- og tilbagetrækningspolitik, som mange danskere ikke mindst i den potentielle socialdemokratiske vælgerskare i den grad har taget til sig. Det erklærede formål var at erklære raske menneskers tidlige tilbagetrækning på efterløn og folkepension samfundsmoralsk uacceptabelt. Man kunne tro, at dette måtte Socialdemokratiet nødvendigvis reagere hårdt på.

Men gjorde Socialdemokratiet det? Gik man i gang med et offensivt forsvar, f.eks. ved at reformulere partiets værdipolitiske pensionsfortællinger ud fra vælgerbaglandets forventninger om en god tryk tredje alder og en stadigt længere pensionisttilværelse? Nej. Gik man i gang med at finde andre veje til en holdbar finansiering af fremtidens velfærd for stadigt flere ældre? Nej. Socialdemokratiet valgte i stedet at begive sig ind i den dystopiske udbudsfortælling. If you can't beat them – join them. Sådan synes parolen nærmest at have været for Helle Thorning Schmidts socialdemokrati.

Skal man prøve at finde en forklaring på dette tilsyneladende paradoksale politisk valg, skal man måske først og fremmest søge i Socialdemokratiets overordnede tilgang til den økonomiske politik op gennem 90-erne og 00-erne. Op gennem 90-erne og ind i det nye årtusinde bestræbte Socialdemokratiet sig på at være mindst ligeså 'økonomisk ansvarlige' som de borgerlige. Dermed havde Socialdemokratiet selv gjort sig afhængig af selv at kunne stå den 'den nødvendige politik'. Det synes at have bidraget til, at Socialdemokratiet modstræbende begav sig ind på den stadigt stærkere neoliberale pensions- og tilbagetrækningsfortælling. Socialdemokratiets ledelse mente åbenbart kan slå de

borgerlige med et helt andet socialdemokratisk bud på økonomisk politik, og derfor valgte man at gå ind på de andres vej.

Mogens Lykketoft som finansminister i slut-90-erne fik foretaget de første økonomiske analyser af, hvilket økonomisk pres, der ville kunne komme på finansieringen af fremtidens velfærds- og tilbage-trækningsydelse. Da han så dem, var han indstillet på, at der måtte gøres noget for at mindske behovet for skatte- og afgiftsstigninger for i fremtiden at finansiere bla. folkepension og efterløn til de store efterkrigsårgange. Med de gældende efterløns- og folkepensionsordninger var der udsigt til en stadigt længere pensionisttilværelse som følge længere middelalder for bl.a. de store efterkrigs-generationer, og det ville kunne rumme en finansieringsudfordring, der måtte tackles i god tid.

I første omgang blev der i Poul Nyrup Rasmussens regering set på en bredere vifte af mulige arbejdsudbudsreformer. Nogle af dem lod sig tydeligvis kun gennemføre i et samspil med arbejdsmarkedets parter. Det kunne f.eks. ske ved at undgå yderligere arbejdstidsnedsættelser og ferieudvidelser, ligesom der på anden vis kunne tænkes overenskomstmæssige ændringer, der kunne bidrage til et øget arbejdsudbud. Men fra slutningen af 90-erne og frem til finansminister Bjarne Corydons mislykkedes alle forsøg i den retning. Fagbevægelsen var ikke sådan at få med på at arbejde '12 minutter mere' o. lign. Dermed viste trepartsvejen sig som mindre farbar, for ikke at sige direkte ufarbar vej til holdbar finansiering af velfærden for fremtidens store pensionsgenerationer²².

Samtidig skulle det vise sig, at Anders Fogh Rasmussen op gennem 00-erne havde betydelig vælgersucces med at kombinere skattestop med sin fortælling om nødvendigheden af at begrænse fremtidens muligheder for tidlig tilbagetrækning. Det gjorde det yderligere politisk svært for Socialdemokratiet at spille det andet umiddelbare kort: skattefinansiering og fremtidens velfærd. Det blev i Socialdemokratiet vurderet som politisk risikabelt – og for mange lidet attraktivt – at forsøge at spille lige op mod de borgerlige på økonomisk ansvarlighed uden selv at begive sig ind på en revideret tilbagetræknings- og pensionspolitik.

Dette synes at have været baggrunden for, at Helle Thorning Schmidt gjorde det til et erklæret mål at indgå en velfærdsaftalen i 2006 om forringet efterløn og forhøjet folkepensionsalder. Hun gjorde det med to begrundelser: At redde fremtidens velfærd og at sikre efterlønnen og folkepensionen så godt som muligt.

Helle Thorning Schmidt vil med et godt konservativt slogan 'forandre for at bevare'. Velfærdsaftalen fra 2006 med de borgerlige partier om en række vidtgående justeringer af både efterlønnen, folkepensionsalderen og (i mindre grad) af selve den målrettede folkepension skulle sikre både 'den nødvendige politik' og så meget som muligt at det socialdemokratiske pensionssystem.

Dermed kom Socialdemokratiet med Velfærdsaftalen reelt til over for befolkningen selv at fortælle med på den dystopiske fortælling om efterløn og målrettet folkepension som ødelæggende for fremtidens velfærd. Da Helle Thorning Schmidt som nyvalgt formand for Socialdemokratiet valgte at begive sig ned ad denne sti, valgte hun de facto at tilskrive den neoliberale dystopi-fortælling trovær-

dighed og sandhedsværdi. Hun valgte tilmed at give socialdemokratisk mæle til denne fortællings rambukangreb på tidligere tiders socialdemokratiske pensionsfortællinger og -begrundelser, og det havde en pris. Ikke mindst hos vælgerne.²³

Konklusion

Artiklen har forsøgt at tegne et omrids af en politisk vekselvirkning mellem på den ene side Socialdemokratiets formulering af folkeligt genkendelige og acceptable fortællinger og argumenter for partiets pensionspolitik og på den anden side partiets medvirken til gennemførelse af denne politik i form af lovbaserede politiske institutioner med særlige formelle og formelle regler, normer og sanktionssystemer.

Der er i artiklen sat fokus på, at de forskellige ændringer i pensionssystemets regler og normer har medvirket til at ændre de folkelige erfaringer med og forestillinger om ældretilværelsens levede ulighed og utryghed. Bl.a. derfor har Socialdemokratiet løbende skullet udvikle sin pensionsfortælling og -politik. Partiet har skullet opfange og indramme disse ændrede politiske værdiforestillinger og narrativer i vælgerbaglandet, hvis Socialdemokratiet skulle sikre sig et tilstrækkeligt stærkt mandat til at kunne gennemføre ny pensionspolitik.

Artiklen viser, at det har partiet specielt op gennem sidste del af det 20. århundrede har haft en betydelig succes med. Socialdemokratisk politik har gjort en forskel for generationers pensionstilværelse. Med skiftende værdifortællinger, politiske ideer og forslag som værktøj er der blevet skabt et samlet pensionssystem med en høj grad af universalisme, hvad angår resultatet: en økonomisk tryk pensionstilværelse for alle. Socialdemokratiet er således nået langt med at realisere det visionsmål med pensionspolitikken, som fortidens socialdemokrater satte sig for mere end hundrede år siden, og som de dengang så lyrisk beskrev som en betrygget livsaften for alle.

Det er ikke sket ved at få gennemført den oprindelige fortælling om en universel skattefinansieret folkepension for alle med samme ydelse uanset indkomst og formue som det afgørende endelige redskab. Det er derimod sket gennem en kludetæppeagtig tilgang. Op gennem det 20. århundrede er der skabt et sammensat og gradvist sammenstykket pensionssystem, hvor det universelle folkepensionselement kun udgør én af mange brikker.

En anden og nyere del af denne samspilshistorie har været knap så succesfyldt. Den del af historien handler om, at indfrielsen af den oprindelige socialdemokratiske pensionsvision har givet nye udfordringer, der endnu ikke er overvundet. For fortidens socialdemokrater og deres vælgere var det en endnu ikke realiseret drøm om en økonomisk betrygget livsaften for alle. Bl.a. takket være de både formelle og uformelle normer, forventninger og sociale adfærdsmønstre, som det socialdemokratiske kludetæppe af pensionssystem har skabt, har hundredtusinder af danskere i dag fået ikke bare andre pensionsdrømme, men også andre forventninger. Det er bl.a. forventninger om en lang aktiv tredje alder med børnebørn, venner og god tid til tingene, som man planlægger og ser frem til. Forventninger, som vælgerne vel at mærke ikke nødvendigvis er helt sikre på, at Socialdemokratiet vil eller kan

realisere. Tvivlen trives ikke mindst blandt alle dem, der efter et langt og ofte belastende arbejdsliv har et stærkt ønske om at kunne trække sig tidligt tilbage fra arbejdsmarkedet. For dem er rundbarberingen af efterlønnen og den stadigt senere folkepensionsalder mere en alvorlig streg i regningen end en nødvendig betaling for fremtidens velfærd.

De sidste 15 års udvikling i det samlede danske pensionssystem har udfordret mange borgeres forventninger til pensionisttilværelsen. Alligevel har Socialdemokratiet valgt at medvirke aktivt til hovedparten af disse ændringer – uden at være i stand til at forhindre de borgerlige partier i herudover at gennemføre yderligere ændringer. Det kan derfor ikke undre, at der er skabt en betydelig usikkerhed om og ikke sjældent direkte mistillid til Socialdemokratiets pensionsfortælling og politik.

Op gennem 00-erne og 10-

erne har Socialdemokratiet været ude af stand til politisk at indfange arbejderbefolkningens erfarede utryghed ved og protest imod forringede tilbagetrækningsmuligheder og stadigt højere folkepensionsalder. Det er ikke lykkedes for Socialdemokratiet at indramme disse erfaringer i en ny fortælling om det kollektive samfundsansvar. Socialdemokratiets fortælling om værdig tilbagetrækning og gode muligheder for en lang god tredje alder er undervejs, men endnu ikke stærk og troværdig nok til at sikre partiet det fornødne politiske mandat.

Meget tyder på, at Socialdemokratiet i betydeligt omfang har ladet sig løbe over ende af erhvervslivets, mainstreamøkonomernes og de borgerlige politikeres fortælling om folkepensionen som et økonomisk incitament til en social adfærd, der vil undergrave mulighederne for at bevare ordentlig velfærd. Socialdemokratiet synes således at have skrevet med på en fortælling, der lægger gift for socialdemokratisk pensionspolitik fremover, hvis den ikke imødegås af effektive modfortællinger.

Socialdemokratiets forslag om tidlig pension til Arne kan her ses som det første spæde forsøg på en sådan modfortælling. En fortælling, der først blev formuleret som en målrettet pensionsmulighed for de nedslidte helt på linje med den første begrundelse for efterlønnen fra fagforbundet SID (det daværende 3F), og som senere med det konkrete udspil har bevæget sig i retning af den gamle socialdemokratiske grundfortælling om alderspension som en velfortjent 'efterløn' for et langt arbejdsliv.

Der synes dog stadig at være et godt stykke vej, inden Socialdemokratiet og/eller andre centrum-venstre-kræfter har frigjort sig fra den blå dystopi om den tredje alder som uøkonomisk uansvarlig adfærd. Her er det ikke tilstrækkeligt som en enlig svale med at give ret til tidlig pension til et mindretal på med en uklar og svingende begrundelse. Både Socialdemokratiet og det øvrige centrum-venstre synes at have behov for en samlet debat om samfundets kollektive ansvar på tilbagetræknings- og pensionsområdet. Der synes i den grad at være brug for en mere gennemgribende ny formulering af den politiske fortælling. Tilsvarende er der brug for ny konkret pensionspolitik, der kan omsætte fortællingen til politisk handling og realitet. Uden det kan centrum-venstre næppe gøre for alvor erobre det politiske initiativ i ældrepolitikken på grundlag af et stærkt folkeligt mandat.

Noter

¹ K.K. Steincke: *Fremtidens Forsørgelsesvæsen, Almindelig Del*, København 1920, s. 328. Her citeret efter Jørn Henrik Petersen: *Pligt & ret – Ret & Pligt. Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv*. Odense 2014, s. 291

² *Fremtidens Danmark*. Socialdemokratiets valgprogram 1945.

³ Frederik Borbjerg ved Folketingets behandling af aldersrenteloven i 1021/22.

⁴ Da alderdomsunderstøttelsesloven fra 1891 indførte en grænse på 60 år, var middellevetiden for mænd kun ca. 50 år og for kvinder ca. 53 år. Jf. *Betænkning vedrørende kvinders sundhedsforhold afgivet af det under kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet nedsatte udvalg om sundhedsforholdene*, 1971, s. 10. I første del af det 20. århundrede steg middellevetiden ret kraftigt og nåede i 1925 op over 60 år for kvinder og op mod 60 år for mænd. Jf. *Kraftig stigning i befolkningens levealder*. Notat til Sundhedsudvalget og Det Politisk-Økonomiske Udvalg i Folketinget. Figur 2.

⁵ Jf. Jørn Henrik Petersen, op.cit., s. 79.

⁶ Emil Wiinblad: *Det socialistiske Program. En Fremstilling af Socialdemokratiets Principer*, København 1888, s. 238.

⁷ Jf. beskrivelsen af Antonio Gramscis common sense begreb i Kate Crehan: *Gramsci's Common Sense. Inequality and Its Narratives*. London 2016.

⁸ Meget store dele af de socialdemokratiske initierede ændringer på pensionsområdet har ikke mindst fra slutningen af 1970-erne været gennemført med udgangspunkt i konkrete aktuelle økonomiske udfordringer. Således var indbetaling til den Sociale Pensionsfond 1971-1982 en sløret skattestigning. Det samme kan siges om Den Midlertidige Pensionsopsparing i 1997, der året efter blev gjort permanent som Særlig Pensionsopsparing, alt sammen for at dæmpe de økonomiske konjunkturer, mens suspenderingen af indbetalinger fra 2004 og siden udbetalingen fra 2009 modsat skulle stimulere økonomien.

⁹ Jørn Henrik Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie bind VI. Første halvbind. Hvor glider vi hen?* Odense 2014, s. 348ff.

¹⁰ Det var, så vidt vides DR-redaktøren Charlotte Harder, der introducerede begrebet ældrebyrde i "Horisont" i P1 den 18. januar 1995. Selv om hun allerede dengang erkendte, at ordet var værdiladet og dermed problematisk, valgte hun at bruge ordet, og det samme gjorde den økonomiske ekspert, hun havde inviteret ind i programmet. Tilsvarende indgik ordet som et helt centralt begreb i en rapport fra Finansministeriet samme år, der netop handlede om behovet for en reform af pensionsreglerne.

¹¹ Begrebet moralsk økonomi blev først kendt og udbredt med den engelske historiker E. P. Thompson's artikel fra 1971: 'The moral economy of the English crowd in the eighteenth century' som et begreb til at indfange et historisk bestemt syn på økonomi og økonomisk adfærd i bestemte sociale klasser. Senere er begrebet bl.a. blevet brugt til at definere en slags antitese til økonomisk teori om rationelle valg og nyttemaksimering baseret på 'economic man' og 'rational choice'. Her bruges begrebet om et narrative, der har til formål at forbinde et ideelt moralsk begrundet formål med et utilitaristisk økonomisk formål.

¹² Mona Larsen & Anna Mailton: *Tilbageføringsalder og tilbageføringsårsager – Opgørelser baseret på Ældredatabasen*. København VIVE 2019.

¹³ FOA. Medlemsundersøgelse: *Forventninger om at kunne arbejde til folkepensionsalderen*, FOA 2019.

¹⁴ At denne teori har noget for sig er senere eftervist. Se bl.a. Anne-Line Koch Helsø: *Labor Supply and Earnings: In old age, in bad health, and across generations*. Ph D. Økonomisk Institut KU, 2018.

¹⁵ Der er således her en interessant endnu ufortalt historie om den såkaldte danske aftalemodels problemer med at sikre det ønskede samspil mellem regeringen, Folketinget og arbejdsmarkedets parter om den økonomiske politik. En historie, der begynder ved finansminister Mogens Lykketofts overvejelser som finansminister og ender med Dansk Metals definitive kortslutning af finansminister Bjarne Corydons trepartsplaner.

¹⁶ Det ligger uden for rammerne af denne artikel at gå nærmere ind i den omfattende diskussion om, hvorvidt det så er lykkedes for Socialdemokratiet at begrænse angrebene på efterløn og folkepension og mætte de borgerlige partiers appetit på yderligere forringelser. Men det er ingen hemmelighed, at mange i det socialdemokratiske bagland havde svært ved at få øje på et klippestærkt socialdemokratisk forsvar for deres ønsker og forventninger om en tryk tredje alder.

Kongsgården – et lærestykke i systemnedbrud

Af Jan Helbak, medl. af Kritisk Debats redaktion

I forbindelse med sagen på plejehjemmet Kongsgården i Århus har et af de gennemgående og højt profilerede temaer været plejepersonalets forråelse. En problematisk vinkel, al den stund den refererer til en abstrakt norm og typisk antager sentimental karakter. Der vil blive argumenteret for, at det er mere produktivt og afklarende at anvende begrebet faglig forfladigelse genereret i og af systemet.

Indledende bemærkninger

Denne artikel, der har sagen på Kongsgården som udgangspunkt, bygger i al væsentligt på tilgængelige officielle dokumenter både frit tilgængelige og hentet via aktindsigt og anvender alene det overvældende mediemateriale som aktualitetsreference. Dvs. de mange artikler og interviews tillægges ikke den store betydning i bestræbelserne på at etablere en forståelse af, hvad der er foregået på Kongsgården eller for den sags skyld på andre plejehjem. Det anvendte materiale er kommunale tilsynsrapporter over en årrække på 4-7 år, tilsynsrapporter fra Styrelsen for Patientsikkerhed, det kommunale sammendrag af de enkelte plejhjems score i tilsynsrapporterne over fire år i perioden 2016-2019, kommunale personaleredegørelser, kommunale opgørelser over sygefravær og diverse plejeprogrammer fra Magistratsafdelingen for sundhed og omsorg (MSO), BDO's (private konsulentfirma) effektiviseringsrapport fra 2015 og sidst men ikke mindst den sidste rapport fra det private konsulentfirma Implement den 1. september 2020 bestilt af Århus kommune. De forskellige planer for en sundhedsreform (bl.a. Løkkeregeringens udkast til en sundhedsreform), det nære og sammenhængende sundhedsvæsen, herunder de mange oplæg og drøftelser mellem KL og Danske regioner. Det er hovedsageligt kombinationen af disse forskellige kilder, der danner grundlag for denne artikel.

Historien kort fortalt

I efteråret 2019 indgik de pårørende til historiens hovedperson – Else – der boede på Kongsgården en aftale med TV2 om at optagelser i vedkommendes lejlighed med skjult kamera. Hele den journalistiske fremgangsmåde er stærkt omdiskuteret og ligger i gråzoneområdet mellem, hvad der kan være tilladt og hvad, der er ulovligt. Det spørgsmål, som i sig selv er ømtåleligt og i besiddelse af uoverskuelige konsekvenser, hvis ikke der gennemføres en strammere lovgivning, bliver kun berørt perifert i resten af artiklen. Det centrale er de faktiske begivenheder forud for optagelserne og efter, herunder den systemiske logik og dynamik.

TV2's optagelser blev gennemført over to uger i november måned. Forud var gået indsendelse af en række klager over plejen og om omsorgssvigt. De pårørende fandt ikke, at klagerne blev behandlet behørigt, og over tid var der opstået et meget anspændt forhold mellem de pårørende og plejepersonalet på Kongsgården.

Da TV2 havde færdigredigeret råmaterialet til en egentlig udsendelse, informerede man efter sigende MSO's ledelse, som sammen med nogle få inviterede fik lejlighed til at se dele af udsendelsen. Så vidt vides fandt alle nogle af episoderne anstødelige enten ud fra et fagligt synspunkt eller ud fra et moralsk, hvorimod der på ingen måde var enighed om de bagved liggende årsager og forklaringer, som hele den efterfølgende periode frem til i dag har skilt vandene.

MSO's ledelse og rådmanden for magistratsafdelingen besluttede efter juridisk rådgivning af begære fogedforbud overfor TV2's indslag og at politianmelde TV2 for selve den skjulte optagelsesmetode.

Hele sagen om Else blev presset i baggrunden, og nu blev det fogedforbuddet og anvendelse af skjult kamera, der blev fronttemaet. Coronaepidemien hjalp yderligere til med at sløre det egentlige sagsforhold. Først da Ekstrabladet frigav nogle billedsekvenser fra TV2's optagelser kom der igen skred i sagen, og denne gang kunne den ikke stoppes i et juridisk limbo, for nu var den omsider nået politikerens bord. Byrådets sundhedsudvalg forlangte at se udsendelsen, hvilket ikke var muligt uden tilbagetrækning af fogedforbuddet eller dets omstødelse i Landsretten. Til sidst voksede det politiske pres så meget, at begæringen af fogedforbud de facto blev trukket tilbage, og indslaget kunne vises i TV2.

Herefter tog de indre begivenheder fart. Rådmanden var meget hurtigt ude med placering af ansvar. Det pågældende plejepersonale blev udskammet som forråede. Den opfattelse vandt politisk støtte i flere partier, hvor man meget bredt og helt upræcist søsatte vendingen ”forrået og afstumpet menneskesyn”, som skulle gå igen i adskillige TV-indslag. Konnotationerne var ikke til at tage fejl af. Uden, det blev sagt ligeud, antog begrebet status som et skjult styringsprædikat på de to faggrupper – social- og sundhedshjælpere og social- og sundhedsassistenter. Dvs. de udskammedes som mindre dannede og angiveligt også mere ufølsomme ”overfor svage borgere” og med en læderet empati. Ellers ville man ikke kunne optræde, som Tv-indslaget viste, hvor man både fysisk og verbalt enten begår overgreb overfor beboeren Else eller i hvert fald behandler hende som en genstand.

Rådmandens bud var meget hurtigt, at der skulle foretages tjenstlige sanktioner. Nogle skulle afskediges, andre modtage en tjenstlig advarsel. Andre igen skulle sendes i moralsk oprustende træningslejr på andre plejehjem. Der skulle foretages udskiftninger i ledelsen, og så skulle der sættes sygeplejersker og terapeuter på plejepersonalet for at lære dem op i faglig høvisk adfærd. Underforstået de højere uddannede og angiveligt mere dannede skulle forestå og gennemføre det faglige og kulturelle løft. Om man sagde det eller ej, blev uddannelsesbaggrunden både forklaringsgrund og præmis. Det bærer den efterfølgende handleplan også præg af.

Rådmandens og den øverste ledelses helt store problem blev imidlertid, at der i slutningen af perioden poppede lignende problemer op på flere andre plejehjem i Århus, således der nu er en vifte af

problemer på mindst 4-5 plejehjem, hvor det af de forskellige presserapportager fremgår, at der er mange fællestræk med problemerne på Kongsgården.

Det foreløbige punktum i sagen er, at sundhedsudvalget har stoppet rådmandens og chefteamets indstilling til byrådet om en omorganisering af magistratsafdelingen. Begrundelsen er den enkle, at den forelagte rapport fra Implement giver anledning til, at der skal gennemføres yderligere og mere dybtgående undersøgelser ikke bare af det konkrete hændelsesforløb, men af selve magistratsafdelingen.

En i sig selv ganske radikal og vovelig beslutning, da en ny undersøgelse vil kunne afsløre forhold, der afviser begrundelserne for dæmoniseringen af plejepersonalet og de dagligt anvendte plejemetoder som ubegrundede, afsentimentaliserer (patetisk og hyklerisk moraliserer) den offentlige debat, gør op med grundlaget for at operere med begrebet forråelse som et karaktertræk, der klæber til en bestemt faggruppe og sidst men ikke mindst belyser de indre mekanismer i arbejds- og plejevilkårene.

De synlige og formelle problemer

I den forløbne periode, hvor de politiske bølger er gået højt, er der fra bl.a. Venstres side sået tvivl om det kommunale tilsyns værdi. Formanden for Venstre Jakob Ellemann Jensen er gået så vidt som til at antyde en mulig privatisering af tilsynet. I samtlige indlæg har den underliggende præmis været, at de kommunale tilsyn ikke kunne være objektive og pålidelige.

Jeg har gennemgået et meget højt antal tilsynsrapporter over plejehjem i Århus i perioden 2013 til 2019, og der er absolut intet hold i påstanden om, at tilsynsrapporterne er tendentiøse eller dækker over fejl og mangler i plejen. Tværtimod. Tilsynene er gennemført af samme tilsynschef og er karakteriseret ved at være meget præcise, afbalancerede, nøgterne og læringsorienteret. Hvad man kan forstå ved seriøst sygeplejefagligt arbejde.

Problemet med tilsynene skal findes et helt andet sted. Hos modtagerne. Samtlige rapporter er adresseret den øverste forvaltningschef samt andet ledende personale i den øverste forvaltning. Dvs. det er her ansvaret skal placeres for at følge op på rapporterne.

Ikke desto mindre har kritikpunkterne i rapporterne stort set været de samme år for år, uden det ser ud til, at der er foretaget større og effektive ændringer for at rette op på fejlene. Det drejer sig eksempelvis om kritik at unøjagtig journalføring, manglende dokumentation, manglende kontinuitet osv. Altså ret basale forhold, der skal styre hele plejeregimet i plejen. Det indikeres også, at der opereres med parallelsystemer, og utilstrækkelig viden om magtanvendelsesbekendtgørelsen i forhold til omsorgspligten. Tillige utilstrækkelig inddragelse af borgerne i den udøvede pleje og omsorg. Man skulle tro, at så væsentlige kritikpunkter måtte påkalde sig en reaktiv opmærksomhed hos den øver-

ste ledelse for at få ændret på forholdene. Imidlertid ser det ud til ikke være sket. I hvert fald kan det via rapporterne konstateres, at der ikke praktisk er sket ændringer.

Fra politisk hold – dvs. et flertal af byrådets borgerlige partier – er man helt klart gået galt i byen og har sigtet på budbringeren. Problemet for den politiske kritik af det kommunale tilsyn er, at Tilsynet for Patienssikkerhed i deres tilsyn og efterfølgende rapport (28/5-20) når frem til stort set samme resultat som en række af de kommunale tilsynsrapporter gennem de sidste mindst 4 år. Eksempelvis anfører tilsynet i deres påbud overfor Kongsgården: ”at plejeenheden sikrer en dokumentationspraksis, der understøtter sammenhængende sociale- og plejefaglige indsatser, herunder:”, og så kommer der otte uddybende og penible kritikpunkter. Længere fremme skriver tilsynet: ”At plejeenheden sikrer, at der anvendes systematik og faglige arbejdsgange til sikring af, at der ydes hjælp, omsorg og pleje af fornøden kvalitet”, eksempelvis at ”medarbejderne kender og anvender de fastlagte arbejdsgange og faglige metoder til forebyggelse af funktionstab og forringet helbred hos borgerne”. ”Styrelsen har endvidere lagt vægt på, at aftaler med pårørende ikke var beskrevet i den social- og plejefaglige dokumentation, og at medarbejderne ikke var bekendt med, hvor aftalerne skulle dokumenteres”. ”At plejeenhedens brug af vikarer gjorde, at borgeren ikke oplevede indflydelse og medinddragelse i, hvordan den daglige pleje skulle udføres”.

I slutningen af tilsynets rapport påpeges det, at der findes for mange uautoriserede arbejdsgange og dokumentationsmåder med fare for, at plejen i det store og hele bliver personafhængig og af samme grund ”privatiseret”. Kort sagt Kongsgården lever ikke op til de forvaltningsmæssige og forvaltningsetiske krav om faglig professionalisme og uniformering.

Ikke meget forskellig fra det, de kommunale tilsyn har beskrevet. Man kan uden at trække den for vidt konstatere, at de kommunale tilsyns kvalitet i Århus ikke fejler noget. Til gengæld står det spørgsmål tilbage: hvorfor har forvaltningsledelsen i de mange år ikke handlet og grebet ind overfor de lokale ledere.

Det påstår ledelsen så også, at den har og henviser i Implementundersøgelse til de tiltag, den satte i gang i 2016, 2017, 2019 og senest her i juni 2020. Lokale ledere er blevet skiftet ud. Personale er blevet skiftet ud, og der er blevet udarbejdet detaljerede handleplaner. (som i øvrigt ligner hinanden). Men det siger jo kun noget om, at ledelsen har handlet, hvilket afleder et nyt spørgsmål: hvorfor er forholdene så ikke blevet ændret? Det svar kommer Implementundersøgelsen ikke nærmere ind på. Man kan blot konstatere ved at slutte baglæns, at når ledelsen har handlet, og denne handling ikke har ændret noget, så har ledelsen et meget stort problem. En hvilken som helst ledelse, der sætter handlinger i gang uden sønderlig eller varig effekt, pådrager sig autoritetstab og indskrænket handlekraft – en form for systemisk afmagt, der netop åbner for privatisering og uansvarlighed overfor forvaltningsforpligtelserne på alle niveauer.

Alle indretter sig som man bedst kan, og systemets mulighed for at reagere og handle på klager antager en defensiv karakter som et forhold mellem en ydelsesleverandør og en modtager og ikke som et naturligt forhold mellem en borger/borgergrupper og en offentlig forvaltning, hvor den fælles forpligtelse er at løse problemerne. Som i alle andre leverandørforhold skubbes ansvaret nedad. Det er også sket på Kongsgården, hvor dagsbefalingen til medarbejderne ved klager har været: ”tag hensyn til borgeren og de pårørende”. Altså: ”Kunden har altid ret”. Det forvaltningsretlige grundlag og servicelovens bestemmelser desangående er slet ikke blevet bragt i anvendelse. I hvert eneste tilfælde er den øverste ledelses og mellemlidelsens reelle afmagt blevet tydeliggjort, og hvorfor udvise respekt overfor sådanne instansers beslutninger, hvis den reelle varighedseffekt er ganske kort. Der indsniger sig en vis kynisme overfor forvaltningspraksis og hvad værre er en ligegyldighed overfor forvaltningsetikken.

De almindeligste forklaringer

Det er nu ikke de ovennævnte problemstillinger, der har fyldt mest for ikke at sige, at de slet ikke har fyldt. De har knap nok været nævnt.

I stedet har faglige organisationer, politiske partier på venstrefløj og flere interesseorganisationer stået en garde med deres standardforklaringer: ”der mangler ressourcer”. ”Der mangler varme hænder” (forvrøvlet og gruppeundertrykkende sprogbrug). Eller man har peget på mangelfuld ledelse, og at sosu-grupperne er dårligt uddannet. Alt efter temperament og politisk orientering har man meget hurtigt sluttet fra en af disse udtalelser til, at det har medført forråelse og forringet fagligt standard.

Det er behagelige og bekvemme påstande, men ikke nødvendigvis anvendelige som forklaringer på den faglige slitage, som er dokumenteret på Kongsgården og i øvrigt også på flere andre plejehjem. Ja, udtalelserne er ligefrem farlige, fordi det de faktisk siger er, at når folk er pressede og måske har for få ressourcer eller for ringe uddannelse til at løse de opstillede opgaver, så bliver de forrået. Her til hører som forråelsens artefakter: groft sprog, unuanceret sprog, en vis ufølsomhed overfor andre eller de mennesker, man har til opgave at hjælpe osv. Forråelsen og det, forråelsen står i forhold til, defineres således bagvendt fra nogle bestemte udtryk til en substans. Her fra og til en essentialistisk karakteristik af bestemte faggrupper er der ikke langt.

Hermed ikke sagt, at en bestemt opgavebestemt normering ikke har en afgørende betydning for personalets mulighed for at praktisere både faglighed og forvaltningsmæssig etik. Adækvat normering spiller også ind på omgangsforholdet og tonen. Følsomheden overfor hinanden og arbejdsmiljøet mere generelt. Og som det helt centrale har et overskudsagtigt udgangspunkt afgørende betydning for etablering af forholdet til dem, man skal pleje og yde omsorg. Det er der næppe mange, der kan være uenige i.

Som det beskrives i utallige tilsynsrapporter, udgør en stor personalegennemstrømning, højt sygefravær og dagligt brug af mange ufaglærte afløsere selvfølgelig et fagligt problem og i virkeligheden en

torpedo under de systematiske plejeregimer, der er opbygget. Det siger sig selv. Men som forklaringselementer er de nævnte afdækninger utilstrækkelige.

Som begrebet ”forråelse” bliver de andre begreber og påstande abstrakte, hvis ikke de sættes ind i en sammenhæng, der er vilkårsdeterminerende. Selvfølgelig kan man stille vilkårsfaktoren overfor personfaktoren, og langt hen ad vejen er den ganske givet også mere produktiv, men det fritager ikke for en nærmere granskning af vilkårsselementet, som faktisk mere er et kontinuum af enkeltelementer end nogle få velafgrænsede faktorer.

Den abstrakte samfundsdebat og markedets konkrete påbud

Det hører til i vores officielle samfundsbevidsthed og almindelige sprogbrug, at vi skal tage os af vores gamle eller andre, der har hjælp behov. Den underliggende kristne pligtetik fornægter sig ikke. Vi skal ikke tage os af de gamle og vise dem omsorg, fordi vi har respekt for dem og har brug for dem som samfundsborgere, men fordi de er svage og skrøbelige (hvad de fleste ældre og gamle faktisk ikke er). Dvs. at omsorgsbegrebet – at sørge for, at bekymre sig om umiddelbart og uformidlet forbindes med svaghed. Vi skal bekymre os om andre – i dette tilfælde de gamle – fordi de som udgangspunkt er svage, og ikke fordi vi har respekt for dem og brug for dem. Heri ligger der en indre sentimentalisering af empatibegrebet og omsorgsrelationen, der allerede i sit udgangspunkt udfordrer faglighedsbegrebet og den professionelle disciplin.

Det udgangspunkt som understrømsstyring af ældrerelationen bærer, om vi vil være ved det eller ej, reminiscenser fra aftægtsbegrebet, som det var formålet bl.a. med folkepensionen at gøre op med. Mange vil nok hævde, at jeg er helt galt afmarcheret, og at netop hele rehabiliteringsparadigmet dokumenterer, at vi har forventninger til de gamle og oven i købet tillægger dem kompetencer, som de måske ikke selv kan se. Men den argumentation ser bort fra et vigtigt forhold: at de gamles omfattende funktionstab henfører til udbudspolitikken som bærende samfundsparadigme.

Stort set al konkret velfærdspolitik gennem de sidste 20-30 år udgår fra den udbudsteoretiske forståelseshorisont. At udbud under bestemte statiske forhold skaber sin egen efterspørgsel, og at økonomisk vækst og der med samfundsmæssig velstand fordrer et tilstrækkeligt udbud af arbejdskraft og givne produktionsbetingelser, som samfundets politiske ledelse – staten – skal stille til rådighed for produktionen og omsætningen på markedet. Alt hvad der ikke kan udbydes, herunder menneskelige kompetencer og handleevner – eller rettere mangel på samme – opfattes logisk som et fradrag i udbuddet. Som sådan var det heller ikke tilfældigt, at da udbudspolitikken for alvor slog igennem i Danmark først i 90'erne, fik vi også udtrykket ”Ældrebyrden” (1993). Opfattelsen bag udtrykket var den, at når nu borgerne levede længere uden at producere, ville de dels lægge beslag på aktive og produktive ressourcer til et passivt formål og dels og af samme grund udgøre et dræn i det samlede udbud. Hele tilbagetrækningsdebatten fra 2011 og frem og nu aktuel igen handler i virkeligheden om en eneste ting – sikring af det nødvendige udbud til at skabe vækst eller mindre pænt formuleret til at skabe den nødvendige og eftertragtede lønkonkurrence om arbejdet blandt lønmodtagerne.

Vi skal med andre ord ikke tage os af dem, der er til overs, fordi de faktisk repræsenterer en høj kulturel og samfundsmæssig værdi, men fordi omsorgen har betydning for, hvordan de raske og rørige ser på aldringen og dermed deres adfærd som raske og rørige, og fordi de som ikke udbudsegne skal koste så lidt som muligt – altså belaste de samlede velfærdsudgifter mindst muligt.

Det giver næsten sig selv, at disse afledte forhold vanskeligt ikke kan italesættes. Vi må tale udenom markedsideologiens mest modbydelige og ufølsomme konsekvenser, selv om de er styrende, fordi de nedbryder, hvor generationssolidariteten skulle opretholde og fastholde samfundsstabiliteten og sammenhængskraften. Det er præcist her, det sentimentale sprog og lignende relationer – forstået som overfladisk følsomhed og indlevelse – danner det egentlige samfundsmæssige forhold til de gamle. Det omhandler på ingen måde det konkrete forhold mellem de gamle og deres nære pårørende, men som beskrevet det samfundsmæssige forhold.

Begreber som ”varme hænder” og omsorg med hjerte osv., der indtager en bestemmende plads i diskursen, fortrænger i virkeligheden den samlede social- og sundhedsfaglige tilgang til ældredebatten. Eksempelvis tænker kun ganske få på, at når man nedlægger buslinjer eller bygger, som det er tilfældet i dag, udelukker man også en del ældre fra selvstændigt at sørge for den sociale kontakt. Mange ældre isoleres og bindes enten til deres boliger eller plejehjem. I hele samfunds- og generationsmetabolismen er de ældre som aktivt element stort set ikke tænkt ind – f.eks. heller ikke i smidige og billige boligskifter.

Det samme gælder for kravene til den konkrete pleje og omsorg, som selvfølgelig ikke kan hæve sig væsentligt over den almindelige holdning, hvilket bl.a. afspejles i de eksplicite krav til forvaltningsbevidsthed og faglig professionalisme. Dvs. den almindelige faglige standard i plejen er konstant udfordret af privatisme og direkte emotionelle relationer, som undergraver den disciplin, der skal sikre kontinuitet, validitet og reliabilitet i hele plejesektoren som kulturstyrende grundlag.

Betragter man den faktisk anvendte sprogbrug, kan man ved selvsyn se den sentimentale magtdominans fuldt udfoldet. Man skriver om ”kærlig kommune”, ”al magt til borgerne”, ”besjæling af plejehjemmene”, ansætter besjælingskonsulenter osv. Ingen kan sætte sig op mod disse slagord og fraser, hvorfor de de facto bliver styrende og samtidig på deres bagside afstumpende, al den stund dém, der kender til forholdene, trækker på smilebåndet og udviser øjentjeneri. Dvs. sentimentaliseringen blokerer for en åben og saglig dialog om, hvordan vi kan indrette vores samfund, så det giver de bedste muligheder for de gamles liv, hvilket involverer allokering af midler og faglig ekspertise. Det er præcist det forhold, som Ældresagen benytter sig af, i sin passionerede pressionspolitik. Den dårlige samvittighed og ønsket om at vise med-lidenhed og sym-pati for de svage.

Hele udbudstilgangen blev institutionaliseret med strukturreformen fra 2007, hvor socialpolitikken de facto blev underlagt beskæftigelsespolitikken, idet der næsten skulle ligge en arbejdsprøvning til

grund for tildeling af sociale midler. Alt det liberale nonsens om frihed gennem arbejde, stoltheden ved at være selvforsørgende og alle menneskers behov for at realisere sig selv gennem arbejde blev, om man vil det eller ej, normdannende for snart sagt alle sociale relationer i samfundet. Den institutionalisering af udbudspolitikens brutale udgrænsning af mange borgere og markedsgrebets vitale placering i styringen af den offentlige sektor var allerede blevet afprøvet gennem fire år i frit valgspolitikken fra 2003.

I takt med at de gamle som levende borgere forsvandt som flydende voks og blev til ”aktivitetsbestemte ydelser”, blev dyrkelsen af de faglige slagord og ikke den obligatoriske og evidente udførelse af fagligheden det meningsgivende element.

Faglig forfladigelse

Overgangen fra faglig professionel alderspleje og omsorg til privatpraksis indenfor den offentlige sektor skete ikke som et radikalt og eksplosivt paradigmeskift, men over en lang periode på næsten 20 år. Schlüters ”moderniseringsudvalg” indledte skiftet uden, at det blev til ret mange faktiske handlinger. Det skete derimod op gennem 90’erne, hvor fænomenet ”virksomhedsplaner” blev indført indenfor en række offentlige sektorer. Rationalet var, at ”virksomhederne” hvert år skulle aflægge offentligt regnskab på samme måde som børsnoterede virksomheder. Regnskabet skulle blot bestå i opnåede resultater og fremtidsvisioner. Borgerne skulle så kunne vælge institution ud fra virksomhedsplanernes ”prospekter”.

Fænomenet vakte en vis moro, for ”virksomhedsplanerne” fik ikke den helt store betydning. Men kombineret med stram mål- og rammestyring og ”pose penge princippet” begyndte alvoren i legen at vise sig. I sommeren 2001 satte Venstres nye formand Anders Fogh Rasmussen de ”manglende elementer” ind i fænomenet – markedsgørelse af den offentlige sektor. Overskrifterne blev: skattestop, kortere ventelister, frit valg, forbedret ældrepleje. Borgerne skulle tildeles en større grad af valgfrihed ved, at institutionstilskud skulle omveksles til persontilskud. Som Schlüter havde koketteret med i 80’erne ”havde pengene det bedst i borgernes lommer”. Hertil kom ”kontraktpolitikken” som bærende princip for en kommende Fogh Rasmussen regering. Som konkretisering af en af liberalismens mest fundamentale principper – ”noget for noget” princippet mest krast formuleret af den engelske filosof Hobbes i Leviathan, skulle alle ”transaktioner” i det offentlige bygge på kontrakten mellem den ”selvstændige og myndige borger” og den ”offentlige (eller private) ydelsesleverandør”.

Selv om nogen af de samme tanker havde huseret i Socialdemokratiet op gennem 90’erne og været genstand for voldsomme diskussioner på flere kongresser, overskred Fogh Rasmussens og Venstres program hele det solidaritetsparadigme, som efterkrigstidens velfærdspolitik havde bygget på. Dertil kom, at Venstre var så forberedt, at man med valgsejren efter 2001 tog fat med det samme og i et tempo, som ingen rigtigt troede muligt. Allerede første januar 2003 trådte frit valgsløven i kraft indenfor Ældreområdet. Indskrevet i serviceloven. Ikke noget med en henstilling eller en aftale med kommunerne. Det blev en lov.

Som skrevet tidligere blev grundforholdet i Venstres politik ekstrapoleret med strukturreformen af 2007, hvor hele landets forvaltningsstruktur blev formet efter kontraktprincippet, som samtidigt pressede det professionelle skønsprincip ud til fordel for aktivitetsbetalingsprincippet. De professionelle velfærdsadvokater havde definitivt tabt til de professionelle finansvogtere.

Men hvad indebar paradigmeskiftet egentligt? For det første blev borgeren reelt løsgjort fra sin samfundsforpligtelse. Som kontraktindehaver indgik borgeren i kunderollen, hvor det eneste afgørende er forholdet mellem det aftalte og betalte og ydelsens kvalitet i de givne størrelser. Alt andet er som i et stormagasin fuldstændigt ligegyldigt. Den solidariske og velfærdsforpligtede borgere (i ideal forstand) blev udskiftet med den private kontraktbærende borger (i ideal forstand) og blev til den kontraktliggjorte borger. Den figur har antaget mange forskellige former og redet på mange forskellige konnotationer, men eksisterer i dag som en slags borgernes anden natur i form af den uhæmmede krævementalitet i forhold til hele det offentlige ydelsessortiment. Den indre kerne i den aktuelle plejehjemssag og tilknyttede pårørendeproblematik afspejler forholdet i sentimental og patetisk form. Den kontraktliggjorte borger har over årene taget form af markedets generelle udvikling og er udartet til den forhandlingsfæhige middelklassefamilies servicedominans.

For det andet indebar indførelsen af frit valg og aktivitetsbestemt finansiering, at den enkelte borger (i første omgang de gamle) fik mulighed for at vælge mellem leverandører. Bemærk – ikke frit valg hvad angår ydelser. Det samlede sæt af enkelttydelser blev sat sammen til en aktivitet, der udløste en finansiering. Som på markedet blev det tiden, der kom til at bestemme. Konsekvensen blev selvfølgelig, at alle ydelseskomplekser skulle nedbrydes i enhedsminutter/enhedspriser som forudsætning for udvekslingen mellem det offentlige og det private, mellem kommunen og borgeren og mellem kommunerne, regionerne og staten indbyrdes. Den kontraktliggjorte borger indgik i den relation som kunde, der kunne udløse en ydelse, som igen omsatte en bestemt finansiering i bl.a. plejepersonale i hjemmeplejen. Senere overtog plejehjemmene en del af de samme mekanismer, uden at det blev et lovkrav.

For det tredje indebar indførelsen af disse quasimarkedsmekanismer, at det professionelle faglige skøn måtte ”frigøres” fra ydelsesudøverne og placeres i administrationerne for at sikre de faglige skøns underordning under kontraktbestemmelserne. Man kunne ikke have sygeplejersker, ergoterapeuter, fysioterapeuter, social- og sundhedshjælpere og social- og sundhedsassistenter til at rende rundt og foretage individuelle faglige skøn, når ydelsen en gang var visiteret, og der var indgået kontrakt herom. Selv om det sidste moment her har antaget et utal af konkrete klædninger, ændrer det ikke princippet – den generelle umyndiggørelse af eksempelvis plejepersonalet indenfor ældresektoren. Noget tilsvarende er absolut også foregået indenfor det specielle socialområde og indenfor børn- og ungeområdet, men ikke i helt samme radikale udgave.

Det afsted for det fjerde og ganske afgørende, at der måtte opbygges en ganske omfattende teknisk styringskæde fra den øverste ledelse til den yderste drift. Lag på lag af konsulenter og ”facilitatorer” er blevet ansat til: at udarbejde faglige standarder. Regulere kompetenceudvikling. Rapportere tilbage fra driften til den centrale ledelse. Udvikle og beskrive nye ydelsesformer. Forestå kontrollen af alle økonomiske transaktioner og opmålinger af ydelser for at kunne udarbejde enhedspriser. Udvikling af den nødvendige pligtetik. Begrænse sygefravær. Løse faglige konfliktrelationer osv. Antallet af tilkomne funktioner er legio. Det helt afgørende er dog, at hovedparten af disse nye funktioner henter deres raison d’être fra myndighedsudøvernes og velfærdspersonalets tab af myndighed og indflydelse på egne jobs – fordi de ifølge markedets lov er blevet omdannet til ”udførere”. Og som i lighed med den kontraktliggjorte borger reelt er blevet gjort reelt ansvarsfri overfor samfundsfunds- og forvaltningsetikken. En kunde skal bare have, hvad der står i kontrakten. En udfører skal bare udføre det, han/hun får besked på.

Vi behøver ikke ofre megen plads for at beskrive de ret voldsomme konsekvenser af indførelsen af frit valg i ældreplejen og aktivitetsbestemte budgetter overalt i den offentlige sektor. Nogen konsekvenser er dog mere synlige end andre bl.a. i ældreplejen.

På det systemiske plan er der sket det ganske paradoksale, at hele den offentlige sektor fra de øverste echeloner (Moderniseringsstyrelsen) i staten og koncernledelserne i kommuner og regioner helt ud til det yderste driftsled og tilsvarende tværsektorielt har udviklet en teknokratisk og bureaukratisk strukturdetermineret træghed og konservatisme, som langt overgår, hvad man var vidne til før det ”liberale paradigmeskifte” i 2001. Alene de store problemer den sidste Løkkeregering løb ind med Sundhedsreformen demonstrerer på eksemplarisk vis problemet. Der hersker simpelthen så mange finansielle, transaktionelle og ydelsesmæssige subsystemer, at Sundhedsreformens forslag til en helt ny struktur for det ”Det nære- og sammenhængende sundhedsvæsen” fremstod som et systemisk konfliktbefængt monster. Lige meget, hvor man søgte i reformudspillet poppede flere konfliktsandsynligheder op. Og reformudspillet var på ingen måde diletantisk. Den indeholdt blot så mange krydsene markedsinteresser i sig mellem stat, kommuner og regioner og private interesseorganisationer, reformen ville være blevet til en slagmark.

Men nu er fokus i denne artikel først og fremmest markedsgørelsens dehumaniserende konsekvenser (ikke en strukturanalyse), for det er jo dem, der i dag er aktuelle i debatten om hele vores plejesektor, men som også er så generelle, at de også viser sig indenfor de andre fag- og forvaltningsområder i den offentlige sektor.

Dehumaniseringens grammatik

En borger får tilkendt en vis ydelse – visiteres til en vis ydelse. Der indgås en kontrakt. Borgeren kan efter visitationen vælge ydelsesleverandør. De forskellige ydelsesleverandører er principielt ligestillede. Borgeren skal have ydelse, hverken mere eller mindre. Når den er udført, fakturerer leverandøren udgiften til bestilleren. Hverken mere eller mindre. Bestilleren tilser med jævne mellemrum, om

ydelsen lever op til kvalitetsstandarderne, og den kontraktliggjorte borger kan skifte leverandør ved utilfredshed med ydelsen. Den, der skal udføre ydelsen, får kun formel anerkendelse ved opfyldelse af kontrakten og reel anerkendelse ved at slæbe finansiering til enhedens normering. Hverken mere eller mindre.

Borgeren genstandsgøres, og udføreren fremmedgøres overfor borgeren. Men ikke nok med det. Udføreren fremmedgøres overfor sit fag og sin professionelle etik – dvs. overfor sig selv. Fagets skema-ta skal jo kun bruges til at navigere efter i grænsetilfældene men ikke i daglig praksis. Her gælder det tildelte ydelsessortiment og tilknyttede beskrivelser.

Over tid indtræder der ganske naturligt en almen faglig fordummelsesproces, der på et tidspunkt slår igennem som faglige forfladigelse og en vis kollektiv ligegyldighed. Det kendes indenfor alle områder, hvor mennesker fratages retten til at udøve deres fag i de funktioner, de er ansat i. Det er ikke et særegent forhold for plejepersonalet i ældresektoren.

Men som jeg var inde på tidligere, følger der med markedsgørelsen en hel hær af eksperter og konsulenter med akademisk grad eller bachelorgrad til at kompensere for tabet af direkte relationer mellem ledere, personale og borgere, der nu er opløst i markedsrelationer. De samme funktioner og lag har tillige til opgave at legitimere den nye struktur og agere ”dannelseslag” og ”paradigme- og diskursformidlere”. Som det gør sig gældende for næsten al liberal retorik, er også sproget, diskurserne og temaerne indenfor store dele af den offentlige sektor og i plejesektoren i særdeleshed blevet fuldstændigt løsrevet fra den reale kontekst. Den kontraktliggjorte borger bliver til den frigjorte borger. I virkelighedens verden oplever vi en voldsom vækst i den kollektive narcissisme. Ny løfteteknologi i ældreplejen, der skal gøre opgaveløsningerne nemmere, kaldes frigørelsesteknologi/frihedsteknologi eller velfærdsteknologi. Indretning af plejehjemmene på en mere imødekommende måde kaldes be-sjæling. Der tales ustandselig om de ældre som en svag og skrøbelig gruppe, om omsorgspersonalet som samfundsemotionens fortrop, om rehabilitering som frigørelse af indre potentialer, om anerken-dende socialfaglige tilgange og så videre og så videre.

Men forløjetheden går ikke upåagtet hen. Dehumaniseringens rå kalkulation, etikforvitrende praksis og opløsningen af almindelige menneskelige relationer i det offentlige forvaltningsrum i en ”noget for noget” relation udløser som underliggende kollektiv rulletekst kognitiv dissonans, fordi den in-formelle virkelighed konstant tørner sammen med den officielle, hvor skriften, retningslinjerne, de betrædelige veje og den anerkendte etos udlægges af mellemlagene som autoriseret sandhed. Med et moderne udtryk: evidensbaseret autoritet. Der findes ingen anerkendelse udenfor denne magiske cir-kel. Den er formet af de egnede – dém, der har skabt kriterierne for, hvad der er evidens, dem, der har fået deres forskning anerkendt som evidens og de mange offentlige mellemkadrer, der fortolker og praktiserer evidensen som myndighed.

Som i enhver liberal argumentation lyder mantraet: kan individet sætte sig ud over sin konkrete situation, hvis det vil. Sker det ikke peger pilen bagud. Det gælder også, når fokus er på markedsmekanismerne indenfor f.eks. plejesektoren. Mekanismerne fremmer efter liberal ortodoksi de bedste og mest innovative egenskaber i mennesket. Hele dette menneskesyn udgår fra én enkel og primitive figur – det egennyttige menneske, hvor hvis alle stræber opad både på merit og på moral på samme tid og med samme intensitet, forbedres forholdene for alle. Derfor drejer det sig i virkeligheden om, der kan skabes tekniske systemer, der fremmer adlingen af mennesket – den fælles egennytte. Afgørende er ifølge ideologien, at alle mennesker har muligheden for at adle sig selv. Falder deres udvikling derimod uheldigt ud, skyldes fejl ikke systemet, men beror på subjektive brister bl.a. i form af manglende indsats, som igen har afstedkommet ingen eller kun sparsom uddannelse.

Dén liberale argumentation er blevet grundtype indenfor de sidste tredive år forstået som naturaliseret verdens- og menneskeforståelse. Markedsgørelsen af den offentlige sektor kan af samme grund ikke forstås som alene et udvendigt forhold til samfundets øvrige tidsånd – den er tidsåndens materielle bærer.

Overfor den tidsånd kan eksempelvis plejepersonalet i ældreplejen ikke stille meget op, selv om deres reelle virkelighedsoplevelse end ikke danner grænsetilfælde til tidsånden. En sådan dilemmasituation kalder på kollektive og individuelle forsvarshandlinger.

Man kan vende ryggen til den officielle verdensfortolkning. Man kan please tidsåndens protagonister – mellemlagene i den offentlige sektor. Man kan søge anerkendelse ved at praktisere skjult ydelsesprivilegering overfor bestemte borgergrupper, der som modydelse giver anerkendelse. Eller blive ”bedst på jobbet”. Man kan passe sit arbejde og tale meget ”om faglighed” som en tingsliggjort entitet, man kan sprænge noget i sig selv som enkeltperson eller som kollektiv for at løse opgaverne ”ordentligt”. Man kan foranstalte små krige med ledelsen, dyrke magisk tænkning og ”katastrofer” og en kollektiv animositet overfor alle de faggrupper, der har magten over en. Man kan dyrke nostalgien som kollektiv samlings- og identitetsfigur. Og man kan vælge at lade stå til og håbe på at slippe nemmest om ved de mange modsatrettede krav. Listen over forskellige måder at håndtere den systemiske kognitive dissonans på er alenlang. Det afgørende er, at markedsforholdet indenfor den offentlige sektor som logisk konsekvens har den kognitive dissonans og nedslidningen af den faglige professionalisme, der i sit udgangspunkt står i modsætning til markedets grundlæggende privatisme. Dissonansen mellem funktionen som offentlighedsperson og den praktisk opgaveudøvelse som privatperson.

Det helt naturlige forsvar, der trumfer alt, er at knytte an til samfundets almindelige sentimentalisering af forholdet til de gamle. Den tabuiserede kompensation, fordi vi på den ene side ikke kan leve med udbudspolitikens rå overflødiggørelse af alle ikke udbudsføhige uden at se ind i et moralsk mørke og på den anden side må leve i et samfundssystem, hvis formation bygger på udbudstænkningen og det meriterede menneske. Og hvad knytter bedre an til det sentimentale syn end de ”varme

hænders figur” og den patetiske omsorg og evige hengivelser til den ”varme og indlevende følelse”, hvis indre kerne stort set ikke er andet klientgørelse og forventningsløshed som surrogat for den professionelle distances rationalitet og empati. Den samme antiintellektualisme der som liberalismens affaldsprodukt er noget, de højreradikale ideologier spiller på i dag.

Afsluttende perspektiveringer

De mange helt åbenlyse problemer på Kongsgården og andre af de århusianske plejehjem (i øvrigt også i flere andre kommuner) kan ikke finde deres forklaringer indenfor den enkelte institutions rammer. De skal, som jeg indledte artiklen med, findes indenfor en større forståelsesramme, der knytter sig til markedsgørelsen af den offentlige sektor og dennes langsomme men ustoppelige nedbrud. Markedsgørelsen har skabt så mange konfliktflader og efterladt så mange uløste problemer, at det hele tiden er et aktuelt spørgsmål, hvornår en ny skandale afsløres, hvornår kontrakterne ikke indfris, hvornår de forskellige interessentsystemer/fronter støder sammen, hvornår denne eller hin borgergruppe/brugergrupper i deres kollektive narcissisme gør den ene eller den anden problematik til lige netop deres sag.

Sagen på Kongsgården er blot kanariefuglen i processen for de mange små og store og ligeså disparate systemnedbrud indenfor den offentlige sektor, der trods produktivitetsrapporter, ledelseskommisionsrapporter, effektiviseringsrapporter, udvikling af komplicerede styringsteknologier og et hav af konsulentrapporter om dette og hint – men næsten altid med ledelsen som en kollektiv Napoleon på den Hvide hest – ikke længere formår at få en økonomisk udsultet velfærdsstat til at fungere og heller ikke længere formår at dække over den tilspidsede konflikt mellem det offentlige som en forvaltningsstat og som nu som en konkurrencestat, hvor det er konkurrencen indenfor alle områder af statens indre liv, der definerer konkurrencestatens grundlag og ikke forholdet til hverken andre stater eller verdensmarkedet.

Det er en kendt sag, at markedsvirksomheden er nivellerende. Samme habitus gælder selvfølgelig også for det ”indre marked” i hele det offentlige system. Hvad der også er kendt men mindre *erkendt* er markedets moralske nivellering af alle mellem menneskelige forhold i takt med, at det som bestemmende faktor trænger helt ind på de private matrikler. I den sammenhæng forbliver al tale om relationsarbejde og borgerlige relationsforhold udvendige forbindelser spækket med selvmodsigelser og selvbedragets farer, så længe accepten af det liberale dogme om det fritstående individ står som uimodsagt grundfigur i tidsånden.

De periodiske systemnedbrud og blomstrende skandaler på plejehjem, i dagtilbud, i botilbud indenfor det specielle sociale område, indenfor psykiatrien eller skandaler i Skat osv. har alle til hobe deres udspring i ”noget for noget” filosofien og kontraktliggørelsen af borgeren og den offentlige forvaltning som igen kun er det konkret samfundsstrukturelle tegn på den liberale ordens langsomme indre opløsning og tab af samfundsdyd.

Nu betyder nivellering faktisk udjævning af forskelle. Man kunne også sige forfladigelse eller afstumpning, hvis ikke det var for deres fordrejede konnotationer. Når dén betydning så knyttes til et fags indhold, system, sprog og disciplin – altså det, der kendetegner professionalisme – og adskiller det fra det private, så får anvendelsen af begrebet den mening, at faget som grundlag for den myndige fortolkning af et problem og begrundelse af efterfølgende handling forfladiges og afstumpes, fordi myndigheden centraliseres og afsnøres fra de problemer og de personer, der konkret skal forestå løsningen. De mange handlingers muligheder forstener til system og omdanner afvigelser herfra til illegitimitet. Rent systemsociologisk medfører denne afsnøring, at fagets og faglighedens diskurs og disciplin udvendiggøres og bliver abstrakt, hvorved det mister sin socialiseringskraft og i samme åndedrag sin modstandskraft og sine antitoksiner overfor private beslutninger, handler, begrundelser og sprog. Offentlighedsuniformen er kun til pynt.

Så når jeg taler om faglig forfladigelse taler jeg ikke alene om nedslidning af fagets prægnans og praktiske betydning, men om systemets evne til at fagsocialisere og vedligeholde denne socialisering som en bestemt subjektstruktur hos f.eks. plejepersonalet. Det er som at træde ind i et uniformsrum uden uniform. Beskyttelsen er der ikke, men det er forpligtelsen heller ikke. Når den tilstand generaliseres, udbredes systemets skrøbelighed, fordi dets integrative potentialer i form af fagsocialiseringens styrke udhules indefra, og den kan ikke kompenseres af konsulentkadrerne, som i kraft af autoriseret meritær adel skal opretholde socialiseringen, selv om grundlaget er forsvundet både som konkret faglighed og som systemisk norm. (alene de mange uuddannede afløsere, der er ansat, bidrager i deres heroiske forsøg på at gøre det rigtige i det daglig til faglighedens overgang fra praksis til stivnet postulat. Heroverfor kan selv den mest velmeriterede AC-konsulent eller bachelor ikke stille noget op. Det økonomiske pres har sat forfaldet i system).

Som sådan handler sagen på Kongsgården ikke om mental eller moralsk forråelse. Sidstnævnte blev allerede sat ud af kraft, da frit valgsgloven blev tromlet igennem, og den kontraktliggjorte og ansvarsfri borger blev overladt til sig selv og sin egen forhandlingskompetence.

Rent systemisk handler det om faglige forfladigelse, tab af socialiseringens integrative kraft og i konsekvens heraf igangværende systemnedbrud. Rent samfundsmæssigt handler det om et omfattende politisk, idemæssigt, kulturelt opgør med det liberale flugtpunkt, hvis tråde griber ind stort set over alt. Forstået på den måde, at man ikke meningsfuldt og effektivt kan gøre op med frit valg, kontraktliggørelse af borgeren, ”noget for noget”, konkurrencens og fakturerings effektiviseringspotentialer uden samtidig at gøre op med liberalismens historiske grundfigur og vores anden natur: illusionen om det frie og enkeltstående individ – samfundets mindste enhed. Om ikke for andet, så fordi forplantningsrelationen går forud for individ-dannelsen – hvor selve forestillingen individ-dannelse repræsenterer et *contra dictio in adjecto*.

Betyder det så, at aktørerne i dramaet på Kongsgården eller alle mulige andre offentlige institutioner kan frikendes for deres indlysende brud på faglige normer og borgerdyd, fordi de i virkeligheden er

ofre for liberalismens forbandelser? Selvfølgelig ikke. De og deres kolleger både der og på alle andre plejehjem har pådraget sig meddelagtighed i forfladigelsen ved at acceptere den og afstå fra i det mindste den kollektive protest på den ene side og den patetiske dyrkelse af afmagten og nostalgien på den anden. Men det ansvar deler de som underordnede aktører med de faglige organisationer og politiske partier, der ellers hylder velfærdsstatens principper og ordninger – og ikke mindst værner om det offentlige adskillelse fra det private. De samme kollektive aktører med reel magt til forskel fra plejepersonalet, som i realiteten negligerer den liberale orden af velfærdsstaten, som blev indført over en periode fra midt i 90'erne op til i dag og alene begræder konsekvenserne. Men det plejepersonale, der lige nu står for skud, deler også ansvar med hele den hær af mellem- og langtidsuddannede konsulenter og ”bachelor”, der lever af og vogter den liberale merit som adelsmærke, og som hver eneste dag for at fastholde og retfærdiggøre deres positioner må afgrænse sig selv negativt overfor de faggrupper, der er berøvet deres myndighed, deres faglighed og deres mulighed for at træffe rationelt begrundede valg i løsningen af opgaverne.

Som jeg indledte denne artikel med, så bliver det nødvendigt at droppe det moraliserende vrøvl om forråelse af kulturen og de personer, der er i fokus Kongsgårdsagen. Det tjener kun tre formål. For det første at legitimere kritisable grundbetingelser i de offentlige forvaltningsforhold. For det andet at blokere for en politisk og ikke teknisk debat om systemnedbruddet. Og for det tredje essentialiseringen af dominans- og magtforholdet mellem repræsentanterne for meritten og dem uden.

Kongsgårdproblematikken kan blive en ny sag på et andet plejehjem eller anden institution i morgen. Ikke ud fra den kendsgerning, at der findes brådne kar alle steder (for det gør der), men fordi systemets disposition for og kraft til at fastholde og neutralisere dem i den faglige professionelle disciplin er slidt ned. Her skal opgøret stå, og det er politisk.

For lønnsomme sykehus

Av [Rachel Knaebel](#)

Langt fra det idylliske inntrykket utenlandske medier har gitt under koronakrisen, lider det tyske helsevesenet av stor mangel på midler og personell.

Denne artikkel er bragt i henholdsvis *Le Monde diplomatique - Des hôpitaux allemands trop rentables - septembre 2020* og i denne oversættelse fra det norske *Le Monde diplomatique nr. 9, september 2020*, som *Kritisk Debat* samarbejder med..

Når vi i Kritisk Debat velger at bringe en artikkel i Le Monde diplomatique om det tyske hospitalsvæsen, er begrundelsen, at de mange problemstillinger, der behandles, kan findes i mere eller mindre udtalt grad i de fleste europæiske hospitalvæsner – også det danske. Der er forskel på privatiseringsgrad. På raten af nedlagte hospitaler. På den forvaltningsmæssige regiplacering. Men hvad angår styringsfilosofi, styringsmetoder, syn på sundhed og sundhedsorganisering og ikke mindst den omfattende underfinansiering gennem tyve år, overgår lighedspunkterne forskellene.

Herefter følger artiklen.

Axel Hopfmann jobbet lenge som sykepleier, men i 2004 ble sykehuset hans i Hamburg privatisert. Han ville heller bli værende i det offentlige enn å jobbe for et stort kommersielt konsern. «Jeg jobber i dag på kontor», sier han. Constanze Weichert hadde vært sykepleier i ti år da hun sluttet på et annet sykehus i Hamburg for å jobbe i eldreomsorgen. «Jeg likte sykehuset», sier hun. «Jeg skulle gjerne vendt tilbake, men ikke før arbeidsforholdene blir bedre.» For Steffen Hagemann var forholdene på sykehuset så vanskelige at han bare holdt ut sju år som sykepleier. «Yrkets image er å ofre seg, noe ledelsen spiller på for å stilne krav», sier han. Stadig flere tyske helsearbeidere kritiserer arbeidsforholdene «som har forverret seg enormt», ifølge intensivsykepleieren Anja Voigt i Berlin. «Jeg husker ennå da vi kunne ta pauser og jeg hadde tid til pasientene. I dag tar jeg en pause en gang i måneden, kanskje.»

Langt fra det idylliske inntrykket utenlandske medier ga under koronakrisen, lider også det tyske helsevesenet av mangel på midler og personell. Både sykepleierforbundene og legeföreningene rapporterer om et skrikende behov for pleiepersonell på sykehusene. En undersøkelse utført av Hans-Böckler-stiftelsen anslår at det mangler 100 000 fulltids sykepleierstillinger.¹ Og de stillingene som opprettes i det krevende yrket sliter tidvis med å få søkere.

Tyskland har flere intensivsenger enn de andre vesteuropeiske landene, med 33,9 per 100 000 innbyggere mot 16,3 i Frankrike og 8,5 i Norge.² «Hadde vi hatt like mange alvorlig syke med Covid-19 som i Nord-Italia, ville vi hatt sengene, ja, men ikke personell til å ta seg av pasientene», sier Nadja Rakowitz, leder for legeföreningen VdÄÄ. Noen måneder før epidemien var det debatt i Tyskland om det var noen grunn til å ha så mange sykehusplasser: En undersøkelse fra stiftelsen

Bertelsmann anbefalte å legge ned halvparten av landets sykehus.³ «Så kom koronaviruset, og alle så at det faktisk var bra å ha mange sykehus og senger», forteller Rakowitz.

Større lønnsomhet

For å forstå disse paradoksene må vi se på de politiske beslutningene som har blitt gjort de siste tiårene. I 1985 åpnet en ny lov sykehusmarkedet på vidt gap for private kommersielle selskaper. Store helsekonsern vokste fram, som Sana, Asklepios, Röhn og Helios (kjøpt opp av utstyrskonsernet Fresenius). Offentlige, ideelle og kommersielle aktører ble alle del av delstatenes helsevesen uten noe skille verken i finansieringsmåte eller hvordan de skulle omtales.

I 2004 innførte Tyskland, i likhet med flere andre europeiske land, stykkprisfinansiering. Det betyr at de får «betalt» for hver lidelse de behandler ut fra en forhåndsdefinert katalog, uansett hvor mange dager på sykehus behandlingen krever. Tekniske behandlinger, for eksempel å operere inn hofteprotese, og kirurgi generelt, er bedre betalt enn naturlig fødsel eller pediatri. Stykkprisfinansieringen er basert på systemet med *diagnosis related groups* (DRG) som ble innført i USA på begynnelsen av 1980-tallet.⁴

«Målet med det nye finansieringssystemet var åpenbart å øke lønnsomheten. Det er ikke galt i seg selv, men det dreide seg også om å forsterke konkurransen mellom institusjonene for å redusere antall sykehus», mener Uwe Lübking fra Tysklands by- og kommuneforbund. Bortsett fra universitetssykehusene, som er underlagt delstatene, er de offentlige sykehusene i Tyskland styrt av kommunene og kommunesammenslutningene (*landkreis*).

Investeringer og innsparinger

Kommunene og landkretsene må dermed dekke eventuelle underskudd hos sykehusene. Noen har blitt tvunget til å selge sykehusene sine til private selskaper, for senere å se selskapene legge ned sykehus de mener ikke er lønnsomme nok. Over 300 sykehus og klinikker har forsvunnet i Tyskland siden år 2000 og 50 000 sykehussenger er borte, mens antall pasienter har økt med flere millioner. Samtidig har de kommersielle selskapene ekspandert stort: I 1992 drev de 15 prosent av sykehusene, i 2018 var andelen steget til 37 prosent.⁵ I 2004 solgte Hamburg sju sykehus til Asklepios imot innbyggernes vilje: Tre fjerdedeler av velgerne stemte nei i en lokal folkeavstemning.

Når sykehusene blir privatisert konsentrerer de seg ofte om de mest lønnsomme diagnosene. De offentlige sykehusene, som er finansiert på nøyaktig samme måte, havner dermed i et kappløp om inntekter. «Sykehusene har sett hva som er mest lønnsomt i stykkprissystemet, for eksempel hjertesykdommer og ortopedi, og følgelig har de utstyrt seg for disse behandlingene. Jeg mener det er grunnen til at vi har så mange intensivplasser», sier Rakowitz.

En annen særegenhet i det tyske sykehussystemet er den todelte finansieringen. Driftsutgiftene, altså utgiftene til personell, blir dekket av den offentlige sykeforsikringen, mens investeringskostnader, for eksempel i bygningsmasse eller utstyr, normalt må dekkes av delstatene, for både de offentlige og de private sykehusene.

«Delstatene gir for lite penger i en politisk kontekst hvor man er opptatt av å 'bremse den offentlige gjeldsveksten'», mener Harald Weinberg, som sitter i Forbundsdagen for venstrepartiet Die Linke. Det mangler nær fire milliarder euro i året i offentlige bevilgninger, ifølge beregningene til sykehusforbundet Deutsche Krankenhausgesellschaft. «Dermed blir driftsbudsjettet delvis brukt til å finansiere investeringer. Og sparekniven rammer først og fremst personellet», sier Weinberg.

Streikende helsearbeidere

Stykkprisfinansiering innenfor stramme budsjettammer har gitt administratorene stor makt over driften av sykehusene. En helt ny yrkesgruppe er dykket opp: DRG-managere, kontrollører og registratorer som har i oppgave å registrere utførte behandlinger i tråd med de over tusen kategoriene i dagens stykkpriskatalog. «Jeg bruker minst 20 prosent av arbeidstiden på registrering på datamaskinen. For legene er det enda verre», forteller sykepleieren Anja Voigt i Berlin.

Lei av den økonomiske logikkens økende grep om sykehusene protesterer tyske helsearbeidere stadig oftere mot systemet. I fjor høst trykket ukemagasinet Stern et opprop fra et titalls leger og legeforeninger som krevde at «legeyrket må reddes».⁶ Finansieringssystemet tar ikke hensyn til «pasienter som har spørsmål eller som er redde for smerter, sykdom eller døden», mente de. «Økonomiens diktat har bidratt betraktelig til å dehumanisere legegjerningen på våre sykehus.»

Siden 2015 har også helsearbeiderne streiket flere ganger for bedre arbeidsforhold. Streikene begynte på sykehuset Charité i Berlin. Ved nærmere tjue sykehus i landet har de kjempet fram avtaler om «avlasting». Avtalene fastsetter hvor mange pleiere som kreves for et gitt antall pasienter ut fra tjeneste og personellens erfaring. Underbemannede arbeidsdager gir sykepleiere rett til avspasering.

«Målet med avtalene er å tvinge ledelsen til å ansette mer personell, og det fungerer», sier Michael Quetting, som har ledet forhandlingene for fagforbundet Verdi. «Helsearbeiderstreikene har generelt stor støtte i opinionen, i motsetning til for eksempel bussjåførstreikene. Arbeiderne i helsesektoren kan nå påføre nyliberalismen et nederlag. Det vil i så fall være første gang, og det vil være betydningsfullt for de andre sektorene av økonomien», mener Quetting.

Ny «kommunalisering»

Også innbyggerne i et dusin tyske byer har startet kampanjer for mer personell på sykehusene. I Bayern, Bremen, Berlin og Hamburg har de samlet inn de millionene underskrifter som kreves for å avholde lokale folkeavstemninger. Overalt har myndighetene avvist kravet om mer sykehuspersonell, med begrunnelse at det ikke er en sak som angår delstatene – på tross av at det er de som bestemmer hvordan helsetjenestene skal organiseres.

På kommunalt nivå begynner privatiseringene å sette spor etter seg. De siste årene har flere sykehus også blitt «kommunalisert». I begynnelsen av juni bestemte landkretsforsamlingen i Ludwigslust-Parchim (Mecklenburg-Vorpommern) seg for å kjøpe tilbake et lite sykehus med 74 senger som var blitt privatisert i 1997.

Vedtaket var enstemmig, forteller Stefan Sternberg (SPD), som representerer distriktet i delstatsparlamentet. Like før jul i fjor hadde selskapet som eide sykehuset, et datterselskap av Asklepios, annonsert at det ville legge ned fødeavdelingen, uten å ha forhørt seg med myndighetene eller innbyggerne. «Innbyggerne mobiliserte stort. Og nyheten førte til en debatt om helsetilbudet i rurale områder, og spesielt i tynt befolkede områder», forteller Sternberg. «Kommunalisering er ingen mirakelkur, men når det dreier seg om tilgang til helsetjenester, mener jeg at vi må gå den veien, sammen med en privat partner som har kunnskap om drift.» Prosjektet her er å bevare kontroll over 51 prosent av aksjene, og selge resten til en privat aktør, samtidig som man bevarer forbindelsen til andre sykehus i området som eies av det offentlige. «Vi har ikke innflytelse over finansieringssystemet, men hvis vi styrer flere sykehus, spesialisert på hvert sitt felt, kan vi få til stordriftsfordeler.»

I 2016 tok kristeligdemokraten Michael Koch initiativ til å «kommunalisere» en klinikk i sin landkrets. «De tyske sykehusene er underfinansierte», mener han. «Vedlikeholdskostnadene, altså kostnadene forbundet med å tilby behandling etter behov, må også inkluderes, spesielt i rurale strøk.» Han sammenligner sykehusene med brannstasjoner og politi: «De blir ikke utelukkende betalt etter antall utrykninger.»

Trusselen om tilbakeslag

Misnøyen med underfinansieringen har fått landets regjering til å snu. Siden i vår har sykehusene fått egne bevilgninger for ikke-medisinsk personell uavhengig av stykkprisfakturerer. Under koronakrisen fikk sykehusene også penger for senger som ble stående tomme for å ta imot eventuelle Covid-19-pasienter. Altså nøyaktig det motsatte av stykkprisfinansiering, der en seng uten en pasient ikke gir noen inntekt. Men samtidig har epidemien rammet sykehusenes inntekter hardt, ettersom de har utført langt færre operasjoner de siste månedene.

Ingen frykter at debatten om sykehusstengninger skal komme tilbake med det første. Trusselen om et tilbakeslag henger likevel over helsearbeiderne. Midt i epidemien ville delstatsregjeringen i Nordrhein-Westfalen – ledet av Armin Laschet (CDU), som er favoritt til å ta over etter Angela Merkel – tvinge helseutdannede til å jobbe på sykehus. Forslaget vekket mye motstand og ble til slutt skrinlagt. De tidligere sykepleierne Axel Hopfmann og Steffen Hagemann har dermed ennå ikke vendt tilbake til sykehusene.

Oversatt av redaksjonen

Rachel Knaebel er journalist, i Tyskland for Le Monde diplomatique.

- 1 Michael Simon, «[Von der Unterbesetzung in der Krankenhauspflege zur bedarfsgerechten Personalausstattung](#)», Hans-Böckler-Stiftung, oktober 2018.
- 2 «[Beyond Containment: Health systems responses to COVID-19 in the OECD](#)», Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD), Paris, 16. april 2020.

- 3 «[Zukunftsfähige Krankenhausversorgung](#)» (PDF), Bertelsmann
Stiftung, Gütersloh, 2019.
- 4 Se Reinhard Busse, Alexander Geissler, Wilm Quentin og Miriam
Wiley (red.), *Diagnosis-Related Groups in Europe*, Open University
Press, Maidenhead, 2011.
- 5 Kilder: Destatis og Institut Arbeit und Qualifikation ved Universitetet i
Duisburg-Essen.
- 6 «[Der Ärzte-Appell: Rettet die Medizin!](#)», Stern, Hamburg, 1. oktober
2019.

Om protest, kritik og aktuelle problemer. En politisk bogomtale

Carsten Jensen

Denne artikel omtaler bogen Protestkritik. Hvordan kan man tænke protesten i skyggen af '68. Trykt af Tallinn Book Printers, Próblema. 237 sider; 235 kr. Udgivelsen er redigeret af Andreas Hjort Bundgaard m.fl. og kom i august i år. Det er en god bog, men man skal ikke umiddelbart acceptere alt, hvad der står i den. Til gengæld bør man diskutere den.

Kære Redaktionsgruppe

Set under ét er det en god og spændende politisk bog, I har redigeret og til dels skrevet. I får benævnt og rejst en række aktuelle problemer og udfordringer som klimakrise, populisme og ikke mindst den allestedsnærværende og stadig utæmmede kapitalisme. I får også vist, at ikke alle umiddelbart accepterer tingenes tilstand. Jeg læser fx jeres bog og dens udgivelse som udtryk herfor. Med *Protestkritik* får I også vist, at der stadig er plads til teoretisk aktivisme.

Det får I gjort med baggrund i et sammenligningsgrundlag, nemlig protesterne i 1968's Frankrig og Danmark, således at der også fortløbende er en historisk reference i jeres bog.

I endnu højere grad får I fremstillet en række forholdsvis nye akademiske tilgange til debat og kritik af de vesteuropæiske samfund, vi har levet i siden Den kolde krigs slutning. Selvom om Karl Marx er den forfatter, der får flest henvisninger i jeres index og selv om kapitalisme, kapital og lignende er den ordfamilie, der fylder mest i samme, får I også plads til især Alain Badiou og den halvgamle men stadig aktuelle mester Jacques Lacan.

Marx står for jeres strukturelle grundlag, kapitalismen, mens Badiou og Lacan står for jeres bogs teoretiseringen over de ustyrlige begivenheder og (under-)bevidstheder, der på deres side forstyrrer den kapitalistiske realismes glansbilleder.

Jeg håber, at bogen får en udbredelse, der passer til dens indhold og det arbejde, I har lagt i den. Når det er sagt, synes jeg, at den stritter i for mange retninger. Men det synes I formodentlig også er en ros givet anledningen – der var 1968, og hvad deraf fulgte - og det indhold, I har valgt at sætte i den.

Personligt kan jeg kun følge tendensen i ganske få af teksterne og da kun noget af vejen. Jeg tror, at det netop hænger sammen med, at bogen er så gennemført politisk, og at jeg ikke helt er på det politiske hold, som I vist er. Det uddyber jeg nedenfor.

Når jeg har valgt at kalde dette en politisk bogomtale, i stedet for en anmeldelse, er det fordi jeres bog har en uensartet karakter, der efter mine begreber unddrager sig almindelig anmeldelse. Det, der holder den sammen er, så vidt jeres kan se, jeres politiske engagement, men dybest set ikke indhol-

det. Teksterne er så forskellige med hensyn til tilgang og form, at en anmeldelse i klassisk forstand ville blive alt for lang og besværlig. Både at skrive og læse.

Derfor har jeg valgt en form, hvor jeg har forestillet mig, at I havde inviteret mig til en boglancering og bedt mig holde et oplæg om min oplevelse af bogen *som et hele* fra et politisk synspunkt.²⁴ Det sætter mig (ikke som anmelder men) som 'omtaler' i den position, at jeg samtidig både skal forholde mig til gæsterne til lanceringen og redaktionsgruppen. Det vil sige, at jeg ikke blot kan tage for givet, at læseren ved, hvad jeg taler om. Men jeg fastholder altså den direkte henvendelse som måde at fremsætte mine synspunkter på, fordi det forekommer mig at være det mest ærlige, når jeg nu er så skeptisk, som jeg reelt er.

Mit oplæg er disponeret sådan, at jeg først fremlægger et par punkter, hvor jeg synes, at I kunne have gjort det bedre. Dernæst kommer eksempler på noget, der er godt ved bogen. Endelig er der et forsøg på en konstruktiv forståelse af bogen set som en helhed.

Fra Podemos til Problemos

Protestkritik er udgivet af en forening, som I har kaldt *Próblema*. På jeres hjemmeside skriver I under fanen *Info* at:

"Den oprindelige græske betydning af *problema* er 'dét, som er kastet frem'. Foreningens sigte er – i tråd hermed – at *fremvise* og *udstille* problemer og vække undren, som kan danne grobund for kritisk tænkning af de problemer, der melder sig i samfundet, kunsten og videnskaben." (Citat fra *Próblemas* hjemmeside).

Protestkritik er et eksempel på, hvordan dette sigte kan realiseres. Som sådan er det en vellykket bog. Ingen tvivl om det. Den fremstiller og udstiller problemer i tiden. Den nævner problemer som den fortsatte sociale uretfærdighed, uligheden, klimakrisen og fx i et konkret og ret vellykket eksempel den afstand, der er blevet skabt siden 1968 mellem nogle dele af venstrefløjen og nogle dele af arbejderklassen.

Men spørgsmålet er, om det er nok? Der jo ret beset rigtig mange bøger, der fremstiller og udstiller problemer i tiden. Min grundlæggende anke er, at der er for lidt plads konstruktiv tænkning i konceptet og for få eksempler på aktuel praksis i bogen.

Hvis man kigger lidt på hjemmesiden i øvrigt, får man ikke nogen direkte oplysninger om, hvornår foreningen er dannet. Jeg gætter dog på, at det er inden for det seneste tiår, og at aktiviteterne har taget til siden. I mit univers forekommer *Próblema*, at være en reaktion på finanskrisen og de problemer, den gav.

Der kan jeg ikke lade være med at sammenligne med et andet europæisk projekt inden for den samme tidsramme og til en vis grad med samme bagvedliggende ubehag ved den aktuelle europæiske

---

²⁴ Kritisk Debats læsere er så ideelt set med på en lytter.

kultur, nemlig Podemos-projektet. Ligesom *Próblema* blev Podemos udviklet efter finanskrisen af en gruppe mennesker, der syntes, at kapitalismens kriser generelt blev diskuteret for lidt og inden for rammer, der i for høj grad accepterede det gamle politiske systems præmisser.

Der, hvor Podemos-projektet, som jeg ser det, var på forkant i hold til *Próblema* var, at det fra starten var konstruktivt og offensivt. Alene navngivningen, synes jeg siger meget. Podemos betyder 'vi kan' til forskel fra det lidt mere tilbageholdende 'vi fremviser' eller 'vi udstiller'. 'Vi kan', eller 'We can do it' som USA's Obama sagde i sin valgkamp i sin tid, udstråler tillid til, at man kan ændre tingene, skabe et nyt samfund. 'Sælge varen', med et udtryk I måske ville have jer frabedt brugt i forbindelse med jeres bog.

Et andet sted i dette nummer af nummer af *Kritisk Debat* skriver Niels Boel om et latinamerikansk forsøg på at 'gøre det', nemlig Evo Morales og MAS-bevægelsens regeringsperiode fra 2006 til 2019 i Bolivia. Podemos tog et af deres udgangspunkter i dette forsøg. Det forekom mere konstruktivt end at tage udgangspunkt i protesterne fra 1968. Hvor relevante de end kan være i andre sammenhænge.

Podemos var som *Próblema* dannet af en forholdsvis lille gruppe af hel- og halvstuderede røvere, der ville ændre ved tingene. Til forskel fra *Próblema* (så vidt jeg kan se af de to kilder, som er hjemmesiden og bogen) havde de imidlertid en klar sondring mellem viden og praksis. De mente at *vide*, at der 1) var et klart potentiale i befolkningen for en ny politisk kraft og 2) at man kunne finde ud af, om det var rigtigt ved at lave et klassisk, nærmest positivistisk inspireret, politisk eksperiment i og som *praksis*.

Deres enkle arbejdshypotese var, at der var potentiale for et nyt venstreparti i Spanien og deres metode var at efterprøve hypotesen empirisk (som Karl R. Popper ville have anbefalet det). Dvs. at de lavede partiet, blandt andet med det helt klare sigte, at se om det fik opbakning fra aktivister og stemmer fra borgere. Inden for ganske få år kunne de evaluere på deres forskningsprojekt. 'Ja, der var et potentiale, for vi fik millioner af stemmer'. 'Ja, vi kunne i nogle år flytte dagsordenen i spansk politik fra traditionel politik til bevægelsespolitik og venstrepopulisme'. Lidt senere igen kunne de konstatere, at 'ja, vi kunne forhindre at højrepopulisterne kom i regering ved selv at støtte socialistpartiet'.

Nu skal man ikke tro, at alle bare ville kunne gøre eksperimentet efter. Men det er heller ikke pointen her. Pointen er, at Podemos i hvert fald prøvede med en blanding af traditionelle faglige principper og erfaringer fra rigtige bevægelser i Spanien siden 2011 at iværksætte et nyt projekt. I forhold til den del af jeres bog, der hævder at 'begivenheder' er noget, der ligger uden for teoriens kontrol, havde Podemos allerede på nærmest voluntaristisk måde vist, at det ikke passer. I hvert fald ikke efter Poppers princip, der siger, at hvis man bare kan finde en sort svane er påstanden, om at alle svaner er hvide, forkert.

Begivenheder kan skabes med almindelig gammeldags mål/middel-rationalitet. Så Podemos er en af jeres bogs sorte svaner. Obama, en erklæret sort præsident i det Hvide hus, er en anden og MAS i

Bolivia en tredje. Patetisk udtrykt synes jeg, at sloganet 'vi kan' taler højere end 'vi protesterer'. Det taler i praktisk handlen i stedet for i debat. Anderledes udtrykt er der set fra et centrumvenstre-synspunkt mere gods i at kunne levere et støtteparti til en 'rød-blok-agtig' regering, som Spanien har i dag, end i at være debatcirkel.

OG JA, jeg ved godt, at sammenligningen på alle måder er uretfærdig. Men den er ikke desto trods eksemplarisk for, hvor vandene skiller i store dele af europisk venstrepolitik i dag. Der er meget store forskelle på, hvordan man ser på opposition til neoliberalisme, højrepopulisme og ukritisk forbrugerisme. Jeg ser podemos-agtig politik som vejen frem i højere grad end den mere 'rene' politik og kapitalismekritik, jeres bog giver udtryk for.

Jeg er helt med på, at protest indgår i forsøg på at ændre på tingene, skabe en ny verden, som nogle af jer formulerer det. At fremvise og udstille virkeligheden er en måde at i-tale-sætte den på, sådan som Marx mente, at man burde gøre, før man ændrede noget, ligesom mureren byggede huset i hovedet, før han gjorde det i virkeligheden. I 1968's efterspil blev det at finde '*mot-que-le-dire*' især via kvindebevægelsen en udbredt form for undergravelse af nogle de dominerende tankeformer på.²⁵ Her er jeres bog 'tyk', som det hedder i nogle former for evalueringssjargon på de videregående uddannelser.

Men den er tynd på det efterfølgende konstruktive. Dybest set er der kun to tekster, der leverer tyngde på det felt, nemlig Gry Worre Hallbergs & Sisters Hope, der handler om erfaringsdannelse i skolen via "Performance Xperimenter" (og er ret kort og programatisk/postulerende) og Rasmus Bo Clemmensens opsamling på et aktivistisk projekt/eksperiment i forbindelse med modstand mod 'fremdriftsreformen'.

De gode takter og tekster

For at kunne lande på den gode fod, vil jeg også pege på elementer af bogen, som jeg synes fungerer godt. Først og fremmest skal det nævnes, at bogen i dette tilfælde også er en fysisk ting. Den er ikke bare en samling ord eller en elektronisk realitet. Det er en rigtig bog, som nogen har gjort sig umage med, og det afspejler sig i den fysiske form. Smudsomslaget er lækkert at røre ved og at se på. Papi-ret er tykt og teksten/satsen er let læselig. Man kan let blive forfalden til at eje den slags ting, og det er naturligvis en smule demoraliserende, hvis man tager indholdets generelle tendens i betragtning. På den anden side motiverer det også til at behandle bogen ordentligt og arbejde flittigt med den.

Forordet, der er skrevet af *Próblema* i fællesskab, peger utvivlsomt på noget relevant, som er en bog med de egenskaber værdigt. Nemlig, at selvom 1968 efterhånden ligger meget langt tilbage, bør vi også værdsætte mange af de tanker, der blev sat i gang af dette sæt af begivenheder. Og ikke nok med det. Vi bør også fastholde blik for den uenighed og de deraf følgende protester/politiske mobiliseringer, der til stadighed gives udtryk for i vores vesteuropæiske samfund.

---

²⁵ Dominerende diskurser forstået netop som noget, der har med dominans at gøre – ikke nødvendigvis forstået som de mest udbredte eller eneste diskurser i et givet samfund.

De tanker, der blev tænkt mellem da og nu, kan være med til at bedre at forklare og forstå de protester, der også er med til at karakterisere det 'nu', vi lever i. Forordet nævner "(u)dover klimaprotesterne, antibrexit-demonstrationer, og De gule veste i Frankrig" også 2019's "massive massedemonstrationer i Chile, Algeriet, Hongkong, Irak, Catalonien, Tjekkiet og Venezuela". Hvis man kan acceptere, at protester *i sig selv* kan have noget positivt over sig, er det jo en imponerende liste. Hvis man går nærmere ind i, hvad der egentlig blev protesteret mod, er enkelte af eksemplerne dog noget forstemmende.

Kirsten Hyldgaard diskuterer i kapitlet 'Hvad får os på gaden?', og med udgangspunkt i #Me Too-bevægelsen, spørgsmålet om aktører og strukturer. Hun introducerer Badiou og hans forestillinger om 'begivenheder' som et middel, der kan drive denne diskussion videre. Hendes drøftelser af strukturalisme som faglig tilgang er ydmyge på denne traditions vegne, men dog faste nok i mælet til ikke at afskrive den som fremgangsmåde. Hvis der via faglig praksis kan fremvises og udstilles strukturer, så skal de fandme også anerkendes som sådan, synes at være budskabet. Også selv om nogle filosoffer benægter deres eksistens med logiske argumenter. Hun fremstiller på den måde sin egen tilgang som en 'pragmatisk strukturalisme', hvor strukturerne *nogen gange* kan aktivere aktører via begivenheder – sagt meget kort og kun en smule misvisende.

Et nedslag i historien om det danske '68 fremstilles i Tania Ørums 'Det performative, det kollektive og det politiske'. Jeg oplevede under læsningen noget af teksten som en lidt morsom samtidshistorie, indtil det gik op for mig, at det vist sagde mere om, hvor gammel jeg efterhånden er blevet, end om 'samtidshistorie'. Teksten er selvfølgelig ikke den fulde historie, men alligevel viser den indirekte, hvor småt Danmark er. Nogle af personerne har jeg fx et helt overfladisk eller indirekte kendskab til. Hvor mange ville have det i Frankrig til Cohn-Bendit, og hvad de nu ellers hed. Klaus Rifbjerg beskrev i romanen *Marts 70* med udgangspunkt i en søn af en cigarhandlers skæbne nogle begivenheder inspireret af '68. Blandt andet planlægningen, udførelsen af og fiaskoen for et angreb på Aarhus Universitet. Det hele forekom ret uskyldigt i Rifbjergs kunstneriske vision i forhold til Sissel-Jo Gazans adskillige årtier senere – og langt mere uhyggelige – beskrivelser af '68-inspireret aktivisme i Aarhus i romanen *Blækhat*. Men det var et sidespring inspireret af *Protestkritiks* disposition.

I Kristian Thorup's 'Var '68 begyndelsen til enden for klassekampen?' stilles der et spørgsmål, der ikke kan besvares meningsfuldt. Hvis det reelt skulle besvares, skulle klassekampen være slut, og det mener vist heller ikke Thorup er tilfældet. Det ændrer nu ikke på, at hans grundlæggende problemstilling er blandt bogens bedre. I hvert fald begyndte de traditionelle arbejderpartier til venstre at miste stemmer til højre, især Fremskridtpartiet, i 1970'erne. Altså "i skyggen" af 1968. Ifølge Thorup var årsagen, at arbejderne ikke gad høre på studenterne i SF og VS, og heller ikke på de færdige akademikerne, der var i spidsen for Socialdemokratiet. Jeg tror, at kapitlet kunne have haft fordel af at gå lidt dybere ned i de enkelte aktørers sammensætning. Fx ville blot en lille sproglig præcisering, som fra starten kun at tale om 'nogle af arbejderne/dele af arbejderklassen' (i stedet for arbejderne) og 'dele af arbejderpartierne/venstrefløjen', have tvunget forfatteren til at drage mere præcise konklusioner, og ikke mindst ville det have givet mere præcision at sondre mellem populisme og højre-

populisme, for det er jo det sidste, der diskuteres, - men det er skolemester-indvendinger mod en ellers konstruktiv tekst.

I 'Lirum larum eller Simulacrum?' drøfter Katrin Hjort nogle af grundene til ikke kun at bruge universitetsfremstillet forskning som rettesnor for handling. Hendes tekst er ret kort, men får dog sammenfattet nogle ret vigtige forskelle på denne og andre erkendelsesmetoder. Personligt vågnede jeg lidt op, da jeg midt i teksten blev mindet om Karl R. Poppers *bon mot* om, at forskere aldrig kan bevise, at de har ret, men at de ofte må lade sig slå til tåls med, at de eventuelt kan bevise, at deres kolleger har uret. Godt at blive mindet om. Hjorts tekst fungerer i øvrigt som en slags intro til den følgende.

Det vil sige Gry Worre Halberg & Sisters Hopes 'Det sanselige samfund: Hinsides økonomisk rationalitet'.²⁶ Det var en af de tekster, der fik mig til at stige helt af. Ikke af det projekt, der beskrives, for det virker, som nævnt andetsteds, ok, men af den form, det beskrives i. Her viser forskellen mellem forskellige tilgange sig for alvor for mig, og jeg vil ikke prøve at retfærdiggøre, hvad jeg måske egentlig burde, hvorfor den postulatoriske form byder mig så meget imod. Der må trods alt være forskel på kravene til en 'omtale' og kravene til en tekst, der gerne vil 'anmeldes/omtales'.

Den ovenstående tekst er i familie med Rasmus Bro Clemmensens 'Et andet universitet er umuligt. Lad os skabe det' på den måde, at den forholder sig konstruktivt i stedet for analyserende til emnet 'protest i skyggen af 68'. Teksten har karakter af en fortælling og fortløbende erfaringsopsamling på baggrund af en idé om politik, hvor protest, klargørelse af synspunkter og antagonismer spiller en stor, nærmest selvstændig rolle. Paradoksalt nok kan man godt læse kapitlet uden at det, at det også handler om universitetspolitik, betyder så meget. Chantal Mouffe bliver ikke nævnt, men hendes idé, om at 'konsensus er gift', forekommer alligevel nærværende som noget, Clemmensen kunne tilslutte sig.

Brian Benjamin Hansens 'Hvem ved, hvad en lille, kontrær handling kan føre til?' giver til gengæld næring til historier som Clemmensens. Teksten er en slags indføring i nogle centrale dele af Lacans tænkning. Med henblik på at give perspektiver til fortolkning af '68 – som enten en revolution mod det bestående eller en mindre tilpasning (indarbejdelse af den postfordistiske tekniks nye vidensarbejdere i den globale arbejderklasse) af de velkendte kapitalistiske produktionsforhold. Teksten er en af dem, der kunne pege på forestillinger om at 'from small things big things comes', og at de enkelte individer, via begivenheder og disses i-tale-sættelse, i særtilfælde kan sætte noget, der ligner opstande i gang. Jeg tror altså ikke helt, at det foregår på den måde, men tanken er i hvert fald meget smuk og demokratisk. Også selvom Hansen med Lacan (og bag ham Hobbes) på den anden side advarer

---

²⁶ Og så mener jeg bestemt ikke, at vi skal gå "hinsides økonomisk rationalitet" som princip. Tvært imod. Vi burde gå i retning af bedre og mere økonomisk rationalitet, hvor demokratiske, politiske beslutninger om mål og midler bestemmer langt mere af hvad og inden for hvilke rammer, der skal produceres. Dette i stedet for det aktuelle, markedsbaserede fåmandsvælde, der ikke altid har ret meget med 'økonomisk rationalitet' at gøre, men blandt andet har brugt os ud i klimakrisen.

om, at menneskebørnenes liv, når alt kommer til alt og kulturen blander sig, er 'kort, hårdt og råt' - eller noget i den retning.

Funktionel dysfunktionalitet

Nu har jeg på godt og ondt fortalt noget om, hvilke tanker og reaktioner *Protestkritik* kan sætte i gang. Hvorom alt nu er, så er det i hvert fald opmuntrende, at det er lykkedes *Probléma* at holde fast i et forsøg på at bringe de aktuelle protester og dele af kritisk tænkning sammen. På trods af at projektet må have haft mange odds imod sig. Lad mig slutte med et eksempel på, at nogle af de tilgange, som bogen indeholder, er direkte modstridende. Det understreger, tror jeg, noget om redaktionsgruppens udfordringer:

I nogle kapitler forventes det, at det vil være muligt for samfundsborgere at kaste kapitalismens åg af sig, og dermed opnå et rigere liv, en bedre tilværelse og en ny verden, hvor får, løver og marxister græsser side om side på samme fællede.

I andre kapitler tages der imidlertid udgangspunkt i, at menneskenes samliv er af en grundlæggende ubehagelig karakter. De andre, som udgør flertallet, har drifter og begær, som de overfører på hin enkelte, som dybest set er hver af os. Vi lærer hver især deres/de andres indblanding at kende via skiftende former for over-jeg'er, der – for nu at sige det kort - ødelægger det hele for både kollektiverne og hinanden. Med en let omskrivning af sangerinden Nannas hit fra firserne: "Hvis bare der var kærlighed nok til os, men det er der ikke, så var der ingen der gad at slås".

Der findes ingen måder, hvorpå to synsvinkler kan forliges i et filosofisk eller blot teoretisk univers. Marx' og Freuds spøgelse er stadig i krig med hinanden. Også inden for denne bogs rammer. Alligevel har gruppen kunnet rumme begge tilgange og fundet dem ligeværdige til at blive optaget i bogen og derved videreformidlet til fortsat diskussion.

Så selvom jeg som læser ikke er enig i ret mange af bogens konkluderende afsnit, finder jeg trøst i den gamle professor i politikwissenschaft og statsteori, som det hed i Danmark, Joachim Hirsch's tanker fra 1970'erne om 'funktionel dysfunktionalitet'. Han mente, at den tyske socialstatsmodel, som han skrev om, var grundlæggende præget af, at staten på den ene side iværksatte politikker, der kunne dæmpe den sociale uro via fx omfordeling, mens den sociale uro blev næret af, at staten iværksatte politikker, der irriterede og skatteflåede de samme borgere. Men det holdt dem i hvert så beskæftigede med indbyrdes skændier, at de ikke fik tid til også at gøre noget ved det egentlige, bagvedliggende problem: kapitalismen. For denne var dysfunktionaliteten altså funktionel.

På samme måde tror jeg, at en bog af denne type – dysfunktionel og splittet som den er – kan have en funktionel egenskab, hvis den bliver brugt konstruktivt og til at træffe valg med. Læsere vil finde argumenter, der peger i hver sin retning. De vil formodentlig blive provokerede til at gentænke nogle af deres ideer, som de måske ser støtte til i nogle af kapitlerne, ved hjælp af andre kapitlers modsatrettede ideer, som de også kan genkende lidt af dem selv i.

Det skal ikke forstås sådan, at jeg tror, at der kan bygges bro over de store uenigheder. Men diskussionen af dem kan være med til, at nogle læsere bliver mere afklarede om de valg mellem tilgangene, de nødvendigvis må træffe, hvis de fx som studerende skal videre og også bruge dem.

Eller hvis de som politikere/aktivister vil planlægge handling – helst inden for det sociale demokratis rammer. Det er en bog, der, med en udtryk fra en forfatter og filosof, der ikke optræder i bogens indeks, 'ingen trætte bryder, men åbner den'.

¹ Kritisk Debats læsere er så ideelt set med på en lytter.

² Dominerende diskurser forstået netop som noget, der har med dominans at gøre – ikke nødvendigvis forstået som de mest udbredte eller eneste diskurser i et givet samfund.

³ Og så mener jeg bestemt ikke, at vi skal gå "hinsides økonomisk rationalitet" som princip. Tvært i mod. Vi burde gå i retning af bedre og mere økonomisk rationalitet, hvor demokratiske, politiske beslutninger om mål og midler bestemmer langt mere af hvad og inden for hvilke rammer, der skal produceres. Dette i stedet for det aktuelle, markedsbaserede fåmandsvælde, der ikke altid har ret meget med 'økonomisk rationalitet' at gøre, men blandt andet har brugt os ud i klimakrisen.

---

14 år med Evo Morales' sociale revolution: Sociale fremskridt og voksende magtkoncentration – en status før Bolivias præsidentvalg d. 18. oktober

af Niels Boel, cand. mag., journalist, forfatter og foredragsholder

Centrum-venstre regeringen under Evo Morales (2006-2019) har sikret store sociale fremskridt for de mange. Men Morales, som blev væltet af et militærkup sidste år, kritiseres for at have sat sig på de sociale bevægelser, som bar MAS-partiet til magten, eller kørt dem ud på et sidespor.²⁷

Militærkuppet i Bolivia d. 10. november 2019²⁸ mod den folkevalgte præsident Evo Morales satte et punktum for 14 års venstrestyre i Andes-landet i hjertet af Sydamerika. På et kontinent, hvor venstreorienterede regeringer er mere undtagelse end reglen, er det interessant i anledning af det forestående præsidentvalg i Bolivia at gøre status over udviklingen i landet under Morales og MAS-IPSP ("Bevægelsen mod socialismen, det politiske instrument for folkets suverænitet"), en paraplyorganisation for sociale organisationer i Bolivia, der efter flere år med omfattende protester mod skiftende regeringers neoliberale politik bragte Evo Morales til magten ved præsidentvalget i december 2005. Ved det kommende valg d. 18. oktober har MAS mulighed for at få et comeback.

Evo Morales lange præsidentperiode udgjorde en periode med usædvanlig stabilitet i Bolivias omskiftelige demokratiske historie. Regeringen sikrede en række sociale og økonomiske fremskridt til gavn for den brede befolkning. En række tal illustrerer dette:

Uligheden målt som gini-koefficient faldt fra 55 til 45,5 fra 2006 til 2016 (hvor 100 er mål for et land, hvor én person ejer alt, og 0 for et land, hvor alle har præcis samme rigdom).

Antallet af ekstremt fattige mindskedes fra 36,7 % til 18,3 % af befolkningen, og fattigdommen generelt svandt fra 69,6 % til 39,5 % af befolkningen.

De makroøkonomiske tal blev rost af økonomer: Væksten i BNP var 5,49 % mod 3,64 % i den foregående periode 1989-2005. Bolivias internationale reserver er i dag 6 gange større end for 14 år siden²⁹.

---

²⁷ Forfatteren takker Carsten Jensen for gode diskussioner om udviklingen i Bolivia og for konstruktive og kritiske kommentarer til artiklen.

²⁸ Hærchefen bad præsident Evo Morales om at trække sig tilbage trods en valgsejr ved valget d. 20. oktober 2019 efter protester og omstridte rapporter om valgsvindel fra Organisationen af Amerikanske Stater; kuppet fordømmes af progressive, demokratiske lande i Latinamerika som Mexico og i dag Argentina, mens lande som Danmark har afholdt sig fra at fordømme kuppet.

²⁹ Tallene stammer dels fra Bolivias regering, dels fra CEPAL, FN's økonomiske kommission for Latinamerika og Caribien <http://www.ine.gob.bo> og <http://www.cepal.org/en>

Mens de økologiske omkostninger ved en intensivering af udnyttelsen af landets naturressourcer har været store, er den sociale og økonomiske succes et uomtvisteligt demokratisk fremskridt. De fleste har nemlig oplevet bedre adgang til velstand. Til gengæld er der en diskussion om den bolivianske repræsentationsmodel og det politiske demokrati, som vil blive udredt i denne artikel.

Der er en kritik af autoritære træk ved Evo Morales' styre såvel ud fra et traditionelt liberalt synspunkt i forhold til parlamentarisk demokrati og retssikkerhed som ud fra MAS-IPSP-bevægelsens oprindelige forståelsesramme, idet den som angivet i sit navn "instrument for folkenes suverænitet" ser sig som et udtryk for udfoldelse af et folkeligt forankret demokrati (Virginia, s. 84).

Konkret kritiseres styret på den ene side for at have brugt det juridiske system til at underminere politiske modstandere. Hertil kommer, at styret omgjorde dets nederlag ved folkeafstemningen d. 21. februar 2016, hvor et flertal af befolkningen stemte imod, at Evo Morales skulle have mulighed for at stille op igen til valg til præsidentembedet.

På den anden side kom regeringen fra 2011 og i de følgende år i stigende grad i konflikt med grupper tilhørende oprindelig folk på grund af regeringens udviklingsmodel, der var baseret på eksport af råstoffer, som ofte blev udvundet på oprindelige folks territorier. Fra oprindelige befolkningers side har der været kritik af MAS for i strid med partiets selvforståelse at krænke de oprindelige folks territoriers autonomi og søge at underminere sociale organisationer og i særdeleshed oprindelige folks organisationer som selvstændige fora for debat og beslutninger. MAS kritiseres endvidere for at have søgt en *modus vivendi* med de magtfulde eliter i den østlige del af landet samt at søge samarbejde med store transnationale selskaber om at udvinde landets naturressourcer.

2006-2009: De første år ved magten: Program gennemføres og højre-modstand overvindes

Under Evo Morales' første regering blev de sociale bevægelsers krav fra den forudgående revolutionære periode gjort til regeringens.³⁰ MAS-IPSP spillede ikke en ledende rolle i opstandene 2000-2005, men allerede fra 2002 havde MAS-IPSP gjort de stadig mere populære krav fra de sociale organisationer til sine, specielt kravet om nationalisering af gasreserverne og forsvaret af den nationale suverænitet og kontrollen med landets naturressourcer (Stefanoni, 2005, s. 275).

De sociale organisationer fik stærk repræsentation i MAS-regeringen. 10 ud af 16 ministre stammede fra disse.

En af MAS-regeringens første tiltag var den såkaldte nationalisering af landets store naturgas-reserver. Reelt var der ikke tale om en nationalisering, idet gasreserverne ifølge forfatningen allerede tilhørte staten, men om en genforhandling af kontrakter om udvinding med de store olie- og gasselskaber, som betød, at staten i starten kunne beholde 82 % af profitten mod 18 % til selskaberne. Statens årlige skatteprovenu voksede fra 7,9 mia. bolivianos i 2000 til 53,8 mia. bolivianos i 2016 (McNelly, 2019, s. 5).

---

³⁰ Niels Boel: "Krudttønden Bolivia", Weekendavisen d. 30. oktober 2003

I kombination med de øgede priser på verdensplan for gas og olie over en årrække forøgedes statens indtægter drastisk. Eksporten steg fra under 5 mia. dollars i 2007 til næsten 13 mia. dollars i 2014. Genforhandlingen af kontrakter med multinationale firmaer skabte store nye statslige indkomster, der er blevet brugt til fordel for fattige, decentralisering og investeringer i uddannelse og sundhed. Minimumslønnen blev forhøjet fra 500 bolivianos om måneden i 2006 til 2.000 bolivianos i 2017. Der blev indført en række velfærdsordningen, bl.a. for pensionister, mødre og skolepligtige børn.

Under Evo Morales første mandat 2006 til 2009 lykkedes det således MAS i en alliance med en vifte af sociale bevægelser at sikre en uddybning af demokrati og borgerrettigheder.

Den såkaldte nationalisering af naturgassen var en indfrielse af et hovedkrav fra de folkelige organisationer i Bolivia. Det muliggjorde skabelse af en stærk basis for regeringsmagten, der specielt i visse landdistrikter fremover kunne regne med undertiden enstemmig støtte.

Et andet kardinalpunkt for sociale organisationer havde været kravet om *en grundlovgivende forsamling*. Processen herimod viste sig anderledes bumpet. Den udløste et oprør fra de velstillede eliter i den østlige del af landet. Med krav om selvstyre og større andel af indtægterne fra naturgassen anførte de lokale eliter i de lidet demokratiske, lokale såkaldte ”civile komiteer” et oprør imod reformprocessen. De overvejende hvide godsejere og virksomhedsledere, som dominerer de fire ”halvmåneprovinser” (den østlige og til dels nordlige og sydlige del af landet), vendte sig bl.a. imod en bebudet jordreform. Igennem flere måneder kunne præsident Evo Morales end ikke sætte sine ben i lufthavnen i Santa Cruz – den vigtigste by i Bolivia – uden at horder fra selvstyrebevægelsens højre-ekstreme ungdomsorganisation angreb med baseballbat og køller. Kampen for selvstyre nød relativ bred opbakning i den relativt rige provins med landets store naturgasreserver, skønt halvdelen af befolkningen er indvandrere fra den vestlige del af landet.

Kun mobiliseringen af de sociale organisationer³¹ sikrede fortsættelsen af den grundlovgivende proces og inddæmningen af opstanden og nedkæmpelsen af ”et højrefløjskup” (Webber, s. 307)³². Ifølge McNelly valgte regeringen af afstå fra at knægte eliterne i øst med udgangspunkt i den folkelige modstand, men valgte i stedet at indgå et kompromis bag lukkede døre (McNelly, 2020, s. 87; Webber, s. 306). Resultater blev etablering af en *modus vivendi*, hvor jordreformen blev begrænset. Et loft over jordbesiddelser kom kun til at gælde ved fremtidige opkøb af jord. Regeringen viste fremover tilbageholdenhed med at udøve sin suverænitæt i de vidtstrakte landområder mod øst, hvor der også er massiv indtrængen af store sojakapitalister fra Brasilien, som fælder regnskoven ulovligt (Webber, s. 318-9)³³.

---

³¹ Niels Boel: ”Boliviansk krise i hårdknode”, Politiken, 17. oktober 2003

³² Guvernøren i departementet Pando, Leopoldo Fernández blev fængslet efter drab på flere bønder fra oprindelige folk

³³ Soja fra Latinamerika importeres blandt andet af Danmark som led i dansk produktion af 32 millioner svin.

Ikke desto mindre betød vedtagelsen af en ny grundlov i januar 2009 en skelsættende sejr for MAS-regeringen og de sociale organisationer. For eksempel forbød den nye grundlov privatisering af vandreressourcer, og den lovede velfærdsgoder som gratis lægehjælp og adgang til medicin for alle³⁴. For Bolivias befolkningsflertal, som består af oprindelige folkeslag, var det afgørende også den nye grundlovs store symbolske betydning, anerkendelsen af landets oprindelige folks sprog, territorier og autonomi. En folkelig, grundlovsgivende forsamling har været et genkommende krav i store dele af den bolivianske befolkning.³⁵

Ifølge McNelly var de sociale organisationers prioritet i disse år at forsvare MAS og reformprocessen mod den østlige højrefløjs forsøg på at splitte landet. Dette bidrog til at konsolidere MAS ledende rolle på bekostning af en mere selvstændig og proaktiv rolle for de sociale organisationer.

2009-2019 Magtkonsolidering og underordning af de sociale organisationer

I starten af MAS-regeringstiden spillede de sociale organisationer en meget aktiv rolle i såvel regeringen som statsapparatet generelt. Der skete en meget voldsom udvidelse af statsapparatet fra 38.000 i 2001 til 297.000 ansatte i 2013, og en stor del af de ansatte var fra folkelige sektorer, mange var kvinder og mange fra de oprindelige folk, i stedet for at det som tidligere overvejende var mestiz-mænd fra middelklassen (McNelly, 2020, s. 81; Soruco m.fl., s. 121).

Men McNelly peger på, at indoptagelsen af sociale organisationers ledere i statsapparatet ikke kun var et fremskridt for disse organisationer. Ofte indebar det et dræn af ledere fra organisationerne, som til dels blev til et springbræt for en vellønnet karriere i staten frem for at være fora for diskussion, organisering og fremme af en folkelig forankret dagsorden (McNelly, 2020, s. 87).

Samtidig betød inddæmningen af den østlige elites oprør i 2008-2009 og MAS' store valgsejr i 2009, at regeringens overlevelse ikke i samme grad som tidligere var afhængig af at kunne trække på mobilisering af folkelige sektorer som modvægt til voldelig modstand fra eliterne i øst. Herefter kunne regeringen ifølge McNelly i højere grad tillade sig at slå ned på kritiske organisationer eller fratage dem adgang til finansiering.

Målt i antallet af ministre skete der en afmatning af de sociale organisationers indflydelse, idet der i 2013 kun var fire ministre med baggrund i de sociale organisationer, mens resten var teknokrater (Espinoza, s. 144-146).

Mens imødekommelsen af de sociale bevægelser hovedkrav – kontrol med de store gasreserver og en ny grundlov – tog brodden ud af de mere radikale dele af de sociale organisationer, greb regeringen også til konkrete initiativer for at fratage de sociale organisationer deres autonomi.

---

³⁴ Niels Boel: "Borgfred i Bolivia", Kristelig Dagblad, 2. januar 2009

³⁵ Niels Boel: "Kokabønder udfordrer magten i Bolivia", Information, 29. juni 2002

Det skete ved en underløbning af ledelserne af sociale organisationer, som havde været kritiske over for regeringen. Der blev oprettet parallelle, regeringstro udgaver af en række af de sociale organisationer. MAS oprettede endvidere to koordinerende instanser, der indførte kontrol med de sociale organisationer, for at sikre at sociale kampe blev orienteret til at fremme MAS' mål eller omvendt, at sociale konflikter blev løst hurtigt og effektivt (McNelly, 2020, s. 82).

McNelly peger på, at en vertikal relation med partistyring "fra oven" af de sociale organisationer, betød at de fik en "reaktiv" i stedet for en proaktiv rolle. I stedet for at være fora for formulering og forslag af nye tiltag blev de henvist til efter regeringens enerådige beslutninger at reagere og evt. søge at afværge tiltag. Det gjaldt mest spektakulært i forhold til regeringens fjernelse uden varsel af subsidier til benzinpriser, dels regeringens beslutning om at opføre en vej gennem Tipnis, et oprindeligt folks territorium og nationalpark i lavlandet. I begge tilfælde var reaktionen voldsom. Subsidiernes fjernelse vakte voldsomme protester, fordi forhøjelse af benzinpriser i Bolivia forplanter sig direkte i prisen på dagligdagsforbrugsvarer som brød. Massive demonstrationer fik efter få dage regeringen til at trække forslaget tilbage.

Modstanden mod en bebudet vej i jungleområdet mod nord voksede sig omvendt kun langsomt stærk. Regeringen ville bygge en vej gennem et oprindeligt folks territorium uden at foretage en høring af det oprindelige folk som foreskrevet af Den Internationale Arbejdsorganisations konvention 169, som Bolivia har tilsluttet sig.

Ifølge regeringen var projektet et element i en udviklingsvision, der sigtede på at lade landets ressourcer komme den bredere befolkning til gode. Tipnis-kontroversen er et eksempel på modsætningen mellem en regering, der har gjort udnyttelse af naturressourcer til en drivkraft i sin udviklingspolitik og oprindelige folk, der peger på internationalt anerkendte rettigheder og selvstændig artikulation af interesser.

Oprindelige folk fra lavlandet organiserede en flere måneder lang protestmarch gennem Bolivia, som endte med at få opbakning fra bybefolkningerne, specielt efter regeringens hårdhændede repression. Marchen tvang til sidst regeringen til midlertidigt at droppe projektet.

Regeringens udviklingsmodel med satsningen på råstofudvinding førte generelt til modsigelser. Regeringens officielle diskurs handlede om indsats til fordel for de oprindelige folk, Moder Jord og oprindelige værdier. Den var svært forenelig med regeringens megaprojekter og samarbejde med multinationale selskaber, der fik adgang til oprindelige folks territorier og ressourcer uden at disse blev spurgt om lov som loven foreskriver. Det betød forstærkede spændinger i forhold til oprindelige folks, på hvis territorier udvindingen af ressourcer var udset til at finde sted (Webber, s. 320).

Selvom der som sagt skete en udvidelse af borgerrettigheder og konsolidering af demokratiet under MAS-regeringerne, var der altså også stærke tendenser i en mere autoritær retning.

Beslutningen om at afskaffe benzinsubsidier uden forudgående konsultation med de sociale organisationer, Tipnis-sagen og regeringens bestræbelse på at kontrollere de oprindelige folks organisatio-

ner vidner om en unilateral relation mellem regeringen og de sociale organisationer. Bret Gustafson taler om ”køb af ledere, splittelse af bevægelser, underminering, kriminalisering af protester og reducere af politisk tankevirksomhed til overvejelser om fordeling af indtægter (af udnyttelse af naturressourcer, red.).” (Gustafson).

MAS-regeringens populistiske tilgang har hjulpet den med at bevare magten, men med svækkelse af de sociale organisationer til følge, efterhånden som politik er blevet artikuleret omkring en vag forståelse af ”det fælles bedste” i stedet for aktiv koordinering med de folkelige organisationer.

Carlos Arze drager selve det populistiske argument om fremme af ”det fælles gode” i tvivl. Han peger på, at de transnationale virksomheders vedblev med at indtage en fremherskende stilling i energisektoren i Bolivia. Der blev altså ikke gjort op med de klasse modsætninger, der ses som de grundlæggende drivkræfter bag uligheden i landet (Arze, s. 97).

Mens landreformer tilsyneladende er stoppet, peger Carlos Arze på, at ”regeringen under pres fra de udenlandske firmaer foretog legale fiksfakserier for at understøtte energifirmaernes operationer, især når det handler om at omgå bestemmelser om forudgående høringer af lokalbefolkninger”, inden naturressourceudnyttelse på oprindelige folks territorier igangsættes (Arze, citeret af Gustafson, se denne).

MAS store reformcyklus var tilendebragt i 2014 (Stefanoni, 2020). Herefter syntes MAS' hovedsigte at være at sikre sin magtposition, alt imens landvindingerne fra den foregående periode herunder velfærdsordninger blev fastholdt. Manglen på visioner ledte til styrets fald. Vi kommer i næste afsnit nærmere ind på årsagerne hertil. Men allerede i 2016 tabte Evo Morales en folkeafstemning, hvor styret søgte om folkelig accept af, at han i strid med forfatningen kunne genopstille ved valget i 2020. Opsummerende kan vi sige, at MAS efter den turbulente, indledende reformperiode konsoliderede sin magt ved at finde en magtbalance i forhold til eliterne i den østlige del af landet og delvist at kontrollere de sociale organisationer:

Magtdeling med de store transnationale, kapitalistiske selskaber og med eliterne i den østlige del af landet: MAS-regeringens satsning på en vækstmodel, der bygger på udnyttelse og eksport af landets naturressourcer førte til interessekonflikt med dele af den oprindelige befolkning i landdistrikterne i såvel højland som lavland.

Mens MAS i sin diskurs påberåbte sig ”Moder Natur” og en såkaldt ”indiansk orientering”, blev partiets traditionelle fagforeningsorientering tydelig. Modellen satsede på vækst ved udnyttelse af naturressourcer og på, at vækstens frugter i stedet for som tidligere at havne i lommen hos en korrump elite i højere grad også kom bredere lag til gode gennem de velfærdsordninger, der blev indført i MAS-regeringens første år

Den uafgjorte styrkeprøve med eliten i lavlandet i øst og til dels nord og syd betød, at godsejerne, sojabaronerne og kvægejerne i lavlandet i høj grad fik lov til at bevare deres privilegier.

Samtidig har MAS-regeringen accelereret udnyttelsen af landets naturressourcer. På grund af den begrænsede teknologiske udvikling indebar dette også, at regeringen inviterede store transnationale selskaber til landet med henblik på udnyttelse af naturressourcerne. I en lang række tilfælde har oprindelige folk protesteret imod store udviklingsprojekter, som regeringen undertiden med repressive midler har fastholdt.

Effekten af regeringens politik var at konsolidere Bolivias inkorporering i det globale marked som leverandør af råstoffer til fordel for de transnationale selskaber og at undgå en konfrontation med de ledende eliter, specielt i de rige provinser mod øst, nord og sydøst.

Kooptering af de sociale bevægelser: Selv om MAS kalder sig ”det politiske instrument for folkenes suverænitet” blev de sociale organisationers autonomi, interne debat og demokrati undergravet, således at de til dels blev koopteret, det vil sige underordnet MAS’ kommandoveje.

Dette forhold skal naturligvis nuanceres og gælder blandt andet CONAMAQ og CIDOB, som simpelthen blev undermineret som selvstændige organisationer. Deres hovedsæder blev overtaget af små grupperinger, der var loyale over for regeringen og overtog navn og ressourcer fra de egentlige organisationer, der efterfølgende var henvist til en parallel, marginaliseret eksistens. Andre, mere betydende sociale organisationer som landarbejderorganisationen CSUTCB og bondefagforeningen COB bevarede en vis autonomi. Det kom til udtryk ved protester mod regeringens politik, først og fremmest da regeringen afskaffede benzinsubsidierne i december 2010.

Hvorfor faldt Evo Morales’ regering i november 2019?

Det lykkedes på mange måder Evo Morales’ regering at udvide omfanget af rettigheder for almindelige mennesker. Men efter de indledende år blev reformprocessen sat i stå og styret spændte ben for forsøg på organiseret udfordring af dets magt såvel fra det traditionelle politiske partisystem som fra folkelige organisationer.

Evo Morales og MAS’ fald i november 2020 skyldes til dels konjunkturelle forhold, idet partiet var ude af stand til at køre en ny lederskikkelse i stilling, selv om forfatningen forbyder, at man som præsident genopstiller mere end én gang³⁶.

Men også mere strukturelle forhold er på spil. Iagttagere peger på den ulmende økonomiske stagnation og befolkningens ændrede socio-økonomiske sammensætning. Hertil kommer svækkelsen af partiets base som følge af den vertikale linje, der paradoksalt nok sikrede partiets greb om magten men på sigt også delegitimerede MAS ved at drage dets selvforståelse som ”instrument for folkenes suverænitet” i tvivl.

---

³⁶ Evo Morales stillede op og vandt ved præsidentvalget i december 2005. Da han efterfølgende stillede op i 2009 og 2014 var det under den ny forfatning, som blev indført i 2008, hvorfor regeringen så bort fra det første valg under den tidligere forfatning.

Valgstrategien: Bolivias demokrati er frugten af seje kampe mod de diktaturer, som har domineret landet i det meste af dets historie. Det er baggrunden for, at Evo Morales' forsøg på at blive ved magten trods de forfatningsmæssige begrænsninger – og en folkeafstemning som i 2016 gav et flertal imod hans forslag om at få lov til at stille op igen – har afstedkommet modstand, som rækker ud over de højere samfundslag i Santa Cruz, der søgte at gøre oprør i 2008-2009, og borgerskabet i andre byer.

Den ungdom, som var på gaden op til valget i oktober 2019³⁷ var inspireret af oprør i Ecuador og Colombia og omfattede også unge fra mere beskedne kår.

Reformprocessen blev sat i stå og regeringen var sårbar over for ændrede økonomiske konjunkturer og fremkomsten af nye sektorer med nye aspirationer: I 2014 var reformprocessen som nævnt stoppet, hvorved den såkaldte forandringsproces mistede den dynamik, som regeringen havde nydt godt af de første år, den havde været ved magten. Landvindinger som anerkendelsen af oprindelige folks territorier blev til dels rullet tilbage eller svækket som følge af satsningen på samarbejde med store udenlandske virksomheder om udvinding af naturressourcer.

En del af MAS' oprindelige basis eroderedes som følge af satsningen på den såkaldte udvindingsmodel, det vil sige den vækstorienterede model med fokus på udvinding af naturressourcer.

Den modus vivendi, som var etableret med sojabaronerne og de gamle loger i Santa Cruz, fratog ikke alene MAS legitimitet som ”instrumentet for folkenes suverænitet”. Den betød også, at MAS reelt gav afkald på kontrol med en del af territoriet.

Dette kom til udtryk ved de voldsomme skovbrande i juni-august 2019. MAS-regeringen er blevet beskyldt for at have et medansvar for brandene, idet den som en indrømmelse til små bønder i lavlandet fik vedtaget en lov, der udvidede det skovområde, en bonde må brænde af for at indvinde ny jord med henblik på opdyrkning. I ly af den nye lov har kvægbaroner, der tilhører den overvejende hvide elite i Santa Cruz, formentlig påsat en del brande for at sikre flere græsningsarealer med henblik på kvægavl som led i for eksempel aftaler om kødeksport til Kina.

De enorme skovafbrændinger var formentlig kun mulige, fordi der i forvejen var skovhugst i området. Men de gav genlyd – også internationalt, om end de blev overskygget af de enorme afbrændinger af brasiliansk Amazonas – og fik stor symbolsk betydning som udtryk for mangelfuld forvaltning af landets enestående naturrigdom og gav anledning til delegitimering i den urbane ungdom af MAS, der havde besmykket sig med lånte ”indianske fjer” og paradoksal havde indført ”Moder Naturs rettigheder” i landets nye forfatning.

Regeringen var ifølge nogle iagttagere offer for sin egen succes: Med en ekstrem fattigdom, der mindskedes fra 37 til 18 % af befolkningen og tilsvarende et substantielt fald i fattigdommen gene-

---

³⁷ de såkaldte ”los pititas”, opkaldt efter ”pita” (snor), som de unge brugte til at lave vejspærringer med

relt, gled mange fra de mest ydmyge klasser, der havde båret MAS til magten som reaktion mod marginalisering og forarmelse, over i den lavere middelklasse eller småborgerskab, konkret som relativt succesfulde handlende i den uformelle sektor, administratorer eller som selvstændige i den tertiære sektor.

Mens store dele af landbefolkningen fortsat identificerer sig med MAS' reformer og landvindinger, er der sket en affolkning af landområderne og en folkevandring til byerne. De tidligere forarmede bønder og landarbejdere har opnået højere social status eller i hvert fald er deres selvopfattelse ændret med status som såkaldt selvstændige, selv om de måske blot er blevet en del af byernes udsatte prækariat. Det var ungdommen i den såkaldte lavere middelklasse, "los pititas", som gjorde oprør før og efter valget i oktober 2020 og banede vejen for Evo Morales' fald.

Eliterne frygtede, at økonomisk stagnation ville føre til indgriben mod deres privilegier: Den skrøbelige magtbalance mellem MAS-centralmagten i vest og de europæisk prægede eliter i øst var kun mulig, fordi Bolivia oplevede ubrudt vækst. Herved kunne den brede befolkning opleve velstandsfremgang gennem opretholdelse af de nye velfærdsordninger mv. ved en fordeling af væksten frem for en omfordeling af eliternes rigdom.

Imidlertid var det klart de sidste par år før kuppet, at de økonomiske skyer trak sig sammen. Motoren i den bolivianske vækstmodel havde været eksport af råvarer. Med dalende efterspørgsel i vækstlandene og først og fremmest Kina, var der udsigt til at Bolivia ville opleve stagnation. Meget tyder på, at eliten i den østlige del af landet så valget i 2020 som en mulighed for at få revanche efter dens opstands nederlag i 2009. I denne fortolkning ville de privilegerede sektorer foregribe en økonomisk krisetid, hvor Morales-regeringen formodentlig ville se sig nødsaget til at forhøje skatter og på anden vis anfægte eliternes privilegier for at finansiere velfærdsprogrammerne og opretholde støtte blandt de brede folkelige lag.

Eliterne ville ikke i længden acceptere at blive holdt uden for den politiske magt: Oven i det økonomiske rationale var et politisk: Selv om deres økonomiske interesser var tilgodesete, var det på sigt problematisk for de østlige eliter at være ekskluderet fra magten. Denne frustration oplevedes også af borgerskabet i den vestlige og sydlige del af landet, der traditionelt havde haft en karriere i staten som en mulig levevis for dets børn, men som nu oplevede, at de hidtil marginaliserede sektorer af mestiz'er og "indianere" blev en del af administrationen og derved konkurrenter til de få faste og formelle jobs.

Regeringen havde afskåret sig fra de brede masser ved at satse på vertikal struktur: Den formel som var nøglen til MAS-regeringens stabilitet og mange års forbliven ved magten måtte også på sigt føre til metaltræthed og regeringens undergang eller i hvert fald en ny regeringsstrategi. Vertikaliteten og partiets faste greb om magten og den langsomme udmanøvrering af selvstændigt tænkende ledere og svækkelse af de sociale organisationer, hvis strukturer blev underordnet MAS-kommandovejen, og hvis ledere blev indrulleret som administratorer i statsapparatet, undergravede MAS legitimitet som instrumentet for de folkelige organisationer. Dette forklarer så også, hvorfor byernes ungdomsoprør

mod regeringen fra august 2019 ikke blev mødt af en modsatrettet mobilisering af folkelige sektorer til forsvar for styret.

Sociale bevægelser, populisme og Sydamerika

Kritikere af ”populisme” definerer ofte dette fænomen som synonym med vertikalisme, caudillismo, klientelisme og ”eksklusivitet”. Men den bolivianske ”populistiske” forandringsproces stod i udgangspunktet i skarp kontrast hertil. Det er i den forbindelse nyttigt at inddrage Ernesto Laclaus analytiske model, der karakteriserer populisme med dens etablering af ”punktvis fokus” omkring krav, der kommer til at symboliserer et samlet alternativ. Begyndelsen af den bolivianske proces var karakteriseret ved en stor forskellighed i krav og artikulation af interesser i det civile samfund. MAS’ gradvise magtovertagelse og konsolideringen af partiets magt i perioden fra 2003 til 2009 lå på linje med, hvad Laclau beskriver som skabelse af en sådan sammenknytning af krav. De sociale bevægelser og organisationers mange forskellige krav blev rettet ind til et forenende krav om *nationalisering af naturgassen og et krav om en grundlovgivende forsamling*.

Det særlige ved den bolivianske kontekst, hvad angår demokratisk styrkelse af det civile samfund, er de sociale bevægelser styrke. Kontrasten til to andre radikale eksperimenter er skarp. I Ecuador (under præsident Rafael Correa 2007-2017) og Venezuela (under præsident Hugo Chávez 1999-2013) var de sociale organisationer svagere, da de populistiske regeringer blev etableret. De la Torre påpeger (s. 74), at når sociale organisationer som i Bolivia har ressourcer til at engagere sig ”i understøttet kollektiv handlen”, er det ikke muligt for en enkelt regeringsleder at tale for et mytisk forenet folk. Hvor bevægelser er svagere, som i Venezuela og Ecuador, kan ledere lettere handle ”som om de er folkets legemliggørelse”.

Laclaus diskursive tilgang kan hjælpe os til at kaste lys over, hvordan MAS’ snu strategi gjorde det muligt at formulere et projekt, som i den revolutionære fase 2000-2005 kunne forene krav, vinde frem og gennemtvinge et regimeskifte gennem kombineret pres fra neden og via stemmesedlerne. Laclaus begreber er nyttige, når man skal forstå det politiske drive bag skiftet i Bolivia, hvordan den revolutionære situation ved årtusindskiftet ledte frem til samling af forskellige sociale kræfter bag MAS og partiets konsolidering, da det havde vundet magten.

Imidlertid kræver en forståelse af de underliggende kræfter, der forklarer den revolutionære situation i Bolivia, en historisk analyse af den bolivianske kontekst, rester eller oplevede rester af kolonialismen, de nye opstående klasser og modsætningerne inden for eliten:

”Udviklingen af de sociale bevægelser har været et produkt af de politiske og sociale forandringer, der har fundet sted over mange år, men især i 1990’erne og i de år i det nye årtusinde, hvor disse bevægelser samledes både lokalt og nationalt. De var til dels konsekvenser af de økonomiske reformer med liberalisering i 1980’erne og 1990’erne og folks vrede over konsekvenserne. Endelig var de re-

sultater af sammenbruddet i det såkaldte pagtdemokrati³⁸, et system for elite-dominans” (Crabtree og Chaplin, s. 173-4).

Når man beskæftiger sig med politisk logik, kan en laclauiansk analyse overse, at nogle oprindelige folk ser efter beskyttelse imod statens indgriben frem for at prøve at blive del af en nyetableret plurinational stat. Dette kan gælde for oprindelige grupper i Bolivia, især men ikke kun små grupper i lavlandet, som forsvarer deres territorier overfor udvindingsprojekter, der støttes af staten (Fabricant og Postero, s. 471).

Fra den sociale retfærdigheds perspektiv har den bolivianske erfaring været hyldet for dens resultater og for dens sociale fremskridt, reduktion af ulighed og udvidelse af civile rettigheder. På den anden side betød centraliseringen af magten hos MAS-partiet en svækkelse af de sociale bevægelsers autonomi og den truede med at skabe et brud med politisk liberalisme i Bolivia og bane vej for autoritarisme. Det bolivianske tilfælde rejser derfor spørgsmålet om, hvordan der findes en balance mellem på den ene side det lederskab, der er nødvendigt for at tage statsmagten og skabe forandring og på den anden side de sociale bevægelsers autonomi som garanti for demokratisk interesseartikulation samt respekten for retsstatslige principper (mindretal og enkeltindivider).

Valget d. 18. oktober: tre scenarier

Opinionsundersøgelser viser, at Evo Morales’ tidligere økonomiminister, Luis Arce, står til at få flest stemmer i første runde af præsidentvalget d. 18. oktober. Det ser dog ud til, at Arce ikke vil få tilstrækkelig mange stemmer til at undgå en anden runde. Det ville ifølge boliviansk valglov kræve, enten at han fik over 50 % af stemmerne eller mindst 40 % med over 10 % føring over sin nærmeste konkurrent. Det mest sandsynlige er, at der bliver en anden valgrunde, hvor MAS’ modstandere kan slutte sig sammen og vinde.

MAS’ fortsatte styrke – trods kupregeringens forfølgelse³⁹ og nedkæmpelse af fredelige demonstranter, som af den højreekstreme indenrigsminister Murillo betegnes som ”terrorister”⁴⁰ – skyldes to forhold:

---

³⁸ Fra midten af 1980’erne indgik partierne i Bolivia alliancer på tværs af ideologiske skillelinjer med udsigt til adgang til andel i statens ressourcer som tilsyneladende vigtigste motivation. Man talte om et ”pagtdemokrati”

³⁹ 800 myndighedspersoner og tilhængere af Evo Morales’ folkevalgte regering blev efterlyst efter kuppet, mange er som Evo Morales i eksil, andre er arresteret (en del sidder i husarrest) og ni sidder på 10. måned indespærret på Mexicos ambassade i La Paz, hvor de har søgt tilflugt

⁴⁰ En snes demonstranter blev dræbt kupregeringen i Cochabamba og El Alto i dagene efter kuppet, mens flere hundrede blev såret. Den nuværende økonomiminister, godsejeren Branko Marinkovic finansierede angiveligt en terroraktion mod MAS-regeringen i 2009

For det første er det lykkedes MAS indtil videre at holde sammen på partiet, selv om dets parlamentarikere⁴¹ efter kuppet indtog en mere forhandlingsvenlig linje end Evo Morales. Partiets præsidentkandidat Luis Arce er angiveligt i tæt kontakt med den tidligere præsident i eksil i Argentina, mens vicepræsidentkandidaten David Choquehuanca støttes af partiets mere ”indianske” base, og indtager

---

⁴¹ De oplevede trusler mod dem selv og deres familier fra kupregeringens stormtropper. Mange parlamentarikere blev forment adgang til afstemningen i kongressen, da Jeanine Añez, senatets anden viceformand lod sig vælge som præsident.

Litteratur

- 1.Arze Vargas, Carlos: ”La política económica del mas: ¿hacia el vivir bien o a la consolidación del capitalismo?” in “La Falsa Descolonización”, Willka, nr. 6, 2013
- 2.Boel, Niels og Rasmussen, Finn: “Det nye Latinamerika”, Columbus, 2010
- 3.Crabtree, John and Chaplin, Ann: ”Bolivia: Processes of change”, Zed Books, 2013
- 4.De La Torre, Carlos: Left-wing Populism: Inclusion and Authoritarianism in Venezuela, Bolivia, and Ecuador,false The Brown Journal of World Affairs, Providence, Fall 2016, pp. 61-76, 2016
- 5.Espinoza, Fran: “Bolivia: La circulación de sus elites (2006–2014)”, Santa Cruz, Editorial El País, 2015
- 6.Fabricant, Nicole and Postero, Nancy: “Sacrificing indigenous bodies and lands”, The Journal of Latin American and Caribbean Anthropology, vol. 20, Issue 3, s. 452–474, 2015
- 7.Gustafson, Bret: “Amid Gas, Where Is the Revolution?”, Nacla, 28. maj 2013
- 8.Harten, Sven:”The Rise of Evo Morales and the MAS”, Zed Books, 2011
- 9.McNelly, Angus: “Neostructuralism and Its Class Character in the Political Economy of Bolivia Under Evo Morales” in New Political Economy, Routledge, 2019
- 10.McNelly, Angus: “The Incorporation of Social Organizations under the MAS in Bolivia”, Latin American Perspectives, juli 2020
- 11.Mouffe, Chantal: “The Importance of Engaging the State” in Jonathan Pugh (red.): “What is Radical Politics Today?”, Palgrave Macmillan, 2009
- 12.Postero, Nancy: “Morales's MAS Government: Building Indigenous Popular Hegemony in Bolivia”, Latin American Perspectives, vol. 37, no. 3, s. 18-34, 2010
- 13.Postero, Nancy: “The struggle to create a radical democracy in Bolivia”, Latin American Research Review, vol.45, s. 59-78, 2010
- 14.Siotos, Modesto: “Social Movements and Development in Bolivia”, Hydra, vol. 1, Issue 1, s. 51-60, 2013
- 14.Soruco, Ximena, Franco, Daniela og Duráns, Mariela: “Composición social del Estado Plurinacional: Hacia descolonización de la burocracia”, La Paz, Centro de Investigación Social, 2014
- 15.Stefanoni: “Las nuevas fronteras de la democracia boliviana”, Nómadas, nr. 22, Universidad Central, Colombia, 2005
- 16.Stefanoni, Pablo: “MAS Party Under Threat as Bolivia Moves Towards New Elections (Without Evo)”, NACLA, maj 2020
- 16.Virginia, María: “La refundación institucional boliviana entre los siglos XX y XXI.”, Cofines, 2014

en mere kritisk position over for Evo Morales. Partiets overlevelse for slet ikke at tale om sammenhold og styrke er på ingen måde givet (regeringsfolk truer løbende med at forbyde MAS) og hænger sammen med, at MAS efter 14 år ved magten (hvor det systematisk har undergravet oppositionen ved retssager mv.) er det eneste landsdækkende parti i landet.

For det andet betød Morales' regerings fald i november 2019, at den slap for at få ansvar for håndteringen af Covid-19-krisen. Selv om præsident Jeanine Añez' regerings håndtering af pandemien har været kaotisk (regeringens sundhedsminister sidder nu fængslet for spekulation i ventilatorer) og formentlig undertiden kontraproduktiv, er det i lyset af nabolandenes høje smittetal sandsynligt, at også en Evo Morales regering havde måttet stå model til en stærk kontrovers om dens håndtering af Covid-19.

Tre scenarier tegner sig som mulige efter valget.

I et første scenarium vinder MAS valget, hvilket på ingen måde er usandsynligt. Fordi Morales' fald som nævnt i indledningen til dette afsnit til dels var strukturelt bestemt, vil en valgsejr ikke betyde en tilbagevenden til den tidligere linje. Luis Arce har lovet en bedre beskatning af de mest velstillede og i lyset af den nuværende regerings konfrontationslinje er det sandsynligt, at mange af MAS' modstandere vil gå i eksil, hvis MAS genvinder magten. I dette scenarium kan vi altså forvente en mere reformorienteret linje og formentlig også en mere autoritær linje fra en ny MAS-regering, hvor det er sandsynligt, at Evo Morales selv vil søge at vende tilbage til Bolivia.

I et andet scenarium vinder Luis Arces modstander, den moderate tidligere præsident (2003-2005) Carlos Mesa præsidentvalget med støtte fra højrefløjen herunder den Santa Cruz-baserede ekstreme højrefløj. Da MAS' modstandere sidder på næsten alle medier og har iværksat en smædekampagne mod Evo Morales er dette scenarium også plausibelt. Her er det forventeligt, at der vil ske en optrapning af retslige skridt mod Evo Morales. Sandsynligvis vil MAS blive mere fragmenteret, idet partiet på sigt ikke vil kunne blive styret delvist af Evo Morales fra hans eksil i Buenos Aires. Der vil forventeligt komme militante demonstrationer mod regeringen, som der vil blive slået hårdt ned på. Carlos Mesa er ikke en stærk lederskikkelse, og trods hans personlige integritet og i udgangspunktet moderate orientering kan der forventes en fortsættelse af de autoritære tendenser i den nuværende regering og en voksende polarisering i landet.

I det tredje scenarium vinder den ene fløj præsidentvalget, mens den anden fløj vinder flertallet i det ene eller begge kamre i kongressen. Dette er det mest sandsynlige udfald. Det vil her være nødvendigt med et samarbejde på tværs af fløjene. Men der er i Bolivia ringe tradition for et samarbejde på tværs af fløje, og heller ikke i dette scenarium kan en stabil udvikling forventes. Især ikke i lyset af de enorme økonomiske genvordigheder der som i den øvrige del af regionen er i vente i kølvandet på Covid-19-krisen og den fem måneder lange nedlukning af landet.

- ¹ Forfatteren takker Carsten Jensen for gode diskussioner om udviklingen i Bolivia og for konstruktive og kritiske kommentarer til artiklen.
- ² Hærchefen bad præsident Evo Morales om at trække sig tilbage trods en valgsejr ved valget d. 20. oktober 2019 efter protester og omstridte rapporter om valgsvindel fra Organisationen af Amerikanske Stater; kuppet fordømmes af progressive, demokratiske lande i Latinamerika som Mexico og i dag Argentina, mens lande som Danmark har afholdt sig fra at fordømme kuppet.
- ³ Tallene stammer dels fra Bolivias regering, dels fra CEPAL, FN's økonomiske kommission for Latinamerika og Caribien <http://www.ine.gob.bo> og <http://www.cepal.org/en>
- ⁴ Niels Boel: "Krudttønden Bolivia", Weekendavisen d. 30. oktober 2003
- ⁵ Niels Boel: "Boliviansk krise i hårdknude", Politiken, 17. oktober 2003
- ⁶ Guvernøren i departementet Pando, Leopoldo Fernández blev fængslet efter drab på flere bønder fra oprindelige folk
- ⁷ Soja fra Latinamerika importeres blandt andet af Danmark som led i dansk produktion af 32 millioner svin.
- ⁸ Niels Boel: "Borgfred i Bolivia", Kristelig Dagblad, 2. januar 2009
- ⁹ Niels Boel: "Kokabønder udfordrer magten i Bolivia", Information, 29. juni 2002
- ¹⁰ Evo Morales stillede op og vandt ved præsidentvalget i december 2005. Da han efterfølgende stillede op i 2009 og 2014 var det under den ny forfatning, som blev indført i 2008, hvorfor regeringen så bort fra det første valg under den tidligere forfatning.
- ¹¹ de såkaldte "los pititas", opkaldt efter "pita" (snor), som de unge brugte til at lave vejspærringer med
- ¹² Fra midten af 1980'erne indgik partierne i Bolivia alliancer på tværs af ideologiske skillelinjer med udsigt til adgang til andel i statens ressourcer som tilsyneladende vigtigste motivation. Man talte om et "pagtdemokrati"
- ¹³ 800 myndigheds personer og tilhængere af Evo Morales' folkevalgte regering blev efterlyst efter kuppet, mange er som Evo Morales i eksil, andre er arresteret (en del sidder i husarrest) og ni sidder på 10. måned indespærret på Mexicos ambassade i La Paz, hvor de har søgt tilflugt
- ¹⁴ En snes demonstranter blev dræbt kupregeringen i Cochabamba og El Alto i dagene efter kuppet, mens flere hundrede blev såret. Den nuværende økonomiminister, godsejeren Branko Marinkovic finansierede angiveligt en terroraktion mod MAS-regeringen i 2009
- ¹⁵ De oplevede trusler mod dem selv og deres familier fra kupregeringens stormtropper. Mange parlamentarikere blev forment adgang til afstemningen i kongressen, da Jeanine Añez, senatets anden viceformand lod sig vælge som præsident.

Litteratur

1. Arze Vargas, Carlos: "La política económica del mas: ¿hacia el vivir bien o a la consolidación del capitalismo?" in "La Falsa Descolonización", Willka, nr. 6, 2013
2. Boel, Niels og Rasmussen, Finn: "Det nye Latinamerika", Columbus, 2010
3. Crabtree, John and Chaplin, Ann: "Bolivia: Processes of change", Zed Books, 2013
4. De La Torre, Carlos: Left-wing Populism: Inclusion and Authoritarianism in Venezuela, Bolivia, and Ecuador, false The Brown Journal of World Affairs, Providence, Fall 2016, pp. 61-76, 2016

5. Espinoza, Fran: "Bolivia: La circulación de sus elites (2006–2014)", Santa Cruz, Editorial El País, 2015
6. Fabricant, Nicole and Postero, Nancy: "Sacrificing indigenous bodies and lands", *The Journal of Latin American and Caribbean Anthropology*, vol. 20, Issue 3, s. 452–474, 2015
7. Gustafson, Bret: "Amid Gas, Where Is the Revolution?", *Nacla*, 28. maj 2013
8. Harten, Sven: "The Rise of Evo Morales and the MAS", Zed Books, 2011
9. McNelly, Angus: "Neoliberalism and Its Class Character in the Political Economy of Bolivia Under Evo Morales" in *New Political Economy*, Routledge, 2019
10. McNelly, Angus: "The Incorporation of Social Organizations under the MAS in Bolivia", *Latin American Perspectives*, juli 2020
11. Mouffe, Chantal: "The Importance of Engaging the State" in Jonathan Pugh (red.): "What is Radical Politics Today?", Palgrave Macmillan, 2009
12. Postero, Nancy: "Morales's MAS Government: Building Indigenous Popular Hegemony in Bolivia", *Latin American Perspectives*, vol. 37, no. 3, s. 18-34, 2010
13. Postero, Nancy: "The struggle to create a radical democracy in Bolivia", *Latin American Research Review*, vol.45, s. 59-78, 2010
14. Siotos, Modesto: "Social Movements and Development in Bolivia", *Hydra*, vol. 1, Issue 1, s. 51-60, 2013
14. Soruco, Ximena, Franco, Daniela og Duráns, Mariela: "Composición social del Estado Plurinacional: Hacia descolonización de la burocracia", La Paz, Centro de Investigación Social, 2014
15. Stefanoni: "Las nuevas fronteras de la democracia boliviana", *Nómadas*, nr. 22, Universidad Central, Colombia, 2005
16. Stefanoni, Pablo: "MAS Party Under Threat as Bolivia Moves Towards New Elections (Without Evo)", *NACLA*, maj 2020
16. Virginia, María: "La refundación institucional boliviana entre los siglos XX y XXI.", Cofines, 2014
17. Webber, Jeffery R.: "Revolution against progress" in koninklijke brill nv, Leiden, 2014

Kunstig intelligens - et lille spadestik for forståelsen.

Rune Jørgensen

Formålet med denne artikel er at give et bidrag til den almene forståelse af kunstig intelligens og derved støtte den nødvendige debat.

Kunstig intelligens [A.I.] fylder i stigende grad i vores hverdag, både som en teknologi vi kan vælge at gøre brug af, en teknologi vi bliver udsat for og som et emne i diverse medier, som vi må forholde os til. Eksempelvis har det danske politi i en længere periode ønsket adgang til ansigtsgenkendelse, der er en teknologi, som gør brug af kunstig intelligens, og med den nuværende COVID-situation ser det ud til, at nye argumenter er åbnet op, for de der vil forsøge at få indført teknologien, som vi ser det i eksempelvis Australien og Rusland. Udviklingen af velfungerende ansigtsgenkendelse har i længere tid været et varmt emne.

Et firma som Clearview.AI, der er grundlagt i 2017, råder efter sigende over en database bestående af tre milliarder ansigtsbilleder, som man stiller til rådighed for sine kunder. Clearview.AI har indsamlet de tre milliarder billeder fra offentlige profiler på sociale medier med tilhørende tilgængelige oplysninger såsom navn, forhold, hjemby, arbejde, børn etc. Indsamlingen har Clearview foretaget ved hjælp af en "image scraber", der er et program, som automatisk støvsuger specifikke hjemmesider for specifikke former for data. Dette vil sige, at har man en social profil, såsom Facebook, Instagram, Twitter o.l. er der en mulighed for, at Clearviews kunder kan identificere én via ansigtsgenkendelse. Clearview selv siger, at de kun stiller deres database til rådighed for institutioner, politi, efterretningstjenester o.l., der ønsker at gøre brug af ansigtsgenkendelse som et præventivt redskab mod kriminalitet eller i forbindelse med opklaringen af samme. New York Times har dog kunnet berette, at det ikke kun forholder sig således. Amerikanske rigmænd har tidligere brugt Clearviews database til personligt brug. Eftersom Clearview.AI er et privat firma, kan de arbejde sammen med hvem de måtte ønske. Det er som sådan kun firmaets etik og moral der pt. er bestemmende for, hvem de tillader adgang til deres database.

Ovenstående eksemplificerer brugen af kunstig intelligens som værende en invasiv og 'omnipresent' teknologi, uden at der gives en yderligere forklaring på, hvad der forstås som kunstig intelligens. Som læsere sidder man derfor tilbage med en utryghed eller indignation, som i dette tilfælde er velbegrundet. Ofte omtales kunstig intelligens uden en medfølgende forklaring på afsenderens forståelse eller definition, selvom denne er essentiel for, hvordan vi som læsere skal forstå emnet, den omtales i relation til. Tit berettes der blot om en teknologi som vil/kan have massiv indflydelse på vores alles hverdag

Fire historiske tilgange indenfor udviklingen af A.I.

Definitionen på kunstig intelligens stammer fra John McCarthy, [1956] der baserede definitionen på den antagelse, at ethvert aspekt af menneskelig læring kunne beskrives så præcist, at der kunne bygges en maskine til at simulere det.

Nutidens A.I. består af en række tekniske elementer såsom "natural language", der sætter den i stand til at kommunikere med mennesker og "machine learning", der sætter den i stand til selv at lære.

Mccarthys forståelse er sidenhen blevet refereret til som “computationalism” af personer, der mener, at Mccarthys antagelse var for simpel og derfor problematisk. Og der er da også stor forskel på kunstig intelligens, der er udviklet med det formål, at hjælpe til at detektere hudkræft og den kunstige intelligens, som udvikles til sociale robotter. Fejl i førstnævnte kan være fatale og resultere i, at vi bedømmer den kunstige intelligens som værende ‘dum’ og ubrugelig, hvorimod fejl begået af en social robot, skabt til at efterligne menneskelig væremåde, kan være medvirkende til at gøre denne ‘mere menneskelig’ og således fremstå mere intelligent.

Disse to eksempler omhandler henholdsvis A.I. “tankeproces” og A.I. “adfærd” hvilke udgør to hoveddimensioner indenfor definitionerne af kunstig intelligens.

Stuart Russell og Peter Norvig [5] har beskrevet fire historiske måder indenfor udviklingen af kunstig intelligens der baseres på disse to dimensioner. Indenfor ‘tankeproces’ beskriver de “A.I. der ‘tænker’ som mennesker” og “A.I. der ‘tænker’ rationelt” og indenfor adfærd beskriver de “A.I. der opfører sig som mennesker” og “A.I. der opfører sig rationelt”. Det ‘menneskelige’ aspekt relaterer sig til niveauet af menneskelig efterligning, som en given A.I. er i stand til at udvise. Det ‘rationelle’ aspekt omhandler en given A.I.’s evne til at gøre ‘det korrekte’ ud fra dens muligheder. Eksemplet med en A.I. der kan detektere hudkræft, kan således kategoriseres under “A.I. der tænker rationelt”. Dette betyder, at den kunstige intelligens er kodet til at “tænke rigtigt” baseret på ‘logik’, som Norvig og Russell eksemplificerer med Aristoteles syllogisme: “Sokrates er en mand, alle, mænd er dødelige, derfor er Sokrates dødelig.” Logikbaseret A.I. fungerer således, at en korrekt konklusion nødvendigvis må følge en korrekt præmis. Deraf muligheden for at udvikle kunstig intelligens, der “tænker rigtigt”.

Det er efterhånden 60 år siden, at man udviklede det første program, der var i stand til at løse et præ-senteret problem baseret på logik, såfremt der fandtes en løsning. Hvis der ikke fandtes en løsning, ville programmet blot blive ved med at forsøge at løse det. Russel og Norvig beskriver to hovedproblemer ved udvikling af kunstig intelligens, der er baseret på logik. Det ene er, at der er stor forskel på at løse et problem i princippet og at løse et problem i praksis, hvilket betyder, at blot en lille mængde af variationer i praksis, kræver massive computerkræfter for at løse. Dette betyder, at det er nødvendigt med menneskelige indblanding i fremgangsmåden til at løse problemet, hvilket, selvsagt, ophæver den kunstige intelligens. Det andet problem er, at viden skal kunne beskrives som formel logik, for at en logikbaseret A.I. kan arbejde med det, hvilket er udfordrende.

Eksemplet med den sociale robot kan placeres under tilgangen “A.I. der opfører sig menneskeligt” og relaterer sig til Alan Turings forståelse af kunstig intelligens. Turing mente, at man helt skulle undgå at definere intelligens i en filosofisk ramme og i stedet fokusere på, om en A.I. var i stand til at ‘overbevise’ eller ‘ snyde’ en bruger til at tro, at denne interagerede med et andet menneske, hvad der sidenhen er blevet døbt “Turing Testen”, [1950] der foreskriver at en succesrate for en kunstig intelligens baseres på varigheden af interaktionen mellem menneske og maskine, hvori mennesket forbliver uvidende om, at denne interagerer med en maskine. Alan F. Blackwell, [2] som artiklen vender tilbage til senere, mener, at man gør intelligens til et spørgsmål om arbejdskraft og økonomi, ved at undgå at definere det i en filosofisk ramme. Således står man tilbage med en definition, der er baseret på evnen til at løse og udføre foreskrevne opgaver, som mennesker ellers ville varetage. Paradoksalt nok, skriver Russel og Norvig, er menneskelig opførsel i høj grad baseret på konventioner af menneskelig interaktion, det ikke nødvendigvis kræver menneskelig rationalitet for at udføre. Turing Testen

har ligeledes dannet grundlag for eksempelvis CAPTCHA testen, som man måske kender fra hjemmesider, hvor man som bruger bliver bedt om at gengive en række tal og bogstaver med det formål, at en maskine kan afgøre, om man er menneske.

Afhængigt af om en A.I. er udviklet indenfor 'tankeproces' eller 'adfærd', vil dette have betydning for vores syn på dens brugbarhed. Således kan det at en A.I. begår "fejl", have vidt forskelligt udfald i vores opfattelse af den som værende "intelligent" og derfor også i måden, hvorpå vi omtaler den.

Eksempler på definitioner af kunstig intelligens.

Når man omtaler kunstig intelligens, kan det være givtigt samtidig at præsentere en medfølgende forståelsesramme således, at modtageren ikke selv skal stå for at tilknytte denne, så man undgår at forplumre forståelsen af kunstig intelligens' muligheder, potentialer og risici.

Et studie af videnskabelige artikler omhandlede 'Artificiel Intelligence in Education' [AIED] [1] fra 2019 [4] viste, at blot fem ud af i alt 145 undersøgte forskningsartikler brugte plads på at redegøre for afsenderes forståelse af kunstig intelligens. Den nærliggende forklaring på, at der sjældent etableres en forståelse af, hvad kunstig intelligens er, skal muligvis findes i dens allestedsnærværende natur. Kunstig intelligens har utallige anvendelsesmuligheder og talrige forskningsområder involveret. Dette betyder, at der eksisterer så mange definitioner og forståelser af A.I., at det kan være lettere for en forfatter at undlade at definere, hvad denne forstår ved kunstig intelligens og blot gå direkte til sit emne. De fem artikler der redegjorde for forståelsen af kunstig intelligens, definerede alle parallelterne til den menneskelige hjerne som værende central for denne, hvilket er et udtryk for en forståelse, der bygger på det antropomorfske aspekt af teknologien.

Forfatterne bag studiet ser derimod kunstig intelligens som en "paraply-teknologi" bestående af en række tekniske elementer. Her er der tale om en computervidenskabelig forståelse der baseres på de individuelle tekniske elementer, som muliggør A.I. Et eksempel på en tredje forståelse ses hos tyske Anabel Linder, [3] der forsker i, hvorledes man kan undervise børn i kunstig intelligens uden brug af egentlig teknologi.

Linder definerer A.I. i en lingvistisk ramme som et 'bredtfavnende udtryk', der muliggør at kunne distingvere mellem klassiske emner indenfor AI og nyere tilgange. Under 'nyere tilgange' placerer hun eksempelvis førnævnte 'machine learning'. Føromtalte Alan F. Blackwell beskriver flere definitioner af A.I., hvoraf den første minder om Linders definition set fra et computervidenskabeligt perspektiv. Om denne definition skriver Blackwell, at A.I. blot udgør det 'nyeste nye' indenfor algoritmer og at disse med tiden, vil blive uddateret præcis ligesom tidligere algoritmer. Blackwell beskriver dernæst en definition af A.I., der kategoriserer det som en gren af 'spekulativ fiktion' i det, han siger, at udviklingen af A.I. er drevet af et ønske om at realisere det, der kendes fra Hollywood film. Denne udvikling er, siger Blackwell, essentielt drevet af klassiske narrativer om køn, magt og strafning. I forlængelse af denne forståelse ligger antagelsen om udviklingen af 'teknologisk singularitet' som værende uundgåelig. Teknologisk singularitet forstås som det hypotetiske punkt i fremtiden, hvor den teknologiske udvikling bliver ukontrollerbar for mennesket, og dermed irreversibel, og hvor kunstige intelligens bliver 'sin egen'. Blackwells tredje og sidste definition relaterer sig til Alan Turing og Turing Testen, der er beskrevet tidligere. Turing Testen, skriver Blackwell, har resulteret i en kultur, hvor det for udviklere handler om at "vinde" testen. Således er testen i sig selv blevet drivkraften bag udviklingen af A.I. fremfor som et instrument til at afgøre dens fremskridt.

Deltag i debatten.

Så mange som muligt bør engagere sig i debatten om kunstig intelligens, da der er tale om en teknologi, der kommer til at have massiv indflydelse på livet i fremtiden. Forhåbentligt har denne artikel belyst, at kunstig intelligens kan være mange ting, og forhåbentligt har den givet et begyndende arsenal til at deltage i debatten med. Der findes kunstig intelligens, som vi kan bruge, og der findes kunstig intelligens, vi bør undgå. Vi bør undgå kunstig intelligens, der bruges som et magtinstrument til at overvåge og kontrollere os, hvorimod det er svært at argumentere for, at vi ikke udvikler kunstig intelligens, der kan detektere sygdomme længe før læger og fungerer som en forstørrelse af vores egen intelligens. Kunstig intelligens der kan varetage nedslidende jobs og generelt bidrage til en sundere, mere harmonisk og fredfyldt eksistens.

Derved er artiklen ved at bevæge sig ind på emner som cyborgs, cybernetics og lignende, hvis muligheder, for nu, må eksemplificeres med Richard Brautigans digt fra 1967 "All Watched Over By Machines Of Loving Grace" om en utopisk verden, hvor mennesker dyr og maskiner lever side om side i fredfyldt harmoni:

I like to think (and the sooner the better!)

of a cybernetic meadow

where mammals and computers

live together in mutually

programming harmony

like pure water

touching clear sky.

I like to think (right now, please!)

of a cybernetic forest

filled with pines and electronics

where deer stroll peacefully

past computers

as if they were flowers

with spinning blossoms.

*I like to think (it has to be!)
of a cybernetic ecology
where we are free of our labors
and joined back to nature,
returned to our mammal
brothers and sisters,
and all watched over
by machines of loving grace.*

[1] AIED er et område, der centrerer sig omkring effektivisering af uddannelse via kunstig intelligens. Området har som sådan meget lidt at gøre med et didaktisk og pædagogisk perspektiv på kunstig intelligens. I AIED bruger man eksempelvis ansigtskendelse til at registrere fremmøde af studerende og eksperimenterer desuden med at klassificere deres motivation baseret på ansigtsudtryk via den teknologi, der hedder emotion recognition AI.

[2] Blackwell, A. F.: “Artificial Intelligence and the Abstraction of Cognitive Labour”, University of Cambridge. 2018

[3] Lindner, A, Seegerer, S, and Romeike, R.: “Unplugged Activities in the Context of A.I.” In. Informatics in Schools. New Ideas in School Informatics, 12th International Conference on Informatics in Schools: Situation, Evolution, and Perspectives, ISSEP Proceedings. 2019

[4] Richter, O. Z, Victoria I. M., Bond, M. and Gouverneur, F.: “Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators?” “International Journal of Educational Technology in Higher Education”. 2019

[5] Russel, S., and Norvig, P.: “Artificial intelligence - a modern approach.” New Jersey: Pearson Education. 2010

